

केवल्योपनिषत् अने
गीतादि षोडश रत्नो.
(शुद्ध सरस्व गुजराती टीका सहित.)

અભ્યર્થના.

જલાદ્રક્ષેત્સ્થલાદ્રક્ષેદ્રક્ષેચ્છીથલબન્ધનાત્ ।

મૂર્ખહસ્તે ન દાતવ્યમિતિ વદતિ પુસ્તકમ્ ॥ ૧ ॥

હે પાઠકગણો !, પુસ્તક કહે છે કે:- મ્હારું જગથી રક્ષણ કરજો; સ્થલથી રક્ષણ કરજો; અને શીથલ બાંધણથી રક્ષણ કરજો; અર્થાત્ મ્હને જગથી ભીંજવશો નહીં. પૃથ્વી ઉપર જ્યાં ત્યાં ફેંકશો-મૂકશો-નહીં. તથા સારા વસ્ત્રથી મજબૂત બાંધી ઉધેચ આંતરી વગેરે જીવ જંતુઓ મ્હારો નાશ ન કરે તેમ સાચવીને રાખજો; વળી વધારામાં એટલુંજ કહું છું કે:- મૂર્ખ, શઠ-પાપી-નાસ્તિક-સ્ત્રીલંપટાદિ દુર્ગુણોવાળા દુર્જનોના હાથમાં હું આપવાને યોગ્ય નથી. ઇતિ.

ગોવિન્દ ગોવિન્દ સ્થાંગપાણે, ગોવિન્દ ગોવિન્દ હરે મુરારે;
ગોવિન્દ ગોવિન્દ મુકુન્દકૃષ્ણ, ગોવિન્દ ગોવિન્દ નમોનમસ્તે.૧
ગોવિન્દ ગોવિન્દ પ્રપન્નપાલ, ગોવિન્દ ગોવિન્દ કૃતાન્તકાલ;
ગોવિન્દ ગોવિન્દ વ્રજશાળાલ, ગોવિન્દ ગોવિન્દ નમોનમસ્તે.૨
ગોવિન્દ ગોવિન્દ સુરાસુરેશ, ગોવિન્દ ગોવિન્દ પિતર્મંથેશ;
ગોવિન્દ ગોવિન્દ ચરાચરેશ, ગોવિન્દ ગોવિન્દ નમોનમસ્તે.૩

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશ્ટ્રિ નિભાગ]

અનુક્રમાંક

૧૬૧૩૩

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ

દ્વેષલચ્છેપનિષદ

વિષય

૫૨:૫૨

(શુદ્ધ સરળ ગુજરાતી ટીકા સહિત.)

કૈવલ્યોપનિષત્-

અને .

ગીતાદિ ષોડશ રત્નો ॥

પ્રકાશક:-

શ્રીમતી જાનનાંબાઈ દાજીરામ બાની.

હેડમિસ્ટ્રેસ-કન્યશાળા, ભુવાલદી.

(જલ્દે-અમદાવાદ)

શાન્તિવિજય પ્રીત્વીંગ પ્રેસમાં ઇશ્વરલાલ કેશવલાલ અને માણિકલાલ
માધવજીએ છાપ્યું ઢીકવા ચોકી-અમદાવાદ.

સંવત ૧૯૮૬-૮૭.

પ્રત ૧૦૦૦.

કિંમત ૦-૬-૦

(આ પુસ્તકના સર્વે અધિકાર-સર્વ હક-ગુજરાતી ટીકાકાર-
પોતાને સ્વાધીન રાખ્યા છે).

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

૧૬૧૩૩
શુદ્ધિપત્રમ્ ॥

શ્રુષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધમ્	શુદ્ધમ્
૬	૨૧	સંસારરૂપ	સંસારરૂપે
૧૧	૪	(સૂર્યોદયના)	(સૂર્યોદયના)
૧૩	૧૯	કૃષ્ણયવેદીય	કૃષ્ણયવુવેદીય
૧૭	૭	સન્યાસ	સન્યાસ
૧૭	૧૨	પ્રાપ્તિમાં	પ્રાપ્તિમાં
૧૭	૧૩	શ્રોતસ્માત્	શ્રોતસ્માત્
૧૭	૧૯	[શ્રોત	[શ્રોત
૧૭	૨૧	ચિત્તશુદ્ધિ	ચિત્તશુદ્ધિ
૧૮	૨૧	વેશથી	વેશથી
૨૧	૨૩	જેમને	જેમને
૨૩	૧૧	(ત)	(તં)
૨૪	૩	મ એવ	સ એવ
૨૪	૧૩	અર્થાત્	અર્થાત્
૨૯	૧૪	સુક્ષ્મ	સુક્ષ્મ
૩૧	૧	ત	તે
૩૬	૨૨	આત્મજ્ઞાન	આત્મજ્ઞાન
૪૩	૧૧	ધવલે	ધવલે
૪૯	૪	ઉવાચા	ઉવાચ
૪૯	૨૦	મહાત્મ્ય	મહાત્મ્ય
૫૧	૧૦	પેટે	પેટે
૫૨	૫	પેટે	પેટે
૫૪	૧૭	નત્તાનિ	સન્તાનિ
૫૭	૧૩	આશંકા	આશંકા

[૩]

૫૭	૧૬	વિમુક્તાઃ	વિમુક્તાઃ
૬૦	૬	ગંધાદિ	ગંધાદિ
૬૫	૪	પગ્ધને	પુરૂષને
૬૫	૧૪	સ તા	સાતા
૬૫	૧૮	લોકે	લોકે
૬૫	૨૩	કરીન	કરીને
૬૫	૨૪	કૂટલતા	કૂટલતા
૬૮	૧૮	કોધાદિ	કોધાદિ
૭૧	૩	હદાનમી	હદાનીમી
૭૧	૨૨	અપ ન	અપમાન
૭૬	૮	તીર્થે નો	તીર્થોનો
૭૬	૧૧	મૂર્તિ	મૂર્તિ
૮૧	૨૨	વિવર્ત	વિવર્ત
૮૩	૫	કે ઈપણુ	કે ઈપણુ
૮૩	૧૦	ગરો	ગુરો
૮૩	૧૫	સ્નાનવડે	સ્નાનવડે
૮૪	૭	પ્રલપનમ્	પ્રલપનમ્
૮૬	૧૬	સ્કુરેછે	સ્કુરેછે
૮૭	૧૨	તેઓન	તેઓને
૯૪	૪	અનાયસે	અનાયાસે
૯૪	૯	દયજ	દયજ
૯૪	૧૮	આતુરતા	આતુરતા
૯૮	૧૬	શમાદિ	શમાદિ
૧૦૦	૪	લાવા	લાવા
૧૦૬	૧૧	બ્રહ્મણ્ડ	બ્રહ્મણ્ડ
૧૧૨	૧૪	સદશ	સદશ

[૪]

ૐ

શ્રીરામકૃષ્ણાષ્ટકસ્તોત્રં.

વસન્તતિલકાવૃત્તં.

શ્રીરામ રામ ભવતારણ રામ રામ,
 શ્રીકૃષ્ણ કૃષ્ણ સુરમર્દન કૃષ્ણ કૃષ્ણ;
 શ્રીરામ રામ રઘુનન્દન રામ રામ,
 શ્રીકૃષ્ણ કૃષ્ણ યદુનન્દન કૃષ્ણ કૃષ્ણ;—૧
 શ્રીરામ રામ અવધેશ્વર રામ રામ,
 શ્રીકૃષ્ણ કૃષ્ણ જગદીશ્વર કૃષ્ણ કૃષ્ણ;
 શ્રીરામ રામ સુખસાગર રામ રામ,
 શ્રીકૃષ્ણ કૃષ્ણ મજ્જાભૂષણ કૃષ્ણ કૃષ્ણ;—૨
 શ્રીરામ રામ ભવભજન રામ રામ,
 શ્રીકૃષ્ણ કૃષ્ણ મધુસૂદન કૃષ્ણ કૃષ્ણ;
 શ્રીરામ રામ ભવલેષજ રામ રામ,
 શ્રીકૃષ્ણ કૃષ્ણ પુરુષોત્તમ કૃષ્ણ કૃષ્ણ;—૩
 શ્રીરામ રામ પરમેશ્વર રામ રામ,
 શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ મનમોહન કૃષ્ણ કૃષ્ણ;
 શ્રી રામ રામ અખિલેશ્વર રામ રામ,
 શ્રીકૃષ્ણ કૃષ્ણ બગવાહન કૃષ્ણ કૃષ્ણ;—૪
 શ્રીરામ રામ ધરણીધર રામ રામ,
 શ્રીકૃષ્ણ કૃષ્ણ મુરલીધર કૃષ્ણ કૃષ્ણ;
 શ્રીરામ રામ કરુણાકર રામ રામ,
 શ્રીકૃષ્ણ કૃષ્ણ ભવમોચન કૃષ્ણ કૃષ્ણ;—૫

શ્રીરામ રામ રઘુવંશજ રામ રામ,
 શ્રીકૃષ્ણ કૃષ્ણ વસુદેવજ કૃષ્ણ કૃષ્ણ;
 શ્રીરામ રામ જયકેશવ રામ રામ,
 શ્રીકૃષ્ણ કૃષ્ણ જયમાધવ કૃષ્ણ કૃષ્ણ;—૬
 શ્રીરામકૃષ્ણ જપતાં સહુ હુઃખ જાય,
 શ્રીરામકૃષ્ણ ભજતાં સુખ સર્વ થાય;
 શ્રીરામકૃષ્ણ રસના રટજો સદાય,
 શ્રીરામકૃષ્ણમય વિશ્વ બધું જણાય—૭
 શ્રીરામજીવેતિ હૃદયે વસજો સદાય,
 શ્રીકૃષ્ણજીવેતિ હૃદયે જગકે સદાય;
 શ્રીરામકૃષ્ણ અવસાનસમે સદાય,
 શ્રીરામકૃષ્ણ શરણું મમ છે સદાય;—૮
 શ્રીરામકૃષ્ણ ચરણો ભજશે સદા જો,
 શ્રીરામકૃષ્ણ કર્ણો કરશે સદા તો;
 શ્રીરામકૃષ્ણ ચરણો મુજ મસ્તકે હો,
 શ્રીરામકૃષ્ણ ચરણો મુજ છે પ્રણામો;—૯
 ઇતિ શ્રીરામકૃષ્ણાષ્ટકસ્તોત્રં સંપૂર્ણ.

શિવહર શંકર ગૌરીશં, વન્દે ગંગાધરમીશં;
 રૂદ્રં પશુપતિમીશાનં, કલિહર કાશીપુરનાથં. ૧
 મહાદેવ શિવ શંકર શંભો, ઉમાકાન્ત હર ત્રિપુરારે;
 મૃત્યુંજય વૃષભધ્વજ શૂલિન્, ગંગાધર મૃડ મહનારે. ૨
 જય શંભો જય શંભો શિવ ગૌરીશંકર જય શંભો;
 જય શંભો જય શંભો હર ગૌરીશંકર જય શંભો. ૧

[૬]

હર હર મહાદેવ શંભો કાશીવિશ્વનાથ ગંગે;
હર હર જગન્નાથ વિષ્ણો હર હર મહાદેવ શંભો ૨
હરે રામ હરે રામ રામ રામ હરે હરે;
હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે. ૧
હરે શિવ હરે શિવ શિવ શિવ હરે હરે;
હરે શંભો હરે શંભો શંભો શંભો હરે હરે. ૨

ૐ

શ્રીચિદાનન્દસ્તોત્રમ્ ॥

ભુજङ્ગપ્રયાતં વૃત્તમ્ ।

તદા નૈવ જીવો ન હીશો ન કાલો ।

ન કર્તા ન ભોક્તા ન હન્તાઽનુમન્તા ॥

તદા નો વિરઞ્ચિસ્તદા નાઽપિ વિષ્ણુ-

શ્રિદાનન્દ સિન્ધૌ યદાઽહં નિમગ્નઃ ॥ ૧ ॥

તદા નાઽપિ જાગ્રત્સુષુપ્તિર્ન નિદ્રા ।

ન વાચો ન ચિત્તં મનો નૈવ બુદ્ધિઃ ॥

અહં નિર્વિકલ્પો નિરાકારરૂપ-

શ્રિદાનન્દ સિન્ધૌ યદાઽહં નિમગ્નઃ ॥ ૨ ॥

તદા નૈવ બાલો યુવા નૈવ વૃદ્ધ-

સ્તદા ચૈડમૂકો ન મૃત્યુર્ન જન્મ ॥

सदा साक्षिरूपोऽव्ययोऽहं परात्मा ।

चिदानन्द सिन्धौ यदाऽहं निमग्नः ॥ ३ ॥

तदा नाऽपि बद्धो न मुक्तो न रागी ।

विरागी न सङ्गी तदा नो वियोगी ॥

न योगी न भोगी न संसाररोगी ।

चिदानन्द सिन्धौ यदाऽहं निमग्नः ॥ ४ ॥

तदा कामिनी नैव कामी न कामो ।

न षण्ढो नरोऽनाश्रमी नाऽऽश्रमी नो ॥

न वर्णो न शिष्यो गुरुर्नैव शिक्षा ।

चिदानन्द सिन्धौ यदाऽहं निमग्नः ॥ ५ ॥

तदा जङ्गमाजङ्गमं नैव किञ्चि-

न्न पीनो न सूक्ष्मो न वाऽहङ्कृतिश्च ॥

न कर्माऽपि धर्मोऽप्यधर्मो न मंत्र-

श्चिदानन्द सिन्धौ यदाऽहं निमग्नः ॥ ६ ॥

तदा नाऽप्यभेदो न भेदो न बोधो ।

न वा बोधशब्दो विनोदो न खेदः ॥

अहं वासुदेवः परंब्रह्मरूप-

श्चिदानन्द सिन्धौ यदाऽहं निमग्नः ॥ ७ ॥

तदा नो स्मृतिर्विस्मृतिर्नो बहिश्च ।

न वा चान्तरं साधको नाऽपि सिद्धः ॥
असिद्धो न मूर्खो न च ज्ञाननिष्ठ-

श्चिदानन्द सिन्धौ यदाऽहं निमग्नः ॥ ८ ॥
तदा नैव तूष्णीमतूष्णीं न बन्धुः ।

पिता नैव पुत्रो न माता न नेता ॥
न वा प्राणवर्गो न देहेन्द्रियाणि ।

चिदानन्द सिन्धौ यदाऽहं निमग्नः ॥ ९ ॥
तदाऽऽह्यो दरिद्रो न धर्मी ह्यधर्मी ।

सदा व्यापकौङ्काररूपस्तदाऽहम् ॥
प्रभुःसच्चिदानन्दरूपः शिवोऽहम् ।

चिदानन्द सिन्धौ यदाऽहं निमग्नः ॥ १० ॥

अनुष्टुप् छन्दः ।

चिदानन्दस्तवं नित्यं यावज्जीवं पठेन्नरः ।
जीवन्मुक्तिसुखं भुक्त्वा विदेहमुक्तिमाप्नुयात् ॥ ११ ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्य श्रीमत्स्वामिमाधवानन्द पूज्यपाद
शिष्य चिदानन्दस्वामिनाविरचितः श्रीचिदानन्दस्तवः सम्पूर्णः ॥

हरिःॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

श्रीप्रातःस्मरणस्तोत्रम् ॥

ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

वसन्ततिलका वृत्तम् ।

प्रातःस्मरामि हृदि संस्फुरदात्मतत्त्वम् ।

सच्चित्सुखं परमहंसगतिं तुरीयम् ॥

यत्स्वप्नजागरसुषुप्तमवैति नित्यं ।

तद्ब्रह्म निष्कलमहं न च भूतसंघः ॥१॥

भाषानुवादं— कवित ॥

हृदे मध्ये स्वप्रकाश आत्मतत्त्व निजभास—

प्रातःकाले है हुल्लास समरन ठानिये ।

सद चिदानन्दधन यति योगी गति धन—

तामे नित्य जोडे मन तुरीया पिछानिये ।

जाग्रत स्वपन वासे सुषुपतिकुं प्रकाशे—

तीनुं वस्था साक्षी भाषे सोऽहंब्रह्म जानिये ।

पञ्चभूतको संघात देहादिक जडजात—

सो न मेरो रूप तात कलातीत मानिये ॥१॥

શ્લોકાર્થ:-હૃદય કમલવિષે-અંતઃકરણ અને અંતઃકરણની વૃત્તિઓના સાક્ષીરૂપ હોવાથી અહંવૃત્તિવિષે-સ્વયંપ્રકાશરૂપે સ્ફુ-
રાયમાન, સચ્ચિદાનંદમય, પરમહંસોની ગતિરૂપ, અને તુરીયસ્વ-
રૂપ, જે આત્મતત્ત્વ છે, તે આત્મતત્ત્વને હું પ્રાતઃકાલમાં સ્મરણ
કરું છું. જે બીજાતત્ત્વ અને સુષુપ્તિને બાળે છે, ઉત્પત્તિ નાશરહિત
છે, નિરવયવ છે, સર્વથી અધિકવ્યાપક પરમાત્મા છે; તે પ્રભુ હું છું.
પંચભૂતોના સમુદાયરૂપ હું નથી. એ પ્રકારે સ્મરણ કરું છું. (૧)

પ્રાતર્ભજામિ મનસો વચસામગમ્યમ્ ।

વાચો વિભાન્તિ નિશ્ચિલા યદનુગ્રહેણ ॥

યન્નેતિ નેતિ વચનૈર્નિગમા અવોચુ-

સ્તં દેવદેવમજમચ્યુતમાહુરગ્રયમ્ ॥ ૨ ॥

ભાષાનુવાદં-

કવિત ॥

મન વાણીકે જુ પરે જ્ઞાની તામે ચિત્તધરે-

પ્રભાતે ભજન કરે વૃત્તિ બ્રહ્માકાર હૈ ।

ચિદ બ્રહ્મકે પ્રકાસે લોક વેદ વાક્ય ભાસે-

સ્વસ્વઅર્થકું ડજાસે તત્ત્વકો વિચાર હૈ ।

નેતિ નેતિ વેદ રરે ઉપાધિકું દૂર કરે-

પ્રપન્થસે જો હૈ પરે શુદ્ધ નિરાધાર હૈ ।

દેવનકોદેવ જોઈ અજ હુ અચ્યુત સોઈ-

સબ શિરોમણિ વોઈ ગાવત અપાર હૈ ॥૨॥

શ્લોકાર્થ:—મનવાણીના અવિષયરૂપ, અને સર્વવાણી જેમના અનુગ્રહથી પ્રકાશ થાય છે; જેને વેદો ‘ નેતિનેતિ ’ (સ્થૂલ સૂક્ષ્માદિ શરીરરૂપ, જાત્રતાદિ અવસ્થારૂપ, ચક્ષુઆદિ જ્ઞાનેન્દ્રિયોરૂપ, વાક્યઆદિકર્મેન્દ્રિયોરૂપ, પંચપ્રાણાદિરૂપ, શબ્દાદિવિષયરૂપ, તથા ચર્તિકચિત્ દૃશ્યજગત્રૂપના નિષેધક) વચ્ચનોએ કરીને કથન કરે છે; અને જેને પ્રદ્યવેત્તાઓ દેવોનાદેવ, અજન્મા, અચ્યુત, અને મુખ્યરૂપ કહે છે; એવા સચ્ચિદાનંદ પ્રદ્યસ્વરૂપને પ્રાતઃકાલમાં હું ભજું છું. (૨)

પ્રાતર્નમામિ તમસઃ પરમર્કવર્ણમ્ ।

પૂર્ણ સનાતનપદં પુરુષોત્તમાખ્યમ્ ॥

યસ્મિન્નિદં જગદશેષમશેષમૂર્તીં ।

રજ્જ્વાં ભુજંગમ ઇવ પ્રતિભાસિતં વૈ ॥ ૩ ॥

ભાષાનુવાદ— કવિત ॥

તમ હુ અવિદ્યાપાર વેદકો સિદ્ધાન્તસાર—

આપહિકું વારવાર પ્રભાતે પ્રણામ હૈ ।

મૂરસમ સ્વતે ભાસે મન બુદ્ધિકું પ્રકાસે—

શુદ્ધ બુદ્ધ સ્વવિકાસે મુક્તકો વિશ્રામ હૈ ।

દેશકાલવસ્તુચ્છેદ પૂરણમે નહિં ભેદ—

સનાતન કહે વેદ પૂરુષ હિ ધામ હૈ ।

સબ જગકે આધાર અસ્તિ ભાતિ પ્રિય સાર—

રજ્જુમે જ્યૂં સર્પાકાર તૈસે રૂપ નામ હૈ ॥૩॥

શ્લોકાર્થ:-અજ્ઞાનથી પર, સૂર્યસમ વર્ણવાળા-સ્વયં પ્રકાશ, પરિપૂર્ણ-વ્યાપક, સનાતન પદ, પુરૂષોત્તમ નામક એવા અને સર્વ મૂર્તિસ્વરૂપ જે પરમાત્માને વિષે આ સમગ્ર જગત્ વિવર્તરૂપે રજ્જુ (દોરડી)માં જેમ સર્પ પ્રતીત થાય છે તેમ ભાસમાન થઈ રહ્યું છે; એવા સર્વવ્યાપક ચૈતન્ય દેવને પ્રાતઃકાલમાં અભેદ નિશ્ચય-રૂપ હું નમસ્કાર કરું છું. (૩)

અનુષ્ટુપ્ છન્દઃ ।

શ્લોકત્રયમિદં પુણ્યં લોકત્રયવિભૂષણમ્ ।

પ્રાતઃકાલે પઠેદ્યસ્તુ સ ગચ્છેત્પરમં પદમ્ ॥ ૪ ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्य्यश्रीमद्भगवत्पादाचार्य्य विरचितं
श्रीप्रातःस्मरणस्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

भाषानुवादं- कवित ॥

તીનશ્લોક સુપવિત્ર તીનલોક શોભા ચિત્ર-

चित्त धरो प्यारे मित्र रुचिकुं बढाईके ।

પ્રભાતે પઢે જુ કોઈ પરં પદ પાવે સોઈ-

ज्ञान तें कैवल्य होई श्रुति कहे गाईके ।

શાંકરી મધુરી બાની બ્રહ્મવિદ્યા સુકલ્યાની-

नित्यं रक्तिं रत्नखानी सुनो प्रेम लाईके ।

ऐक्य ज्ञानमे विख्यात शङ्कर स्वामी साक्षात-

गुरुपाद नमो तात भक्तियुत धाईके ॥ ४ ॥

इति श्रीमत्परमहंसस्वामिश्रीजानकीदासमहात्मना विरचितं

श्रीप्रातःस्मरणस्तोत्रस्य भाषानुवादं समाप्तम् ॥

શ્લોકાર્થ:—પુણ્યરૂપ, અને ત્રિલોકીના વિભૂષણરૂપ, આ ત્રણ શ્લોકનો જે મનુષ્ય પ્રાતઃકાલમાં પાઠ કરે છે; તે મનુષ્ય પરમપદ (મોક્ષ)ને પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

ઇતિ શ્રીસદીક પ્રાતઃસ્મરણસ્તોત્રં સંપૂર્ણં ॥

ૐતત્સત્ ॥

શ્રીશંકરદેશિકાષ્ટકમ્ ॥

તોટકવૃત્તમ્ ।

વિદિતાશિલશાસ્ત્રસુધાજલધે

માહિતોપનિષત્કથિતાર્થનિધે ।

હૃદયે કલયે વિમલં ચરણં

ભવ શંકર દેશિક મે શરણમ્ ॥ ૧ ॥

નિખિલશાસ્ત્રરૂપ અમૃતનો સુમુદ્ર જેમને જ્ઞાત છે એવા હે સદ્ગુરો ! પરમ પૂજ્ય ઉપનિષદોમાં કથન કરેલા અર્થના નિધિ-રૂપ અર્થાત્ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ એવા હે જગદ્ગુરો ! હું હૃદય-માં તહમારા નિર્મલ ચરણકમલનું ધ્યાન કરું છું. હે શંકર (હે સુખકરવાવાળા) ! હે દેશિક (હે ગુરો) ! તહમે મારું શરણુ (આશ્રય) થાઓ; અર્થાત્ હું તહમારો આશ્રિત-શરણુરહેવાવાળો-છું, માટે મહારી વિશ્રાંતિના સ્થાનરૂપ આપ થાઓ. ૧.

કરુણાવરુણાલય પાલય માં

ભવસાગર : સર્વવિદ્યનદ્યમ્ ।

રચયાશ્વિલદર્શનતત્ત્વવિદં

ભવ શંકર દેશિક મે શરણમ્ ॥ ૨ ॥

હે કર્ણારૂપ જળના સ્થાનભૂત શુરો ! ત્હમે, સંસાર સમુદ્રના દુઃસહ દુઃખોવડે વિનષ્ટ થયેલા અંતઃકરણવાળો એવો હું તેને-મ્હને પાળો; અર્થાત્ મ્હારૂં પાલન કરો. તથા સમસ્તવેદ શાસ્ત્રના તત્ત્વને જાણવાવાળો મ્હને બનાવો. હે સુખકરવાવાળા શુરો ! ત્હમે મારૂં શરણુ (આશ્રય) થાઓ. ૨.

ભવતા જનતા સુહિતા ભવિતા

નિજબોધવિચારણચારુમતે ।

કલયેશ્વરજીવવિવેકવિદં

ભવ શઙ્કર દેશિક મે શરણમ્ ॥ ૩ ॥

હે આત્મજ્ઞાન સંબંધિ વિચાર કરવામાં સુંદર બુદ્ધિવાળા પ્રભો ! આપના સમાગમવડે જનસંમુદાય નિરતિશય શ્રેયઃસંપાદન કરવાવાળા થશે. હે સદ્ગુરો ! આપ જીવપ્રક્ષના વિવેકને જાણવાવાળો મ્હને કરો. હે શંકર શુરો ! ત્હમે મારૂં શરણુ (આશ્રય) થાઓ. ૩.

ભવ એવ ભવાનિતિ મે નિતરાં

સમજાયત ચેતસિ કૌતુકિતા ।

મમ વારય મોહમહાજલધિં

ભવ શઙ્કર દેશિક મે શરણમ્ ॥ ૪ ॥

હે શુરો ! (જેમ રજ્જુ (દોરડી) સર્પરૂપે પ્રતીત થાય છે તેમ) આપજ સંસારરૂપ ભાસમાન થયા છો, અર્થાત્ આ પ્રત્યક્ષ દૃશ્ય-માન સર્વ જગત વિવર્તરૂપથી આપમાંજ પ્રતીત થઈ રહ્યું છે, એવું મ્હારા અંતઃકરણમાં કૌતુહલ નિરંતર ઉત્પન્ન થાય છે, અ-

થવા હે ગુરો ! ભવ-શિવ (કલ્યાણ સ્વરૂપ) આપજ છે; અર્થાત્ સચ્ચિદાનંદ સ્વયંજયોતિ પરમાત્મા આપજ છે. સાધુ ભક્તજનોના શ્રેયાર્થે આપ આપની અગાધમાયા શક્તિનો આશ્રય કરી સ્વેચ્છાનુસાર માનુષ્ય દેહ ધારણ કરી વિચરો છો; તેજ પ્રમાણે આ દેહધારી ત્હમે મહારી સન્મુખ સ્થિત થકા મહને સદુપદેશ કરી રહ્યા છો; એ પ્રકારનું મહારા હૃદયમાં કુતૂહલ નિરંતર સમ્યક્ ઉદ્ભવે છે. હે સ્વામિન્ ! મહારા મોહરૂપ મહાસમુદ્રને નિવારણ કરો. હે સુખકરવાવાળા હે ગુરો ! ત્હમે મારું શરણ (આશ્રય) થાઓ. ૪.

સુકૃતેઽધિકૃતે बहुधा भवतो

भविता पददर्शनलालसता ।

अतिदीनमिमं परिपालय मां

भव शङ्कर देशिक मे शरणम् ॥ ૫ ॥

હે ગુરો ! અનેક પ્રકારથી સુકૃત અધિક સંપાદન કરેસતે આપના પદદર્શનની લાલસા ઉત્પન્ન થશે. હે નાથ ! આ અતિ-દીન એવા મહને (મહાઈ) પરિપાલન કરો. હે શંકરગુરો ! ત્હમે મહાઈ શરણ (આશ્રય) થાઓ. ૫.

जगतीमवितुं कलिताऽऽकृतयो

विचरन्तिमहामहसश्छलतः ।

अहिमांशुरिवात्र विभासि पुरो

भव शङ्कर देशिक मे शरणम् ॥ ૬ ॥

હે જગદ્ગુરો ! જગતનું રક્ષણકરવાને અર્થે અર્થાત્ સંસારસમુદ્રમાં ડુબતા જીવોનો સમુદ્ધાર કરવાને અર્થે પરમાત્માની આકૃતિઓ-અવતારો-કલ્પેલા છે; તે મહાતેજના મિષથી વિચરે છે. તેજ શિવાવતારરૂપ આપ સૂર્યનીપેઠે અહીંઆં સન્મુખ ભાસોછો.

હે સુખકરગુરો ! ત્હમે મ્હાડું શરણુ (આશ્રય) થાઓ. ૬.

ગુરુપુંગવ પુંગવકેતન તે

સમતામયતાં ન હિ કોઽપિ સુધીઃ ।

શરણાગતવત્સલ તત્ત્વનિધે

ભવ શંકર દેશિક મે શરણમ્ ॥ ૭ ॥

હે ગુરુવર ! હે શ્રેષ્ઠોનાસ્થાનભૂત ! કોઈપણ પંડિત આપની તુલ્યતાને પ્રાપ્ત થતા નથી, એ નિઃસંદેહ છે. હે શરણાગતવત્સલ ! હે તત્ત્વનિધે ! હે શંકરદેશિક ! ત્હમે મ્હાડું શરણુ (આશ્રય) થાઓ; અર્થાત્ હું ત્હમારો આશ્રિત-ત્હમારે શરણુ રહેવાવાળો-ત્હમારો દાસહું, માટે મ્હારી વિશ્રાંતિના સ્થાનભૂત આપ થાઓ. ૭.

વિદિતા ન મયા વિશદૈક કલા

ન ચ કિન્નન કાન્નનમસ્તિ ગુરો ।

દ્રુતમેવ વિધેહિ કૃપાં સહજાં

ભવ શંકર દેશિક મે શરણમ્ ॥ ૮ ॥

હે ગુરો ! આપની એકપણ શુભ કલા મેં સ્પષ્ટ જાણી નહિ. હે નાથ ! મ્હારી પાસે કિંચિન્નમાત્ર કાંચન નથી; હું સર્વથા અકિંચન છું જેથી આપને સમર્પણ કરવા યોગ્ય કોઈ પણ ઉપહાર લાવી શકું તેમ નથી. હે સુખકરવાવાળા ગુરો ! આપ મ્હાડું શરણુ (આશ્રય) થાઓ, અને શીઘ્રજ સ્વભાવિકી કૃપા કરો. જેથી-આપના અનુગ્રહથી-મ્હાડું શ્રેયઃકલ્યાણ-થાય. ૮.

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमत्तोदकाचार्य विरचितं

શ્રીશક્કરદેશિકાષ્ટકસ્તોત્રં સમ્પૂર્ણમ્ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

શ્રીસદ્ગુરુપ્રાતઃસ્મરણસ્તોત્રમ્ ॥

વસન્તતિલકા વૃત્તમ્ ॥

પ્રાતઃસ્મરામિ હૃદિ સદ્ગુરુશુભ્રમૂર્તિમ્ ।

સંસારસાગરસમુદ્ધરણૈકપોતમ્ ॥

વિજ્ઞાનદગ્ધરિપુમણ્ડલવિશ્વપાલમ્ ।

જન્માદિદુઃસ્વહરમૌષધમદ્વિતીયમ્ ॥૧॥

અતિગંભીર પ્રચંડ સંસાર સમુદ્રમાંથી લકતોને સમ્યક્ ઉદ્ધારણ થવા એક અભંગ નૌકારૂપ એવા, અને વિજ્ઞાનબળવડે કરીને કામ ક્રોધાદિ લયંકર શત્રુ સમૂહને બાળી લસ્મ કર્યા છે જેમણે એવા, જગતના પાલક, અને જન્મમરણાદિદુઃસહ દુઃખોના હરનાર અદ્વિતીય ઔષધરૂપ, તથા શુભ્ર-શાંત-સુંદર-શુકલ-મૂર્તિ-સ્વરૂપ એવા, શ્રીસદ્ગુરુદેવને પ્રાતઃકાળમાં હું અંતઃકરણવિષે સ્મરણ કરું છું. (૧)

પ્રાતર્વદામિ મનસા વચસાઽઽદિના તં ।

શોભાકરં સ્વયશસા તુ હરિદ્ગણાનામ્ ॥

વેદાન્તસારનિગમાગમપારગં શં ।

બ્રહ્માદિવિશ્વમુનિસેવિતસિદ્ધશાન્તમ્ ॥૨॥

પોતાના યશવડે દિશાઓના સમુદાયને શોભારૂપ કરનારા, વેદાન્તના તત્ત્વરૂપ, વેદશાસ્ત્રના પારને પ્રાપ્ત થયેલા, સુખસ્વરૂપ,

અને પ્રજ્ઞાદિદેવોએ તથા સર્વબુનિઓએ સેવિત, સિદ્ધસ્વરૂપ તથા શાંતસ્વરૂપ એવા તે શ્રીસદ્ગુરુદેવને મન વાણી અને કાયાદિવડે કરીને હું પ્રાતઃકાળમાં ઉચ્ચારણુ કરું છું. (૨)

પ્રાતર્ભજામિ હૃદિ મે કિલ સંસ્થિતં ત્વાં ।

વિજ્ઞાનદં ત્રિવિધિતાપહરં મહાન્તમ્ ॥

સચ્ચિત્સુખં પરમહંસમજં ત્વનન્તમ્ ।

શ્લાઘ્યં ગુરો હિ ચ મુમુક્ષુભિરર્કવર્ણમ્ ॥૩॥

મહારા હૃદયનેવિષે નિશ્ચય સ્થિત એવા, અને શરણાગતને વિજ્ઞાનના દાતા, તથા આધ્યાત્મિકાદિત્રિવિધ તાપના હરનાર, અને મહાન્ આત્મસ્વરૂપનો નિર્ણય છે જેમનો એવા, ત્રિકાલાબાધ્ય, ચૈતન્ય-જ્ઞાનસ્વરૂપ, આનંદ-સુખ-સ્વરૂપ, પરમહંસસ્વરૂપ, અજન્મા, અંત રહિત, સૂર્યસમ પ્રકાશરૂપ, અને મુમુક્ષુજનોએ સ્તુતિ-પ્રશંસા-પૂજા-કરવાને યોગ્ય એવા, પ્રસિદ્ધ હે સદ્ગુરો ! તમને પ્રાતઃકાળમાં હું બળ્યું છું. (૩)

પ્રાતર્નમામિ ગુરુસદ્ગુરુસિદ્ધિદં તં ।

વિશ્વેશ્વરં ચ કરુણાબ્ધિતરક્ષતારમ્ ॥

રુદ્રાક્ષમસ્મધરમક્ષરશુદ્ધદેવમ્ ।

પૂર્વે શિવેન તુ માહાત્મ્યમપારમુક્તમ્ ॥૪॥

પોતાના કરુણાબ્ધિના લેશ તરંગવડે સ્વઆશ્રિત ભક્તોના તારક, અને ભસ્મ રુદ્રાક્ષના ધારણુ કરનાર, અક્ષર (અવિનાશી)

શુદ્ધ, દીપ્તિમાન દેવસ્વરૂપ, અને જેમનું અપાર માહાત્મ્ય પૂર્વ-કાલમાં શ્રીશંકરે પાર્વતી પ્રત્યે કથનકરેલું છે એવા, વિશ્વનાઇશ્વર, અને સર્વસિદ્ધિઓના દાતા; તથા અંધારી રાત્રિના ચાર પહોર સમાન *ચાર ગુરુઓના પ્રભાતના (સૂર્યોદયના) પહોરસમાન પ્રકાશક-અજ્ઞાન અંધકારનાનાશક-જ્ઞાનવૃદ્ધ બ્રહ્મવિત્ જે શ્રીસદ્ગુરુ-દેવ, તેમને પ્રાતઃકાળમાં હું નમસ્કાર કરું છું. (૪)

*એક પિતા ગુરુ, બીજો કુલગોર ગુરુ, ત્રીજો વિદ્યાગુરુ, ચોથો મંત્ર ગુરુ, અને પાંચમા બ્રહ્મવિત્ જ્ઞાનદાતાગુરુ, એ પાંચ ગુરુઓ કહેવાય છે. જેમ ગુરુઓ પાંચ છે તેમ શરીરની અવસ્થાઓ પણ પાંચ છે; તેમાં પ્રથમ બાલ્યાવસ્થાના પિતા ગુરુ છે; તે પિતાએ સર્વ સાધન કરી શકાય એવો દેહ આપ્યો, અને જન્મ્યા પછી પણ તેને પોશી મોટા કર્યો, તથા વ્યવહારિક સર્વસામગ્રી આપી ઉપકાર કર્યો માટે તે ગુરુ કહેવાય છે; પણ તે પિતાગુરુએ દેહ આપી પુત્રને સંસારના દુઃખમાં નાખ્યો માટે તે અંધારી રાત્રિના પહેલા પહોરના સમાન ગુરુ ગણાય છે. બીજી પાંગડ અવસ્થાનો કુલગોર ગુરુ છે, તે કુલગુરુ અનેક કર્મના અધિકારી બનાવી વર્ણાશ્રમ પ્રમાણે કર્મ કરાવી તેના બંધનમાં નાખે છે; માટે તે અંધારી રાત્રિના બીજા પહોર સમાન ગુરુ ગણાય છે, ત્રીજી કિરોર અવસ્થાનો વિદ્યા આપનાર ગુરુ છે, તે વિદ્યાગુરુએ વિદ્યાબલ્યાવી પણ અજ્ઞાન નાશક સદ્વિદ્યા ન બલ્યાવી, તેથી તે વિદ્યાભિમાનાદિકરૂપ અજ્ઞાનના બંધનમાં નાખનાર છે; માટે તે અંધારી રાત્રિના ત્રીજા પહોરસદૃશ ગુરુ કહેવાય છે. ચોથી યુવાવસ્થાનો મંત્ર આપનાર ગુરુ છે, તે મંત્રદેવાવાળા ગુરુ કાન કુંકીને પોતાના મતવાડામાં લાવીને બીજા દેવોમાં દ્વેષભુક્ષિ કરાવી આડે અવળે માર્ગે અથડાવે છે, તથા શિષ્યનાં ધનાદિક હરણ કરે છે; તેથી તે ગુરુને અંધારી રાત્રિના ચોથા પહોર સમાન કહેણો છે, એ ચાર ગુરુઓતો ઉલટા અવિદ્યારૂપ અંધકારમાં નાખે છે;—અને આત્મશ્રેય-કલ્યાણ-થવા હેતા નથી. પાંચમી વૃદ્ધાવસ્થાના આત્માને ઓળખાવનાર બ્રહ્મવેતાગુરુ છે; તે પાંચમા બ્રહ્મવિત્ જ્ઞાનદાતા ગુરુતો ઉત્તમ આત્મજ્ઞાન આપી સંસારબંધન કાપી, નિર્નસ્વરૂપ

પ્રાતર્ભજેઽહમચલં હિ ચિદાદિવર્ણ-

સ્ત્વાં પૂજ્યદેવ તુ ગુરોશ્ચરણાનુરક્તઃ ॥

પ્રાતઃપઠન્તિ સુજનાઃ સતતં શુભં યે ।

ગચ્છન્તિ તે ત્વજપદં સ્તવનં હિ નિત્યમ્ ॥૬॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमन्माधवानन्दपूज्यपादशिष्य-

चिदानन्दस्वामिना विरचितं श्रीसद्गुरुप्रातःस्मरणस्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

હે પ્રસિદ્ધ પૂજ્યદેવ ! અચળ એવા તમને, હું શ્રીગુરુદેવના ચરણકમલોમાં અનુરક્ત (પ્રીતિવાળો) અને ચિદ આદિવર્ણ છે જેના નામમાં એવો ચિદાનંદ નામા ભિક્ષુઃ નિરંતર પ્રાતઃકાલમાં ભળું છું. જે સજ્જનો આ પ્રસિદ્ધ શુભ સ્તવનનું નિરંતર પ્રાતઃકાલમાં પઠન કરે છે, તે અવિનાશી અજન્માપદ (ભોક્ષપદ) ને નિશ્ચય પામે છે. (૫)

ઈતિ શ્રીસદ્ગુરુ પ્રાતઃસ્મરણસ્તોત્રં સંપૂર્ણં.

આજખાવી સંસાર સાગરમાંથી (અવિદ્યા અંધકારમાંથી) મુક્ત કરે છે; માટે તે પાંચમા જ્ઞાનવૃદ્ધ બ્રહ્મવેત્તાસદ્ગુરુ, અંધારી રાત્રીના ચાર પહોરના અંધકારને નાશકરનાર પ્રભાતના પહોરસમાન પ્રકાશરૂપ છે; જેથી અજ્ઞાન અંધકારમાં નાખનારા ચાર ગુરુઓનાપણુ ગુરુ છે. અર્થાત્, પાંચમા બ્રહ્મવેત્તા જ્ઞાનવૃદ્ધગુરુ અજ્ઞાનરૂપ ચાર પહોરની અંધારી રાત્રિના અંધકારને નાશકરનાર સૂર્યસમાન સ્વયંપ્રકાશ છે; માટે મૂળ શ્લોકમાં તે પાંચમા શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુદેવને સર્વગુરુઓના સદ્ગુરુ કહેવા છે.

हरिः ॐ ॥

❁ श्री कैवल्योपनिषत् ॥

મહાલાચરણમ્ ।

ब्रह्मविद्यागुरुत्वा भक्त्या च मंत्रदं गुरुम् ।

कैवल्योपनिषद्व्याख्यामातनोमि यथामति ॥१॥

શ્રીબ્રહ્મવિદ્યાના આચાર્યોને તથા તારકમંત્રના આપવાવાળા શ્રીસદ્ગુરુદેવને લક્ષિતવડે નમસ્કાર કરીને હું મારી બુદ્ધિ અનુસાર શ્રીકૈવલ્યોપનિષત્ની વ્યાખ્યાને વિસ્તારું છું. ૧.

ઉપનિષદ્દના આરંભમાં આ શાંતિપાઠ લખાય છે:—x

ॐ सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै ।

तेजस्वि नावधीतमस्तु । मा विक्रिषावहै ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

* આ ઉપનિષદ્દના વિચારથી ચતુષ્થય સાધન સંપન્ન મુમુક્ષુ કેવલ ભાવને એટલે અંતરાત્માથી અભિન્ન પરમાત્મભાવને પામે છે; તેથી આ ઉપનિષદ્દનું નામ કૈવલ્ય ઉપનિષત્ છે.

x આ ઉપનિષદ્દને કોઈ કૃષ્ણચતુર્વેદીય કહે છે, અને કોઈ આયર્વણીય કહે છે; જેથી આદિમાં કૃષ્ણચતુર્વેદીય શાંતિ પાઠ લખેલો છે, અને અંતમાં આયર્વણીય શાંતિ પાઠ લખવામાં આવેલો છે.

(ૐ) ઐકાર શાન્તિપાઠના આદિમાં પ્રદ્ધવાચક-મંગળસૂચક શબ્દ છે. (સ:) વેદના રહસ્યરૂપ ઉપનિષદમાં જણાવેલા જે પરમેશ્વર છે તે પ્રસિદ્ધ પરમાત્મા (હ) નિશ્ચય (નૌ) અમારું બન્નેનું-આચાર્યશિષ્યનું (અવત્તુ) પાલન કરે; અથાત્ ઉપનિષત્ પ્રકાશિત પરમેશ્વર, વિદ્યાના સ્વરૂપના પ્રકાશવડે એટલે પ્રદ્ધવિદ્યાના ઉપદેશના સામર્થ્યથી તથા વિદ્યાગ્રહણના સામર્થ્યથી અમારું-આચાર્યશિષ્ય-બન્નેનું રક્ષણ કરે. વળી:-તેજ પરમેશ્વર (સહ નૌ) અમને-આચાર્યશિષ્યને સાથે (મુનક્તુ) વિદ્યાકૃત દો; અથાત્ તે પરમેશ્વર અમારા-આચાર્યશિષ્યના-હૃદયમાં પ્રદ્ધવિદ્યાના કૃત્તે સાથે ધારણ કરે. (સહ) અમો શિષ્ય આચાર્ય બન્ને સાથે પરસ્પર મળીને (વીર્ય) વીર્યને એટલે વિદ્યાકૃત સામર્થ્યને (કરવાવૈ) સંપાદન કરીએ; અર્થાત્ શિષ્ય આચાર્ય અમો બન્ને સાથે આત્મવિદ્યાથી ઉદ્દભવતું શોકમોહાદિકના અભાવરૂપ સામર્થ્યને સંપાદન કરીએ. (નૌ) અમે-આચાર્યશિષ્ય બન્નેએ (અધીતં) જે અધ્યયન કરેલું છે, તે અધ્યયન (તેજસ્વિ) અતિશય વીર્યવાળું-સામર્થ્યવાળું (અસ્તુ) થાઓ. અથવા:-(તેજસ્વિનૌ) વીર્યવાન્ અમો બન્નેનું-આચાર્યશિષ્યનું (અધીતં અસ્તુ) અધ્યયન તે સકળ એટલે અર્થજ્ઞાન યોગ્ય થાઓ. અમો આચાર્યશિષ્ય બન્ને પ્રમાદકૃત અન્યાયવડે અધ્યાપન અધ્યયનકૃત દોષ પ્રયુક્ત પરસ્પર (વિદ્વિષાવૈ) દ્રેષ કરીએ (મા) નહિ. (ૐ) ઐકાર શબ્દ પરમાત્માનો વાચક છે, એટલે મંગલ અર્થે છે. (શાન્તિ: શાન્તિ: શાન્તિ:) અમોને શાંતિ થાઓ, શાંતિ થાઓ, શાંતિ થાઓ, અહીં ‘શાન્તિ:’ પદનું ત્રણવાર ઉચ્ચારણ છે તે, આધ્યાત્મિક આધિભૌતિક અને આધિદૈવિક તાપોના પ્રશમન માટે પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર પ્રતિ સંપ્રાર્થના છે.

ભગવતી શ્રુતિ માતાની પેઠે સુખની પ્રતિપત્તિને અર્થે તથા પ્રહ્લવિદ્યાવિષે આસ્તિક્યપણાનો ઉદ્દભવ કરાવવાને વાસ્તે, ઋગ્વેદાચાર્ય આશ્વલાયન મુનિને અભિમુખી કરી આખ્યાયિકાને પ્રકટ કરે છે:—

પ્રથમ બે મંત્રવડે શ્રીઆશ્વલાયન મુનિ પ્રહ્લનું જ્ઞાન સંપાદન કરવા વાસ્તે પ્રહ્લા પાસે ગયા તે, તથા પ્રહ્લવિદ્યાનો ઉપદેશ કરવા કરેલી તેમની પ્રાર્થના, અને તેમણે કહેલું પ્રહ્લવિદ્યાનું માહાત્મ્ય કહેવાય છે:—

ૐ ॥ અર્થાશ્વલાયના ભગવન્તં

પરમેષ્ટિનં પરિસમેત્યોવાચ ॥૧॥

(ૐ) સચ્ચુ નિર્ગુણાત્મક પરમાત્મવાચક ઐકાર મંગળાર્થે છે. (અથ) વિવેક, વૈરાગ્ય, શમદમાદિ ૪૮ સંપત્તિ, અને મુમુક્ષુતા એ ચતુષ્ટય સાધન સંપત્તિથી અનંતર (આશ્વલાયન:) ઋગ્વેદાચાર્ય આશ્વલાયન મુનિ, (ભગવન્તં) સમગ્ર ઐશ્વર્યવાન્ એવા ભગવાન્ (પરમેષ્ટિનં) સર્વોત્કૃષ્ટ સત્યલોક નિવાસિ પ્રહ્લા પ્રત્યે (પરિસમેત્ય) “સમિત્પાણિઃ શ્રોત્રિયં બ્રહ્મનિષ્ઠં ।” એ મુંડક શ્રુત્યનુસાર વિધિપૂર્વક સમીપ શરણે આવીને (ઉવાચ) પ્રહ્લવિદ્યા જાણવાની ઇચ્છાથી બોલ્યા:—(૧).

અર્ધાહિ ભગવો બ્રહ્મવિદ્યાં વૈરિષ્ઠાં

સંદા સંદ્રિઃ સૈવ્યમાનાં નિર્ગૂદામ્ ।

યયાઽચિરૌત્સર્વપાપં વ્યપોહ્ય

પરાત્પરં પુરુષં યાતિ વિદ્વાન્ ॥૨॥

(ભગવ:) સમગ્ર ધર્મ, સમગ્ર જ્ઞાન, સમસ્ત વૈરાગ્ય, સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય, સમગ્ર યશ:, અને સમગ્ર શ્રીસંપત્તિ એવા હે ભગવાન !

(સદ્ગિઃ) દેહાદિકમાં આત્મત્વ યુદ્ધિ શૂન્ય એવા સત્પુરૂષોએ (સદા) નિરંતર (સેવ્યમાનાં) અંતઃકરણમાં સેવન કરાતી, અર્થાત્ શ્રવણ મનન અને નિદિધ્યાસનથી અનુભવ કરાતી, અને (નિગૂઢાં) અતિશય ગૂઢ, તથા (વરિષ્ઠાં) અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવી (બ્રહ્મવિદ્યાં) દેશ કાલ વસ્તુ પરિચ્છેદ શૂન્ય એવું જે બ્રહ્મ, તે બ્રહ્મ સંખંધિની વિદ્યા, એટલે આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન તેને (અગ્રીહિ) મહારા ઉપર અનુગ્રહ કરવાને અર્થે લાભો, અર્થાત્ મહને બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ આપો. (યયા) જે બ્રહ્મવિદ્યાના બોધવડે (વિદ્વાન્) ‘હુંજ બ્રહ્મસ્વરૂપ છું’ એ પ્રકારનો સાક્ષાત્કારવાન્ એટલે આત્માના અપરોક્ષ જ્ઞાનવાળો પુરૂષ (અચિરાત્) અદ્યસમયમાં (સર્વપાપં) નિખિલદુઃખના કારણભૂત અજ્ઞાન સંસ્કારાદિકને, અર્થાત્ સર્વ અનર્થોના મૂલભૂત અવિદ્યાનો તથા તેના કાર્યભૂત મલ વિશ્લેષ આવરણાદિ દોષોનો (વ્યપોહ્ય) વિનાશ કરીને (પરાત્પરં) સર્વ જગતના કારણભૂત માયાથી ઉત્કૃષ્ટ એવા (પુરુષં) પરિપૂર્ણ સ્વયંપ્રકાશસ્વરૂપ પરંબ્રહ્મને (યાતિ) સંપ્રાપ્ત થાય છે; અર્થાત્ બ્રહ્મીભૂત થાય છે. (૨).

હવે લગવાન્ બ્રહ્માણ્યો આશ્વલાયન પ્રતિ જે ઉપદેશ કર્યો તે કહેવાય છે:—

તંસ્મૈ સં હોર્વાચ પિતામહશ્ચ

બ્રહ્મામક્તિધ્યાનયોગાદૈવહિ ॥૩॥

ઉપર પ્રમાણે શિષ્યભાવે અભ્યર્થના કરતાં (સઃ) તે સર્વજ્ઞ શુરૂ (પિતામહઃ) બ્રહ્મા (ચ) પણ (હ) પ્રસિદ્ધ (તંસ્મૈ) બ્રહ્મવિદ્યાના અર્થી એવા પોતાના શિષ્ય આશ્વલાયન પ્રતિ (ઉવાચ) બોલ્યા:—[બ્રહ્મ-વિદ્યાનો સાક્ષાત્ ઉપદેશ કરવાને અશક્ય છે; કેમકે તેના અર્થરૂપ

બ્રહ્મ મનવાણીથી જાણી શકાય નહીં એવું છે, જેથી પ્રથમ તેનાં સાધનો કહે છે.] હે શિષ્ય ! (શ્રદ્ધામક્તિધ્યાનયોગાત્) શ્રદ્ધા-વેદ શાસ્ત્ર અને શ્રીગુરૂના વચનોમાં આસ્તિક્ય બુદ્ધિ, મક્તિ:-લગ્ન, અને ધ્યાન-વિભતીય પ્રત્યયશૂન્ય સભતીય પ્રત્યયપ્રવાહ, એ ત્રણના યોગથી (અવૈહિ) તમે બ્રહ્મવિદ્યાને જાણો. (૩)

હવે શ્રદ્ધાલક્ષિત અને ધ્યાનયોગ બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિમાં જેમ કારણ છે, તેમ સંન્યાસપણુ બ્રહ્મવિદ્યાની સંપ્રાપ્તિમાં કારણ છે, એ વાત કહે છે:—

ન કર્મણા ન પ્રજયા ધ્વનેન

ત્યાગેનૈકે અમૃતત્વમ્માનશુઃ ॥૪॥

શ્રદ્ધાલક્ષિત અને ધ્યાનયોગની પેઠે સંન્યાસપણુ બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિમાં સમલ કારણ છે એવા અભિપ્રાયથી વિશેષ કહે છે કે:— (એકે) મુખ્ય સંપ્રદાય પ્રવર્તક મહાત્માઓ (કર્મણા) શ્રોતસ્માત્ત-કર્મોથી (ન) શુદ્ધ બ્રહ્મભાવને નથી પામ્યા, અને (પ્રજયા) પુત્રપૌત્રાદિક પ્રજાએ કરીને (ન) નથી પામ્યા; તથા (ધ્વનેન) દેવ અને મનુષ્ય સંબંધી ધનાદિક સંપત્તિવડે પણ (ન) બ્રહ્મભાવને નથી પામ્યા. પરંતુ (ત્યાગેન) નિષ્કલ શ્રોતસ્માત્તકર્મના પરિત્યાગરૂપ પરમહંસાશ્રમે કરીને (અમૃતત્વં) મરણધર્મરાહુતપણુને-બ્રહ્મભાવને (આનશુઃ) પામ્યા છે. [શ્રોતસ્માત્તકર્મ કરવાથી, પુત્રપૌત્રાદિક પ્રજાથી, કે દેવમનુષ્યાદિક સંબંધિ વિત્તેકરીને અપરોક્ષ આત્મજ્ઞાન થતું નથી; કેમકે તે તે ઉપાયોથી ચિત્તશુદ્ધિદ્વારા પરોક્ષજ્ઞાન થાય છે, કેવળ શ્રોતસ્માત્તકર્મના પરિત્યાગરૂપ સંન્યાસે કરીને અપરોક્ષ બ્રહ્મજ્ઞાન સંપાદન કરાય છે.] ૪.

હવે અપરોક્ષ પ્રક્ષલાવની પ્રાપ્તિ સર્વકર્મના પરિત્યાગરૂપ સંન્યાસથી થાય છે તે વાત સ્ફુટ કરીને કહે છે:-

પરેણનાકં નિહિતં ગુહાયાં

વિભ્રાજતે યૈર્ઘર્તયો વિશન્તિ ॥૬॥

(પરેણનાકં) સુખનું વિરોધિ દુઃખ જેમાં વિદ્યમાન નથી એવા સ્વર્ગથી પણ ઉત્કૃષ્ટ, અથવા નિરતિશય આનંદ સ્વરૂપ એવું, અને (ગુહાયાં) બુદ્ધિરૂપી ગુહામાં (નિહિતં) રહેલું (યત્) જે પ્રક્ષ (વિભ્રાજતે) સ્વયંપ્રકાશતાથી પ્રકાશે છે; તેના પ્રત્યે (યતયઃ) પ્રક્ષસાક્ષાત્કાર સંપન્ન સંન્યાસિઓ (વિશન્તિ) અભેદભાવે પ્રવેશ કરે છે. (પ).

હવે યતિઓનાં વિશેષણો કહે છે:-

વેદાન્તવિજ્ઞાનસુનિશ્ચિતાર્થાઃ સંન્યાસ-

યોગાદ્યંતયઃ શુદ્ધસત્વાઃ ।

તે બ્રહ્મલોકેષુ પરાન્તકાલે

પરામૃતાત્પરિમુચ્યન્તિ સર્વે ॥૬॥

(વેદાન્તવિજ્ઞાનસુનિશ્ચિતાર્થાઃ) વેદોના મહાવાક્યોજન્ય ‘હું પ્રક્ષ છું’ એ પ્રકારના વિજ્ઞાનમાં જેઓનું સુદૃઢ પ્રયોજન છે એવા, અને (સંન્યાસયોગાત્) ઉલટી થયેલાં અન્નની અને કાગવિષ્ટાની પેઠે આલોક પરલોકના સમસ્ત ભોગની અભિલાષાના પરિત્યાગ પૂર્વક સંપૂર્ણ કર્મના ત્યાગરૂપ સંન્યાસ યોગથી (શુદ્ધસત્વાઃ) રાગદ્રેષાદિ કષાયરહિત-નિર્મળઅંતઃકરણવાળા (યતયઃ) યતિઓ [કદાચ પ્રક્ષ-લોકાદિકની ઇચ્છા વા અન્ય કોઈ પ્રતિબંધ વેશથી આ વર્તમાન શરીરમાં સ્વાત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરી શકતા નહોત તો] (તે)

તેઓ (સર્વે) સર્વ સંન્યાસિઓ (બ્રહ્મલોકેષુ) પ્રવૃત્તોકમાં (પરાન્તકાલે) કાર્યપ્રવૃત્તિના દ્વિપરાર્ધ આયુષ્યના અંતસમયે (પરામૃતાત્) અમરણ ધર્મશીલ ઉત્કૃષ્ટ અવ્યાકૃતથી-માયાથી-(પરિમુચ્યન્તિ) વિમુક્ત થાય છે-વિદેહમુક્તિને પામે છે. *(૬).

હવે સાતમા મંત્રથી અગીઆરમા મંત્ર સુધી પ્રવૃત્તિજ્ઞાનની અવાપ્તિને અર્થે ધ્યાનોપાસન કરનારને ધ્યાનયોગની સંસિદ્ધિ વાસ્તે દેશ, આસન, શરીરસ્થિતિ, તથા અન્ય કર્તવ્યને અને ક્ષણાદિકને કહે છે:—

વિવિક્તદેશે ચ સુખાસનસ્થઃ

શુચિઃ સમગ્રીવશિરઃશરીરઃ ।

અત્યાશ્રમસ્થઃ સંકલેન્દ્રિયાણિ

નિરુદ્ધ્ય ભક્ત્યા સ્વેગુરં પ્રેણમ્ય ॥૭॥

(વિવિક્તદેશે) જ્યાં મનુષ્યાદિકથી થતી ઉપાધિઓ ન હોય એવા પવિત્ર એકાંત પ્રદેશમાં (ચ) તથા અવ્યાકૃત સમયમાં (સુખાસનસ્થઃ) સુખકારી-ઉદ્વેગ નાહ કરનારા, એટલે દર્ભ (કુશા) ઉપર મૃગચર્મ અને તે ઉપર ઊંનના વસ્ત્રનું આસન ખીછાવી, તે ઉપર સિદ્ધ પદ્મ સ્વસ્તિકાદિ કોઇપણ આસનમાં સ્થિતિ કરી બેઠેલા, અને તેથીજ (સમગ્રીવશિરઃશરીરઃ) જેનાં શીર્ષ, શિરસ અને શરીર સરલ-સમાન-છે એવો, અને (શુચિઃ) અંતર્બહિર શૌચ-વાળો-પવિત્ર, તથા (અત્યાશ્રમસ્થઃ) પ્રવૃત્ત્યારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, કુટીચક, બહુદક અને હંસોથી પણ અધિક એવા પરમહંસાશ્રમમાં સ્થિતિવાળો સંન્યાસી (સંકલેન્દ્રિયાણિ) મનસહિત અખિલ જ્ઞાને-

* યદિ પ્રતિબંધ હોયજ નહિ તો આ જન્મમાંજ વિદેહ કૈવલ્યમુક્તિને પામે છે.

ન્દ્રિયો અને કર્મેન્દ્રિયોને (નિરુદ્ધ) સ્વસ્વવિષયોમાં પ્રવર્ત્તિથી અટકાવીને (મક્ત્યા) ઇન્દ્રિયભાવથી વા ઇન્દ્રિયથીપણુ અધિક સમજી ભક્તિવડે (સ્વગુહ) તત્ત્વમસ્યાદિ મહાવાક્યોના અર્થનો પ્રબોધ કરનારા પોતાના શ્રીસદ્ગુરુદેવને (પ્રણમ્ય) પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કરીને:-(૭)

હૃત્પુણ્ડરીકં વિરંજં વિશુદ્ધં
વિચિન્ત્ય મધ્યે વિશદં વિશોકમ્ ।

અચિન્ત્યમર્વ્યક્ત મનન્ટરૂપં

શિવં પ્રશાન્તમમૃતં બ્રહ્મ યોનિર્મ્ ॥૮॥

(વિરંજં) અનર્થકારક રજોગુણાદિક રહિત, અને (વિશુદ્ધં) રાજસ્ તામસ્ ગુણોજન્ય રાગદ્રેષાદિ સમસ્ત દોષરહિત એવા (હૃત્પુણ્ડરીકં) પંચચ્છિદ્રાદિ વિશેષભુક્ત હૃદયકમલને (વિચિન્ત્ય) વિશેષતાથી ચિંતવી (મધ્યે) તે હૃદયકમલની મધ્યે (વિશદં) શુદ્ધસ્ફટિક મણિ- સમ નિર્મળ, (વિશોકં) શોકજન્ય દુઃખોથી રહિત-આનંદાત્મક, (અવ્યક્તં) શબ્દાદિ અશેષ વિષય શૂન્ય હોવાથી ઇન્દ્રિયોથી સ્પષ્ટ ન જણાય એવું, અને તેથીજ (અચિન્ત્યં) મન વાણીથી અગોચર, (અનન્ટરૂપં) દેશકાલ વસ્તુ પરિચ્છેદશૂન્ય એવું, (શિવં) કલ્યાણસ્વરૂપ (પ્રશાન્તં) અવિદ્યાદિ દોષરહિત-વિક્ષેપાદિ રહિત-અતિ શાંત, (અમૃતં) ત્રિકાળાભાધ્ય-મરણુધર્મરહિત, અર્થાત્ નિરતિશયાનંદ સ્વરૂપ એવું, (બ્રહ્મ) સર્વથી અધિક વા પરિપૂર્ણ, અને (યોનિ) જગત્ જન્માદિકારણભૂત જે પરમાત્મસ્વરૂપ; તથા:-(૮).

તૈર્મોદિમધ્યાન્ત વિહીનમેકં

વિમું ચિદાનન્દમરૂપમદ્વૈતમ્ ।

ઉમાસહાયં પરમેશ્વરં પ્રેમું

ત્રિલોચનં નીલકણ્ઠં પ્રેશાન્તમ્ ॥૧॥

(એકં) અદ્વિતીય, અને તેથીજ (આદિમધ્યાન્તવિહીનં) ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લય રહિત એટલે જાયતે, અસ્તિ, વર્ધતે, વિપરિણમતે, અપક્ષિયતે અને વિનશ્યતિ એ ષડ્ વિકારવર્જિત; (વિમું) વ્યાપક વા સમર્થ, (ચિદાનન્દં) ચૈતન્ય અને આનંદસ્વરૂપ-સ્વયં-પ્રકાશ નિરતિશય સુખસ્વરૂપ, (અરૂપં) ચિદાનંદ વ્યતિરિક્તસ્વરૂપ રહિત, અર્થાત્ જેનું કોઈ રૂપ નથી, એટલે નીલ પીત શ્યામ ગૌરાદિ રૂપરંગવિહીન, અને તથીજ (અદ્ભુતં) આશ્ચર્યકારક એવા, તથા (ઉમાસહાયં) ઉમા એટલે બ્રહ્મવિદ્યા, તે કામાદિ ચૌરાથી રક્ષા કરવામાં સહાયક છે જેને એવા, (ત્રિલોચનં) સ્વયંપ્રકાશત્વથી વિરાટ હિરણ્યગર્ભ અને ઇશ્વર એ ત્રણ અથવા સૂર્ય ચંદ્ર અને અગ્નિ એ ત્રણ લોચનવાળા, (નીલકણ્ઠં) કંઠવત્ ચિદેકદેશમાં તમેા અજ્ઞાન વર્તવાથી અથવા વિષરૂપ માયાના પાનથી શ્યામ છે કંઠ જેનો એવા, તથા (પ્રેશાન્તં) પુનઃ ઉત્થાન સંસ્કાર વર્જિત-અત્યંત શાંત એવા, (પ્રેમું) સમર્થ (પરમેશ્વરં) પરમાત્મા (તં) તેમનું:-૯.

[આ ધ્યાનયોગના પ્રસંગમાં નિર્ગુણ નિરાકાર પરંબ્રહ્મના ધ્યાનવિષે અશક્ત ચિત્તવાળા મંદ અધિકારિ પુરૂષને ઉક્ત નવમા મંત્રના ઉત્તરાર્ધથી સગુણ પરમેશ્વરનું ધ્યાન કહેલું છે, એમપણ અર્થ થઈ શકે છે:- (ઉમાસહાયં) ઉમા જે લવાની-પાર્વતી જેના હાથા અંગમાં ઉત્તમ યુવતીરૂપે સ્થિત છે એવા, (ત્રિલોચનં) સૂર્ય ચંદ્ર અને અગ્નિ એવાં ત્રણ નેત્ર છે જેને એવા, (નીલકણ્ઠં) સમુદ્ર મથન સમયે ઉદ્દભવેલા હળાહળ વિષના પાનથી જેમને કૃષ્ણકંઠ

છે એવા, (પ્રશાન્ત) વદન ઇન્દ્રિયાદિક જેમનાં નિરંતર પ્રસન્ન છે, અર્થાત્ જેમનું અંતઃકરણ સદાશાંત-શીતળ છે એવા, (પ્રમું) સમથો (પરમેશ્વર) મહેશ્વર-સદાશિવનું ધ્યાન કરે. આ રીતે સગુણ પરમેશ્વરના ધ્યાને કરીને જ્યારે યોગીનું મન ધ્યેયાકાર અચળ સ્થિર થાય છે, ત્યાર પછી તે યોગીને નિર્ગુણના ધ્યાનાભ્યાસથી આત્મસાક્ષાત્કાર થાય છે.] (૯).

ધ્યાત્વા મુનિર્ગચ્છતિ ભૂતયોનિં

સમસ્તસાક્ષિણં તમસઃ પરસ્તાત્ ॥

સ બ્રહ્મા સ શિવઃ સેન્દ્રઃ

સોઽક્ષરઃ પરમઃ સ્વરાટ્ ॥૧૦॥

(ધ્યાત્વા) ધ્યાન કરીને-સાક્ષાત્કાર-અપરોક્ષ-કરીને (મુનિઃ) મનનશીલ યોગી (ભૂતયોનિં) આકાશાદિ મહાભૂત અને તેના કાર્ય-ભૂત સર્વ પ્રપંચના કારણરૂપ, તથા (સમસ્તસાક્ષિણં) સર્વજીવોની બુદ્ધિઓના સાક્ષિભૂત, અને (તમસઃપરસ્તાત્) આવરણ અને વિદ્યે-પરૂપ જે શક્તિવાળી અવિદ્યાથી પર, અર્થાત્ બન્ને શક્તિવાળી અવિદ્યાના લેશમાત્રપણ સંબંધથી રહિત એવા પરમાત્માને (ગચ્છતિ) પામે છે. (હવે જ્ઞાન દશામાં સર્વ આત્મારૂપ છે એમ કહે છે:-) (સઃ) અવિદ્યાથી પર નિર્વિશેષરૂપ જે પરમાત્મા છે તેજ (બ્રહ્મા) પ્રથમ શરીરી હિરણ્યગર્ભ છે. (સઃ) તેજ પરમેશ્વર (શિવઃ) મંગળસ્વરૂપ સદાશિવ છે. (સઃ) તેજ (ઇન્દ્રઃ) ત્રિલોકીપતિ છે. (સઃ) તેજ (અક્ષરઃ) અવિનાશી છે. (પરમઃ) તેજ સર્વોત્કૃષ્ટ, અને (સ્વરાટ્) તેજ સ્વયંપ્રકાશ છે. (૧૦)

સ એવ વિષ્ણુઃ સ પ્રાણઃ સ કાલાગ્નિઃ સ ચંદ્રમાઃ ।

સ એવ સર્વ યદ્ભૂતં યદ્ધે માવ્યં સનાતનં જ્ઞાત્વા

તં મૃત્યુ મૈત્યેતિ । નાન્યેઃ પન્થા વિમુક્તયે ॥૧૧॥

(સ:) અવિદ્યાથી પર નિર્વિશેષ સ્વરૂપ જે પરમાત્મા છે તે (એવ) જ (વિષ્ણુ:) શંખ ચક્ર ગદા પદ્મધારી નારાયણ છે. (સ:) તેજ (પ્રાણ:) પ્રાણ અપાનાદિ પંચવૃત્તિરૂપ પ્રાણ છે. (સ:) તેજ (કાલાગ્નિ:) કાલરૂપી વૈશ્વાનર અગ્નિ છે. તથા (સ:) તેજ (ચંદ્રમા:) આદિત્યકારી શશાંક છે. વળી (યત્) જે (ભૂતં) ભૂતકાલમાં થયેલું, અને (યત્) જે (માવ્યં) ભવિષ્યત્ કાલમાં થવાનું, તથા (ચ) ચક્રારથી વર્તમાન કાલમાં સ્થિતિવાળું પણ (સર્વ) સમગ્ર (સ:) તે પરમાત્મા (એવ)જ છે. (સનાતનં) અનાદિસિદ્ધ સદૃષ પરબ્રહ્મ પણ તેજ છે. તેથી (ત) ઉક્ત સમ્યક્જ્ઞાનંદ સ્વયંભૂતિઃ સ્વરૂપ તે પરમાત્મતત્વને (જ્ઞાત્વા) ‘અહં બ્રહ્માસ્મિ’ હું બ્રહ્મસ્વરૂપ છું એમ અલેહ લાવથી સાક્ષાત્કાર કરીને, તે મનનશીલ યોગી (મૃત્યું) સંસ્કાર સહિત અવિદ્યા અને તેના કાર્યભૂત જન્મમરણાદિકને (મૈત્યેતિ) અતિક્રમણ કરી જાય છે; અર્થાત્ મૃત્યુંનું ઉદ્ધંધન કરીને કૈવલ્યલાવને પામે છે. (વિમુક્તયે) વિદેહ કૈવલ્ય મુક્તિને અર્થે (અન્ય:) અદ્વિતીય પરમાત્માના જ્ઞાનથી વ્યતિરિક્ત (પન્થા:) માર્ગ (ન) નથી. (૧૧)

હવે જ્ઞાનવડેજ પરબ્રહ્મની અવાસિ થાય છે એમ જણાવે છે:-

સર્વભૂતસ્થમાત્માનં સર્વભૂતાનિ ચાત્માનિ ।

સર્પદ્યન્બ્રહ્મ પરમં યાતિ નાન્યેનં હેતુના ॥૧૨॥

જે પુરૂષ આત્મજ્ઞાનના પ્રભાવથી (સર્વ ભૂતસ્થં) નિખિલ સ્થાવર જંગમાત્મક ભૂત લૌતિક પદાર્થોમાં (આત્માનં) અસ્મત્પ્રત્યય

વ્યવહાર યોગ્ય આત્માને અધિષ્ઠાનરૂપે, (ચ) અને (આત્માને) અહં પ્રત્યય યોગ્ય આનંદાત્મક આત્માવિષે (સર્વ ભૂતાંનિ) અખિલ સ્થા-
વર જંગમાત્મક ભૂતાદિકને અધ્યસ્ત રૂપે (સંપશ્યન્) સંશય વિપ-
ર્યય વિના સમ્યક્ અવગ્રોહે છે, અર્થાત્ જે અધ્યસ્ત અને અધિષ્ઠાનનો
નિઃસંદેહ અભેદ કરીને સાક્ષાત્કાર કરે છે; તે પુરૂષ (બ્રહ્મ) દેશ
કાલ વસ્તુ પરિચ્છેદ રહિત (પરમં) ઉત્કૃષ્ટ પરમાત્માને (ચાતિ) પામે
છે. (અન્યેન) ઉક્ત પ્રબોધથી અન્ય કોઇપણ (हेतुना) હેતુથી-ઉપાય-
વડે (न) વિમુક્તિ નથી. (૧૨).

યદિ ઉપરોક્ત પ્રકારનું જ્ઞાન ન થાય તો તેના ઉત્પાદન
વાસ્તે ઉપાય કહે છે:—

આત્માનમરણિં કૃત્વા પ્રણવં ચોત્તરારણિમ્ ।

જ્ઞાનનિર્મથનાભ્યાસાત્પાશં દૃહતિ પૃણિહતઃ ॥૧૩॥

(પૃણિહતઃ*) ‘હું પ્રહ્લ્લ છું’ એ પ્રકારની બુદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલો
વિદ્વાન્ પુરૂષ (આત્માને) અંતઃકરણને (અરણિ) મંત્ર સંસ્કૃત વહ્નિ
જનક કાષ્ટરૂપ નીચેની અરણિ (ચ) અને (પ્રણવ) ઝંઝારને (ઉત્તરારણિ)
વહ્નિ જનક કાષ્ટરૂપ ઉપરની અરણિ (કૃત્વા) કરીને (જ્ઞાનનિર્મથનાભ્યાસાત્)
હું સર્વાત્મક છું એવા જ્ઞાનનું યુક્તિઓ સહિત જે વિદ્યોડન કરવું,
તે મથનથી વારંવાર આવૃત્તિરૂપ અભ્યાસથી ઉત્પન્ન થયેલા
‘અહંબ્રહ્માસ્મિ’ હું પ્રહ્લ્લસ્વરૂપ છું, એ પ્રકારના સાક્ષાત્કાર જ્ઞાનાગ્નિએ
કરીને (પાશં) આત્માના બંધનરૂપ અજ્ઞાન રજ્જુ રચિત અહંમ-
માદિ સાંસારિક અંથિને (દૃહતિ) ભસ્મીભૂત કરે છે. (૧૩)

*** પૃણાડહં બ્રહ્માસ્મીતિ બુદ્ધિસ્તામિતઃ પ્રાપ્તઃ સપૃણિહતઃ ॥**

આ અસંગ ઉદાસીન અને અદ્વિતીય આત્માને સાંસારિક પાશ શી રીતે સંભવે? એમ શંકા થતાં તેના સમાધાનમાં કહે છે:-

મ એવ માયાપરિમોહિતાત્મા

શરીરમાંસ્થાય કરોતિ સર્વે ।

સ્ત્રિયાન્નપાનાદિ વિચિત્રભોગૈઃ

સ એવ જાગ્ર ત્પરિતૃપ્તિમેતિ^{૧૨} ॥૧૪॥

(સ:) ઉપરોક્ત અસંગ ઉદાસીન જે આનંદાત્મા, તે (એવ)જ (માયાપરિમોહિતાત્મા) અવિદ્યા આવરણુ વિશેષકારી શક્તિઓવડે સર્વભણીથી મોહિત થયેલો, એટલે પોતાનું આનંદસ્વરૂપ વિસ્મૃત થયેલો સ્વસ્વરૂપાત્મા (શરીર) સ્થૂલાદિ ત્રિવિધ ભેદ વડે કરીને ભિન્ન એવા મનુષ્યાદિ કલેવરને (આસ્થાય) હું દેવ છું, હું મનુષ્ય છું, હું પશુ છું, ઇત્યાદિ અભિમાનવડે ભક્તીપ્રકારથી સ્વીકાર કરીને, અર્થાત્ જીવપણુ પામીને (સર્વે) સમસ્ત વ્યવહારને (કરોતિ) કરે છે. એટલે નાના પ્રકારનાં વ્યાપારવાળાં કર્મો કરે છે અને તેનાં ફળો ભોગવે છે. તથા (સ:) માયા થકી સ્વસ્વરૂપને વિસ્મરણુ થયેલો તે (એવ)જ મૂઢાત્મા (સ્ત્રિયાન્નપાનાદિવિચિત્રભોગૈઃ) મનોનુકૂળા યુવતીઓ અને મનોહર અન્નપાન વસ્ત્ર આચ્છાદનાદિક વિચિત્ર ભોગોવડે કરીને (જાગ્રત્) ઇન્દ્રિયોવડે શબ્દાદિ બાહ્ય વિષયોની ઉપલબ્ધિરૂપ ક્રિયા કરતો થકો (પરિતૃપ્તિ) ચો તરફથી વિષયસુખજન્ય સુખ દુઃખ મિશ્રિત તૃપ્તિને (ત્તિ) પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૪)

સ્વમે સ જીવઃ સુખદુઃખભોક્તા

સ્વમાયયા કલ્પિતવિશ્વલોકે ।

सुषुप्तिकाले सकले विलीने

तमोऽभिभूतः सुखद्वयेति ॥ १५ ॥

(સ:) તેજ (જીવ:) વિવિધ વિષયવાસના યુક્ત જીવાત્મા (સ્વમે)
ઈન્દ્રિયોની ઉપરામતારૂપ સ્વમાવસ્થામાં (સ્વમાયયા) આત્માનું
અજ્ઞાન, તથા આત્માનું વિપરીતજ્ઞાન-આત્માને દેહ પ્રાણાદિ-
રૂપ જાણવો તે, એ પ્રકારની ચેતાની માયાવડે (કલ્પિતવિશ્વલોકે)
વાસના કલ્પિત વિશ્વલોકમાં એટલે સ્વપ્નમાં પ્રતીતયતા જગતમાં
(સુખદુઃખમેક્તા) હું સુખી, હું દુઃખી, એમ સુખદુઃખનો લોકતા
થાય છે. [અહીં 'સ્વમાયયા કલ્પિતવિશ્વલોકે' એ પાઠથી જેમ સ્વપ્ન-
લોક કલ્પિત છે તેમ જાગૃત લોક પણ કલ્પિત છે, વાસ્તવ સત્ય
નથી; એ અર્થ સૂચન કરે છે.] (સુષુપ્તિકાલે) સુષુપ્તિકાલમાં (સકલે)
સમગ્ર નામરૂપાત્મક પ્રપંચનો (વિલીને) સ્વપ્નરણરૂપ અજ્ઞાનમાં
લય થયે સતે (તમોડમિમ્બૂત:) અજ્ઞાનાવૃત્ત જીવાત્મા (સુસ્રલ્પ) સ્વપ્ન-
પ્રકાશ આનંદ સ્વરૂપને (ઈતિ) પામે છે. સુષુપ્તિ અને મોક્ષમાં
સ્વરૂપસુખની અવાસિ તો સમાન છે; પરંતુ વિશેષતા એટલી
છે કે:-સુષુપ્તિમાં આવરણ સહિત સુખની પ્રાપ્તિ છે, જેથી પુનઃ
ઉત્થાન થાય છે; અને મોક્ષશામાં આવરણાદિકની નિવૃત્તિપૂર્વક
સુખની પ્રાપ્તિ છે, જેથી પુનઃઉત્થાન નહિ; એટલો ફેર જાણવો. (૧૫)

पुनश्च^१ जन्मान्तरकर्मयोगा^३

त्सं एव जीवः स्वपिति प्रबुद्धः ।

पूरत्रये क्रीडति यं श्वं जीवं

स्मृतस्तुं जातं सकलं विचित्रम् ॥ १६ ॥

આનંદાત્મસ્વરૂપને પામીને (પુનઃ) ફરીથી (ચ) પણ (જન્માન્તરકર્મયોગાત્) પૂર્વ જન્મોના કર્મયોગથી (સઃ) સુષુપ્તિમાં આનંદસ્વરૂપને પામેલો એવો તે (एव) જ (जीवः) જીવાત્મા (સ્વપિતિ) સ્વપ્નાવસ્થાને પામે છે. અથવા (प्रबुद्धः) સુષુપ્તિ અવસ્થામાંથી જાગ૨ત દશાને પામે છે. (હવે જીવ પ્રજ્ઞાની ઐક્યતાને પ્રબોધી તેનાથીજ જગત્ સર્વ ઉદ્દસવેલું છે એમ કહે છે:-) (पुरत्रये) જાગ૨તાદિ ત્રણ અવસ્થાઓમાં અથવા સ્થૂલ સૂક્ષ્મ અને કારણરૂપ ત્રણ શરીરોમાં (यः) જે (जीवः) જીવાત્મા (ક્રીડતિ) વિહાર કરે છે. (च) અહીં ચકાર નિશ્ચયાર્થવાચક છે, તે પ્રબોધન કરે છે કે:-વિવેક વૈરાગ્યાદિક તથા શ્રવણ મનનાદિક સાધનોનું અનુષ્ઠાન કરી, સ્થૂલાદિ શરીરોમાં કીડા કરનારો જીવાત્મા, સ્વસ્વરૂપ ભૂત આત્માનો સાક્ષાત્કાર થવાથી તુરીય એટલે ત્રણ અવસ્થાઓથી પર ચિન્માત્ર પરિશિષ્ટ રહે છે; જેથી સ્થૂલાદિ ત્રણ શરીરોમાં અથવા જાગ૨તાદિ ત્રણ અવસ્થાઓમાં વિહાર કરનારો જીવજ તુરીય છે અન્ય નહીં. માટે (ततः) તે જીવાલિન્ન તુરીયરૂપ આત્માથી (तु)જ (सकलं) નિખિલ (विचित्रं) નાના પ્રકારનું નામરૂપ ક્રિયાત્મક જગત્ (जातं) ગંધર્વનગરની પેઠે ઉત્પન્ન થયેલું છે. (૧૬).

આધારમાનંદર્મસ્વરૂપ બોધં

યાસ્મિન્ યં યાતિ પુરત્રયં ચ ॥૧૭॥

(यस्मिन्) જેને વિષે (पुरत्रयं) જાગ૨તાદિ ત્રણ અવસ્થાઓ વા સ્થૂલાદિ ત્રણ શરીરો, અને (च) અન્ય સર્વપણ (कम्) વિનાશને (याति) પામે છે. તે (आधारं) જેમ અધ્યસ્ત એવાં સર્વ, જળધારા, બલીવર્દના મૂત્રનો રેલો, માલા, પૃથ્વીની ફાટ, વહની મૂળી

આદિકના આધાર-અધિષ્ઠાન ભૂત-રજગુ છે; તેમ અદ્યસ્ત એવાં અખિલ વિશ્વોનું આધાર એટલે અધિષ્ઠાન ભૂત એવું અને (આનન્દ) નિરતિશય આનંદ સ્વરૂપ, તથા (અચ્છન્દબોધ) એક સ્વયં પ્રકાશતાજી જેનો સ્વભાવ છે એવું તુરીય-આત્મ સ્વરૂપ છે. (૧૭).

હવે પ્રજ્ઞામાંજ આ નામરૂપ ક્રિયાત્મક સર્વ જગત કલ્પાય છે એમ જણાવે છે.

एतस्माज्जायते प्राणो मनः सर्वेन्द्रियाणि च ।

खं वायु ज्योतिरापश्च पृथिवी विश्वस्य धारिणी ॥ ૧૮ ॥

(એતસ્માત) આપુરત્રયાદિકના અધિષ્ઠાનભૂત બુદ્ધિનાદૃષ્ટાથી (પ્રાણ:) ક્રિયાશક્તિવાળો પ્રાણુ, (મન:) જ્ઞાન શક્તિવાળું અંતઃકરણ, (સર્વેન્દ્રિયાણિ) સર્વજ્ઞાનેન્દ્રિયો કર્મેન્દ્રિયો, (ચ) દેહાદિકપણુ, (ખં) શબ્દગુણવાળું આકાશ, (વાયુ) વાયુ (જ્યોતિઃ) તેજ, (આપઃ) જલ, (ચ) અને (વિશ્વસ્ય) સ્થાવર જંગમાત્મક સમસ્ત વિશ્વને (ધારિણી) ધારણ કરનારી (પૃથિવી) પૃથ્વી (જાયતે) ઉત્પન્ન થાય છે. (૧૮)

હવે મહાવાક્યના અર્થને કહે છે:—

यत्परं ब्रह्म सर्वात्मा विश्वस्यायतनं महत् ।

सूक्ष्मात्सૂक्ष्मतरं नित्यं तत्त्वंमेव त्वमेव तत् ॥ ૧૯ ॥

(યત્) જે (પરં) ઉત્કૃષ્ટ (બ્રહ્મ) દેશકાલ વસ્તુ અરિચ્છેદ શૂન્ય (સર્વાત્મા) સર્વપ્રાણીઓના આત્મારૂપ, (વિશ્વસ્યાયતનં) સર્વકાર્ય કારણના આધાર ભૂત, (મહત્) મહાનથી મહાન (સૂક્ષ્માત્સૂક્ષ્મતરં) અણુપરિમાણથી પણ અતિશય અણુ, અને (નિત્યં) અવિનાશી એવા પરમાત્મા છે (તત્) તે પરમાત્મા (ત્વં) હે આશ્વલાયન! ત્વં

પદાર્થના લક્ષ્યરૂપ તું (એવ) જ છે. [અહીં શિષ્યને અસંભાવના થાય કે:-પ્રશ્ન તો મહારાથી અન્ય છે; કેમકે તે પ્રશ્ન તો કર્તૃત્વાદિ ધર્મથી રહિત અને સર્વજ્ઞ છે, અને હું તો કર્તૃત્વ ભોક્તૃત્વાદિ વિશેષ ધર્મવાળો અને અદ્વૈત છું માટે હું પ્રશ્નથી અત્યંત લિપ્ત છું; એમ શંકા થયે કહે છે:-] (ત્વં) તું (એવ)જ (તત્) તત્પદાર્થના લક્ષ્યરૂપ છું. (હે શિષ્ય ! તને કર્તા ભોક્તાપણું અવિદ્યાએ કરીને છે; વસ્તુતઃ તુંજ સચ્ચિદાનંદ સ્વયંજ્યોતિઃ પરબ્રહ્મરૂપ છે, અન્ય નહીંજ.) (૧૬).

હવે પ્રજ્ઞાત્મૈક્ય જ્ઞાનનું ફળ કહે છે:-

જાગ્રત્સ્વપ્નસુષુપ્ત્યાદિ પ્રપંચં યત્પ્રકાશતે ।

તદ્બ્રહ્માહ મિતિ જ્ઞાત્વા સર્વબન્ધૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥૨૦॥

(જાગ્રત્સ્વપ્નસુષુપ્ત્યાદિપ્રપંચં) જાગ્રત, સ્વપ્ન, અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થાને, તથા વિશ્વ, તૈજસ અને પ્રાણ, તથા વિરાટ હિરણ્યગર્ભ અને ઈશ્વર એ વ્યપ્તિ સમષ્ટિના અભિમાનિઓને, તથા સ્થૂલ, સુક્ષ્મ અને કારણાદિ વ્યપ્તિ સમષ્ટિ શરીરોને, તથા અન્ય સ્થાવર જંગમાત્મક સમસ્ત પ્રપંચને (યત્) જે સ્વયં જ્યોતિઃ સ્વરૂપ (પ્રકાશતે) પ્રકાશ કરે છે. (તત્) તે (બ્રહ્મ) સત્ય-જ્ઞાન-આનંદ અને અનંતાદિ લક્ષણવાળું બ્રહ્મ (અહં) હું ચિદાનંદાત્મા છું (હતિ) એ પ્રકારે (જ્ઞાત્વા) સાક્ષાત્કાર કરીને [જ્ઞાની પુરૂષ], (સર્વબન્ધૈઃ) અહં મમાદિકાર્ય સહિત મૂલાજ્ઞાનરૂપ સમગ્ર બંધનોથી (પ્રમુચ્યતે) વિમુક્ત થાય છે. (૨૦)

હવે પોતાનું(આત્માનું)સર્વપ્રપંચથી વિલક્ષણપણું દેખાડે છે:-

ત્રિષુ ધામસુ યદ્દોગ્યં ભોક્તા ભોગશ્ચ યદ્ભવેત ।

તેમ્યો વિલેક્ષણઃસાક્ષી ચિન્માત્રોઽહં સદાશિવઃ॥૨૧॥

(ત્રિષુ) જગત્ સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા રૂપ (ધામણ) સ્થાનો વિષે (યત્) જે (ભોગ્યં) ભોગવવા યોગ્ય સ્થૂલ સૂક્ષ્મ અને આનંદ સ્વરૂપ પ્રસિદ્ધ વિષયો તથા (મોક્ષા) વિશ્વ તૈજસ અને પ્રાણ, તથા વૈશ્વાનર હિરણ્યગર્ભ અને ઇન્દ્ર, જે ભોગવનારા લોકતાઓ (ચ) અને (યત્) જે (ભોગઃ) સ્થૂલ સૂક્ષ્મ અને આનંદ વિષયાકાર વૃત્તિઓરૂપ પ્રસિદ્ધ ભોગો (મહેત્) છે; (તેમ્યો) તે જગતાદિ અવસ્થાઓથી, તેમજ તે અવસ્થામાં સ્થિત એવી લોકતાભોગ્ય અને ભોગ એ સર્વ ત્રિપુટીઓ થકી (વિલેક્ષણઃ) અત્યન્ત વિલેક્ષણ એવો (સાક્ષી) સદા સન્નિધિ માત્રથી વિશ્વના દૃષ્ટા, (ચિન્માત્રઃ) ચૈતન્ય એકરસ અને (સદાશિવઃ) નિત્ય કલ્યાણ સ્વરૂપ મહેન્દ્ર (અહં) હું છું. (૨૧).

પોતાનું સર્વપ્રપંચથી વિલેક્ષણ પણ કહીને હવે પોતાને (આત્માને) જગત્ની ઉત્પતિ સ્થિતિ અને લયાદિકનું કારણપણું પ્રબોધન કરે છે:-

મેય્યેવં સૈકલં જ્ઞાતં મયિ સર્વં પ્રતિષ્ઠિતં ।

મયિ સર્વં લયં યોતિ તેદ્વૈદ્યાદ્યમસ્મ્યહં ॥૨૨॥

(મયિ) પ્રણયકી અભિન્ન એવા મહારામાં (એવ)જ (સકલં) નિખિલ નામરૂપ ક્રિયાત્મક ભૂતભૌતિક જગત્ (જ્ઞાતં) વિવર્તરૂપે ઉત્પન્ન થયેલું છે; તથા (મયિ) આત્મસ્વરૂપ મહારાવિષેજ (સર્વં) ભૂતભૌતિક સમસ્ત પ્રપંચ (પ્રતિષ્ઠિતં) સ્થિતિ કરીને રહેલું છે; તેમજ (મયિ) ચિદાનંદ સ્વરૂપ મહારાવિષેજ (સર્વં) સમગ્ર જગત્

(લયં) વિનાશને (યાતિ) પામે છે. (તત્) તં (અદ્વયં) અદ્વિતીય-જ્ઞાતા જ્ઞાન અને જ્ઞેય એવા ભેદ થકી રહિત-એક (બ્રહ્મ) દેશકાલ વસ્તુ પરિચેદ શૂન્ય પરમાત્મા (અહં) હું (અસ્મિ) છું. (૨૨).

इति प्रथमः खण्डः ॥१॥

પંચ ભૂતાત્મક પ્રપંચની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને ધ્વંસના કારણપણાથી પ્રવ્રજને જગદાકારતાવડે વિકારીપણું પ્રાપ્ત થાય છે; એમ શંકા થતાં તેના અતિ દુર્બોધ સ્વરૂપના કથનવડે તેનું વારણ કરે છે:—

अणोरणीयानं मेव तद्व

न्मेहानहं चिंश्चमिदं चिंचित्रम् ।

पुरातनोऽहं^૧ પુરુષોઽહમીશો

હિરંમયોઽહં^૨ શિંચરૂપ મસ્મિં ॥૧॥

(અણોરણીયાન્) આણુ પરિમાણથી પણ અતિશય આણુ, એટલે અત્યન્ત સૂક્ષ્મતર, (અહં) હું (એવ) જ છું. (તદ્વત્) તેવીજ રીતે (મહાન્) સર્વથકી અધિકપણુ (અહં) હું જ છું. [ત્યારે જેમ આણુ અને મહત્ પદાર્થોનો ભેદ છે તેમ મહારાવિષે પણ ભેદ હશે ? એવી શંકા થયે કહે છે કે:—] (હં) આ (ચિંચિત્રં) અવિદ્યા સહિત વિવિધ નામરૂપક્રિયાવાળું ભૂતલૌકિકાત્મક વિચિત્ર (ચિંશં) જગત્ માત્ર હું * છું; મહારાથી અન્ય કોઈપણ છેજ નહિ. [ત્યારે જગત્થી અલિપ્ત એવા ત્હને જગતની પેઠે આધુનિકપણું હશે ? એમ આશંકા થતાં કહે છે:—] (પુરાતનઃ) જેમ રજજીમાં આધુનિક

* પાછળનું 'અહં'(હું છું) પદ 'દેહદી દીપક' ન્યાયથી ભેડી લેવું.

કદપેલા સર્પ જળધારાદિકથી અભિન્ન એવી રજગુ ચિરંતની છે, તેનીજ પેઠે મહારામાં (આત્મામાં) આધુનિક કદપેલા જગતથી અભિન્ન એવો પુરાતન (અહં) હું છું. (પુરુષ:) વાસ્તવથી પરિપૂર્ણ (અહં) હુંજ છું. [અવિદ્યા દશામાં] (ઈશ:) સર્વનો નિયંતા-ઈશ્વર હું છું. તથા (હિરણ્મય:) જ્ઞાન પ્રચુર આદિત્યસ્થ એવો સર્વ કાર્ય કારણાત્મા (અહં) હું છું. અને (શિવરૂપ) મંગળસ્વરૂપ પ્રદા હુંજ (અસ્મિ) છું. (૧).

“ નારાયણોઽહં પુરુષઃ શિવોઽહં

બ્રહ્માહંમસ્મિ સંકલોઽહંમસ્મિ ।

પૂર્ણોઽહંમસ્મિ પુરુષોઽહંમસ્મિ

જ્ઞાનો હંમસ્મિ સત્યોઽહંમસ્મિ ॥ ”

(પુરુષ:) પુરુષોત્તમ રૂપ (નારાયણ:) ભગવાન્ નારાયણ (અહં) હું છું. (શિવ:) કદ્યાણાત્મક મહેશ્વર (અહં) હું છું. (બ્રહ્મા) પ્રદા (અહં) હું (અસ્મિ) છું. (સંકલ:) સ્થાવર જંગમાત્મક સર્વ પ્રપંચ (અહં) હું (અસ્મિ) છું. (પૂર્ણ:) સર્વવ્યાપક (અહં) હું (અસ્મિ) છું. (પુરુષ:) પરિપૂર્ણ પરાત્મા અંતરાત્મા (અહં) હું (અસ્મિ) છું. (જ્ઞાન:) જ્ઞાનરૂપ પરપ્રદા (અહં) હું (અસ્મિ) છું. (સત્ય:) ભૂત ભવિષ્યત્ અને વર્તમાન, એ ત્રણે કાલમાં જેનો નાશ ન થાય એવા પરમાત્મા (અહં) હું (અસ્મિ) છું [આ મંત્ર ક્ષેપક છે.].

હવે સર્વકરણ સહિત આત્માની સર્વજ્ઞતાને કહે છે:—

અષાણિપાદોઽહંમૈચિન્ત્યશક્તિઃ

પંચામ્યચક્ષુઃ સ શ્રુણોમ્યકર્ણઃ ।

અંહં વિજૈનામિ વિવિક્તરૂપો

નં ચાસ્તિ વેત્તા મમ ચિત્સદાઝહમ્ ॥૨॥

(અવાણિપાદઃ) હાથ પગ વગેરે કર્મેન્દ્રિય રહિત (અંહં) હું છું; પરંતુ (અચિન્ત્યશક્તિઃ) જેની શક્તિ બાણવામાં નથી આવતી એવો છું; અર્થાત્ કર્મેન્દ્રિયોથી રહિત છતાં પણ લેવું દેવું જવું આવવું વગેરે ક્રિયાઓનો કરનાર છું. તથા (અચ્છુઃ) ચક્ષુ ઇન્દ્રિય રહિત થકો હું (પ્રણામિ) સર્વ વિશ્વને જોઉં છું. (સઃ) તે દષ્ટા (અકર્ણઃ) કર્ણુન્દ્રિયહીન થકો હું (શ્રણોમિ) શ્રવણ કરું છું; અર્થાત્ જ્ઞાનેન્દ્રિયોથી વિહીન છતાં પણ દર્શનાદિક ક્રિયાઓનો કરનાર છું. તથા (વિવિક્તરૂપઃ) બુદ્ધિ આદિકથી પૃથક્ રૂપ એવો (અંહં) હું (વિજાનામિ) વિવિધ પ્રપંચને બાણું છું; અર્થાત્ મન બુદ્ધિ આદિકથી રહિત છતાં પણ સંકલ્પ વિકલ્પ તથા નિશ્ચય વગેરેનો હું કરનાર છું, અને તેમનો પ્રકાશક પણ હું છું. (મમ) મહારો (વેત્તા) જ્ઞાતા (અસ્તિ) છે (ચ)જ (ન) નહિ; અર્થાત્ કેવળ આત્મસ્વરૂપ એવા મહુને બુદ્ધિ આદિક કોઈપણ બાણી શક્તાં નથી. (અંહં) હું (સદા) સર્વદા (ચિત્) સ્વયં પ્રકાશ જ્ઞાન સ્વરૂપ છું. (૨).

હવે સર્વશાસ્ત્ર પ્રતિપાદ્ય આત્માનું અવિકારી સ્વરૂપ દર્શાવે છે:-

વેદૈરનેકૈરહમેવં વેદ્યો

વેદાન્તકૃદ્વેદવિદેવં ચાર્હમ્ ॥ ૩ ॥

(અનેકૈઃ) ઋગાદિ અનેક (વેદૈઃ) વેદોએ (વેદ્યઃ) પ્રતિપાદન કરવા યોગ્ય (અંહં) હું (એવ)જ છું. (વેદાન્તકૃત્) વેદાન્ત-શારીરિક સૂત્રાદિકના કર્તા વ્યાસાદિરૂપ, અને (વેદવિત્) વેદોના જ્ઞાતા, અર્થાત્ સર્વ વેદ શાસ્ત્રાદિકની વિદ્યાનો બાણુનાર (અંહં) હું (એવ) જ છું.

(ચ) 'ચ' શબ્દથી અનેક તપઃ સંપન્નપણુ હું જાણું, અથાત્ સર્વ વિભૂતિઓ રૂપ હુંજાણું. (૩).

न पुण्यपापे मम नास्ति नाशो

न जन्मदेहेन्द्रिय बुद्धि रस्ति ।

न भूमिरापो मम वह्निरस्ति

न चानिलो मेऽस्ति न चाम्बरं च ॥૪॥

(મમ) મહારે (પુણ્યપાપે) પુણ્ય અને પાપ (ન) નથી. તથા મહારે (નાશઃ) વિનાશ (નાસ્તિ) નથી. મહારે (જન્મ) જન્મ, (દેહેન્દ્રિયબુદ્ધિઃ) દેહ, ઈન્દ્રિયો, અને બુદ્ધિ (અસ્તિ) છે (ન) નહિં (મમ) મહારે વિષે (ભૂમિઃ) પૃથ્વી (આપઃ) જળ (વહ્નિઃ) અગ્નિ (અસ્તિ) છે (ન) નહિં. તથા (અનિલઃ) વાયુ, અને (ચ) વાયવીય કાર્યપણુ (મ) નથી. (મે) મહારે વિષે (અમ્બરં) આકાશ (અસ્તિ) છે (ન) નહિં. (ચ) પ્રથમ ચક્રારથી આકાશાદિ કાર્ય, અને (ચ) દ્વિતીયચક્રારથી કથન કરેલા સર્વ પદાર્થોથી અતિરિક્ત નહિ કથન કરેલા એવા સર્વ પદાર્થોપણુ મહારામાં નથીજ. (૪).

હવે ઉપરોક્ત પ્રકારે આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાતાને થનારૂં કૃળ કહે છે:-

एवं विदित्वा परमात्मरूपं

गृहाशयं निष्कलमद्वितीयम् ।

समस्त साक्षिं सदसद्विहीनं

प्रेयाति शुद्धं परमात्मरूपम् ॥૫॥

(એવં) ઉપરોક્ત પ્રમાણે (ગૃહાશયં) બુદ્ધિરૂપી શુદ્ધમાં રહેલા (નિષ્કલં) પ્રાણ, શ્રદ્ધા, આકાશ, વાયુ, જ્યોતિઃ, જળ, પૃથ્વી, ઈન્દ્રિયો,

મનઃ, અન્ન, વીર્ય, તપઃ, મંત્રો, કર્મ, લોક, અને નામ, એ પ્રશ્નોપ-
નિષત્ ઉક્ત પોઠશકલા રહિત, (અદ્વિતીય) સજ્જાતીય વિજ્ઞાતીય વસ્તુ
શૂન્ય (પરમાત્મરૂપ) ઉત્કૃષ્ટ આત્મસ્વરૂપને (વિદિત્વા) જ્ઞાત્વા-આણીને
(સમસ્તસાક્ષિણ) સર્વના સાક્ષિરૂપ (સદસદ્વિહીન) ભાવાભાવ રહિત (શુદ્ધ)
શુદ્ધ (પરમાત્મરૂપ) પરમાત્મ સ્વરૂપને (પ્રયાતિ) પામે છે. (૫)

ઉપરોક્ત પરમાત્મસ્વરૂપને ઉપલબ્ધ કરવાને અર્થે અશક્ત
એવા અશુદ્ધ અંતઃકરણવાળા પુરુષના અંતઃકરણની શુદ્ધિવાસ્તે
ઉપાય કહે છે:—

યઃ શતરુદ્રિયમૈધીતે સોઽગ્નિપૂતો ભવતિ । સ
વાયુપૂતો ભવતિ । સુરપાનાત્પૂતો ભવતિ । બ્રહ્મહ-
ત્યાયાઃ પૂતો ભવતિ । સુવર્ણસ્તેયાત્પૂતો ભવતિ । કૃત્યા
કૃત્યાત્પૂતો ભવતિ । તૈસ્માદૈવિમુક્તમોઽશ્રિતો ભવત્ય
ત્યાશ્રમી સર્વદા સંકૃદ્ધો જપેત્ । ઐનેન જ્ઞાનમોઽપ્નોતિ
સંસારાર્ણવનાશનં । તૈસ્માદૈવં વિદિત્વૈનં કૈવલ્યં
પદમશ્રુતે । કૈવલ્યં પદમશ્રુતે ॥૬॥

(યઃ) અશુદ્ધ અંતઃકરણ હોવાથી પ્રજ્ઞાતમૈક્ય જ્ઞાન સંપાદન
કરવામાં અશક્ત થયેલો એવો જે મુમુક્ષુપુરુષ, [અંતઃકરણની
શુદ્ધિને અર્થે] (શતરુદ્રિય) 'નમસ્તે' એ મંત્ર છે આદિમાં જેને એવા
રૂદ્રાધ્યાયનું (અર્ચીતે) નિરંતર અધ્યયન કરે છે; (સઃ) તે શતરુદ્રિયનો
પાઠ કરતા પુરુષ (અગ્નિપૂતઃ) શ્રૌતસ્માર્ત અગ્નિઓવડે પવિત્ર કરેલો
(ભવતિ) છે. (સઃ) તે મુમુક્ષુ (વાયુપૂતઃ) વાયુથી પવિત્ર થયેલો
(ભવતિ) છે. (સુરપાનાત્) તે મદિરાપાનરૂપ મહાપાતક દોષથી (પૂતઃ)

પવિત્ર થયેલો (ભવતિ) છે; અર્થાત્ તે મનુષ્યનો શતરૂદ્રિયના પાઠ કરવાથી સુરાપાનરૂપ મહાપાતક દોષ પણ નિવૃત્ત થાય છે. (બ્રહ્મહત્યાયાઃ) પ્રભ્રહ્મહત્યારૂપ મહાપાતકથી (પૂતઃ) તે પવિત્ર (ભવતિ) થાય છે; અર્થાત્ તે મનુષ્ય રૂદ્રાધ્યાયના પઠનથી પ્રભ્રહ્મહત્યારૂપ મહાપાતક દોષથી મુક્ત થાય છે. (સુવર્ણસ્તેયાત્) સુવર્ણની ચોરી રૂપ મહાપાતક દોષથી (પૂતઃ) તે પવિત્ર (ભવતિ) થાય છે; એટલે તે શતરૂદ્રિયનું અધ્યયન કરનારો સુવર્ણની ચોરી રૂપ મહાપાતક દોષથી મુક્ત થાય છે. (કૃત્યાકૃત્યાત્) બુદ્ધિ પૂર્વક કરેલાં પાપથી અને અબુદ્ધિપૂર્વક કરેલાં અજ્ઞાતપાપથી (પૂતઃ) તે પાવન (ભવતિ) થાય છે. (તસ્માત્) તે શતરૂદ્રિયના અધ્યયનથી (અવિમુક્ત) શાસ્ત્રોક્ત આચારથી રહિત એવા જે પશુઓ તે પશુઓથી વ્યતિરક્ત એવા પશુપતિ-સદાશિવનો (આશ્રિતઃ) આશ્રય કરવાવાળો [તે પુરૂષ] (ભવતિ) થાય છે. માટે (અત્યાશ્રમી) અતુર્થાશ્રમી-પરમહંસ (સર્વદા) નિરંતર-અનેકવાર (વા) અથવા (સકૃત્) દિન દિન પ્રત્યે એકવાર પણ (જપેત્) શતરૂદ્રિયનો પાઠ કરે. (અનેન) આ રૂદ્રાધ્યાયના જપ વડે કરીને (સંસારાર્ણવનાશનં) સંસાર સમુદ્રને શોષણ કરનાર (જ્ઞાનં) ‘અહંબ્રહ્માસ્મિ’ હું પ્રભ્રહ્મ સ્વરૂપ છું એ પ્રકારના પ્રભ્રહ્માત્મૈક્ય જ્ઞાનને (આપ્રોતિ) ભલી પ્રકારથી પ્રાપ્ત થાય છે. [તાત્પર્યાર્થ ક્રે:-‘નમસ્તે’ એ મંત્ર છે આદિમાં જેને એવા રૂદ્રાધ્યાયના અધ્યયનથી અંતઃકરણનાં સમગ્ર પાપનાશ પામે છે, અને ત્યાર પછી શુદ્ધ થયેલા હૃદયમાં પૂર્વમંત્રોમાં કથન કરેલા ધ્યાનયોગનો અભ્યાસ કરતાં મુમુક્ષુ પુરૂષને આત્માજ્ઞાનનો અપરોક્ષ અનુભવ થાય છે; જેથી રૂદ્રાધ્યાયનો જપ પાપ નિવૃત્તિદ્વારા પ્રભ્રહ્મજ્ઞાનમાં હેતુ છે.] (તસ્માત્) તેથી (एवं) પૂર્વોક્ત પ્રકારે (एनं) પરમાત્માને (विदित्वा) સાક્ષાત્કાર

બાણીને (કૈવલ્ય) આત્મભાવરૂપ(પદ)સ્થાનને, અર્થાત્ સર્વપુરુષાર્થની પરિસમાપ્તિરૂપ વિદેહ મુક્તિને (અશ્રુતે) પામે છે. (કૈવલ્ય પદમશ્રુતે) કૈવલ્ય રૂપ પદને પામે છે. 'કૈવલ્ય' ઇતિપદનું પુનઃ ઉચ્ચારણ ઉપનિષદની પરિસમાપ્તિને વાસ્તે છે. ૬.

इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

હવે ઉપનિષદના અંતમાં શાંતિ પાઠ લખાવ્ય છે:-

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः । भद्रं पश्येमाक्षिभिर्यजत्राः ॥
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाग्ँस स्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥
ॐ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्व वेदाः ।
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ૐ મંગળ સૂચક છે. (દેવાઃ) યજ્ઞોમાં ચરૂ અને પુરોહિતાદિક હુવિષ્ વડે યજન કરવાને યોગ્ય એવા હે દેવો ! (કર્ણેભિઃ) અમે અમારા કર્ણો વડે (મદ્રં) લજનીય-કલ્યાણવચન-નિર્વિશેષ પ્રદાનપ્રતિપાદક વેદાન્ત સમૂહને (શ્રુણુયામ) આપના કૃપા પ્રસાદથી શ્રવણ કરવાને અર્થે સમર્થ થઈએ; અર્થાત્ અમંગળ શ્રવણ કરવાનો વા બાધિર્યતાનો કદાચિત્ પણ સમય આપની કૃપાથી અમેને ન પ્રાપ્ત થાઓ. વળી:- (યજત્રાઃ) પ્રદાનવિદ્યાના શ્રવણથી આત્મધ્યાનાદિ શીલવાળા અમે (અક્ષિભિઃ) આત્મીય ચક્ષુઓ વડે (મદ્રં) ઉપદેષ્ટાઓના સ્વરૂપને તથા અન્ય મહાત્માઓના સ્વરૂપને, વા સગુણનિર્ગુણ પરમેશ્વરના સ્વરૂપને વા કલ્યાણને (પશ્યેમ) દેખવાને સમર્થ થઈએ; અર્થાત્ આપના દયા પ્રસાદથી અમંગળ જોવાનો વા અમારાં નેત્રોનું અંધત્વ થવાનો સમય ન આવો. (સ્થિરૈઃ) તે

તે અભિમાની ઇંદ્રાદિ દેવોના કૃપા પ્રસાદ વડે સ્વસ્વ વિષયના વ્યાપાર શૂન્ય એવાં (અજ્ઞઃ) હસ્ત પાદાદિ અંગોવડે (તનૂભિઃ) સૂક્ષ્મ બ્રહ્મગોચર શ્રુતિઓથી (તુષ્ટુવાચસઃ) સ્તવન કરનારા-બ્રહ્માનુસંધાન રૂપ સ્તુતિ કરનારા-અમો (દેવ) હે દેવો ! [અહીં જાતિ અભિ-પ્રાયથી એક વચન છે.] (હિતં) નિરોગત્વાદિ ગુણુ વિશિષ્ટ (યત્) જે (આયુઃ) ચિરજીવિત્વ, તેને અમો (વ્યજોમ) પામીયે; અથવા અમો (દેવહિતં) પ્રજાપતિએ નિર્માણુ કરેલું એકસો વર્ષનું વા એકસો સોળ વર્ષનું અથવા એકસો વીશ વર્ષનું (યદાયુઃ) જે સંપૂર્ણ આયુષ્ય તેને (વ્યજોમ) અમો પામીયે.

ૐ ઉપનિષત્ પ્રતિપાદ્ય પરબ્રહ્મનું સ્મરણુ કરાવે છે. (વૃદ્ધશ્રવાઃ) બૃહત્ કીર્તિવાળા (इन्द्रः) દેવપતિ (નઃ) અમોને (સ્વસ્તિ) કલ્યાણુને પરિપૂર્ણ બ્રહ્માનંદને (દધાતુ) ધો-ધારણુ કરો. (વિશ્વવેદાઃ) સર્વજ્ઞ (પૂષા) સૂર્ય (નઃ) અમોને (સ્વસ્તિ) અવિનાશ પાણુ (દધાતુ) ધો-આપો. (અરિષ્ટનેમિઃ) અકુંઠિત ગતિ છે જેની અર્થાત્ જેની ગતિ કોઇથી રોકી શકાય એવી નથી એવા (તાર્ક્યઃ) ગરુડ (નઃ) અમોને (સ્વસ્તિ) કલ્યાણુને-કુશળતાને (દધાતુ) આપો. (વૃહસ્પતિઃ) સુરાચાર્ય (દેવગુરુ) (નઃ) અમોને (સ્વસ્તિ) કલ્યાણુને (દધાતુ) ધો-આપો. (ૐ) ૐકાર શબ્દ સમસ્ત ઉપનિષદ્દના અર્થરૂપ પરમાત્માનો સ્મારક છે. (શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ) અમોને શાંતિ થાઓ, શાન્તિ થાઓ, શાન્તિ થાઓ. અહીં શાંતિ પદનું ત્રણવાર ઉચ્ચારણુ છે, તે અધ્યયન કરનારાઓને બ્રહ્મવિદ્યા સંપાદન કરવામાં વિઘ્નકર્તા આધ્યાત્મિક આધિભૌતિક આધિદૈવિક તાપોની નિવૃત્તિ કરવા વાસ્તે પરમ દયાળુ સમ્યક્દાનંદધન પરમેશ્વર પ્રતિ અભ્યર્થના છે. ઇતિ.

इति श्रीमाल्लविशाखोक्त कैवल्योपनिषत्समाप्ता ॥

શ્રીભગવદ્ગીતાપચ્ચદશાધ્યાયમાહાત્મ્યમ્ ॥

ईश्वर उवाच.

प्रवक्ष्यामि विशालाक्षि तुहिनाचलकन्यके ।

गीतापच્ચદશાધ્યાયમાહાત્મ્યમવધારય ॥ ૧ ॥

શ્રીમહાદેવજી બોલ્યા:-હે વિશાલ નેત્રવાળી ! હે હિમાચલની કન્યા પાર્વતિ ! શ્રીભગવદ્ ગીતાના પંદરમા અધ્યાયના માહાત્મ્યને હું કહું છું, તેને નિશ્ચય કરો. ૧.

कृपाण नरसिंहोऽभून्नाम्ना गौण्डेषु भूपतिः ।

यस्यासिधारया संख्ये देवसंघाश्च धिक्कृताः ॥ ૨ ॥

ગૌડ દેશોમાં ખર્જી તલવાર ધારી નરસિંહ નામા રાજા હતો; જેની તલવારની ધાર વડે યુદ્ધમાં દેવોનો સમુદાય પણ તિરસ્કારને પામેલો હતો. ૨.

यदीयमत्तमातंगदानदाराजलैरिला ।

निदाघेऽपि च सेहे तां रविसन्तापवेदनाम् ॥ ૩ ॥

સંક્રન્દનાત્પરિત્રસ્તા યદીયશરણં ગતાઃ ।

रेजिरे करिणो मत्ताश्चलन्तः पर्वता इव ॥ ૪ ॥

મત્તમાતઙ્ગ ચીત્કારપ્રતિસ્વનમિનાદરાત્ ।

યસ્ય ગોપાયિતું શૈલા વ્યાહરન્તિ કૃપાવતઃ ॥ ૬ ॥

જેના મત્તહાથીઓના ગાંડસ્થલમાંથી ઝરતા મદની ધારાના જલવડે, પૃથિવી ગ્રીષ્મ ઋતુમાં પણ તે સૂર્યના સંતાપની વેદનાને સહન કરે છે. યુદ્ધમાં જેના યોદ્ધાઓ-વીરો-ના મ્હોટા શબ્દોથી બોલાવવા વડે ભારે ત્રાસ પામેલા, અને જેથી જેના શરણુને પ્રાપ્ત થયેલા, મત્તવાળા હાથીઓ આલતા છતા પર્વતોની પેઠે શોભી રહ્યા છે. જે કૃપાવાનની રક્ષા કરવાને વાસ્તે મત્તહાથીઓની ચીશોના પ્રતિ શબ્દની પેઠે આદરથી પર્વતો શબ્દ કરી રહ્યા છે. ૩-૪-૫.

યદીયધાવત્તુરગચ્છુરસંઘાતર્જર્જરમ્ ।

નાભૂચ્ચિત્રં કથંકારં ગતચ્છવ્ણં ધરાતલમ્ ॥ ૬ ॥

યસ્મિન્ચક્ષુતામિત્રે સમુદ્ધરતિ મેદનીમ્ ।

પુનરુજ્જલ્પયાં ચક્રે મહાભાષ્યં ફળીશ્વરઃ ॥ ૭ ॥

વળી જેના દોડતા અધોની ખરીઓના સંઘાતથી જર્જરી ભૂત થયેલી અને ખંડિત થયેલી પૃથ્વી કેમે કરીને પણ અદ્ભૂત આશ્ચર્ય પામતી-ન થઈ. જેણે ખર્જ વડે શત્રુઓનો નાશ કર્યે સતે પૃથ્વીનો પુનઃ ઉદ્ધાર કર્યો; જેમ ફળીશ્વર મહાભાષ્યને કથન કરવા લાગ્યા તેમ. ૬-૭.

તસ્યાઽસીત્સૈન્યપો ધીમાઞ્શસ્ત્રશાસ્ત્રકલાનિધિઃ ।

નાન્ના સરભમેરુણઃ પ્રચણ્ડમુજમણ્ડલઃ ॥ ૮ ॥

માણડાગારેણ તુરગૈર્ભટૈર્વીરરસોદ્ભવૈઃ ।

સમાન એવ મૂર્ખર્તુર્દુર્ગૈરત્યન્ત દુર્ગમૈઃ ॥ ૯ ॥

તેનો સેનાપતિ મહાબુદ્ધિશાલી, શસ્ત્રશાસ્ત્રની કલાઓના નિધિરૂપ, અને પ્રચંડબુદ્ધિઓના મંડલવાળો સરભભેરુંડ નામા હતો. તે ભંડાર વડે, ઘોડાઓ વડે, અને વીર રસોથી ઉદ્ભવેલા યોદ્ધાઓવડે, તથા અતિ મુશ્કેલાઈથી જવાય તેવા કિલ્લાઓવડે, પૃથ્વીના રાજાઓની સમાનજ હતો. ૮-૯.

સ કદાચિત્સ્વયં રાજ્યં કર્તું પાપો દધે મનઃ ।

નિહત્ય વસુધાપાલં બાલાત્સાકં કુમારકૈઃ ॥૧૦॥

કર્તું વ્યયસ્ય દિવસૈઃ સ્વલ્પૈરિત્થં ચિકીર્ષયા ।

સાહસિકજનૈર્મન્ત્રં મંત્રયિત્વા હૃદિ પ્રમુઃ ॥૧૧॥

વિષૂચિકામયાદાશુ પરાસુઃ સમજાયત ।

કાલેનાલ્પીયસા પ્રેત્ય પાપાત્મા તેન કર્મણા ॥૧૨॥

તેજસ્વી તુરગો જાતઃ સિન્ધુદેશે કૃશોદરઃ ।

મૂલ્યેન બહુના ક્રીત્વા હ્યતત્ત્વવિદા તતઃ ॥૧૩॥

બહુ ત્વવતા નીતઃ કે. ॥૧૪॥

તે સેનાપતિ કોઈ કાલમાં રાજકુમારો સહિત રાજાને બલથી મારી નાંખીને સ્વયં રાજ્ય કરવાને વાસ્તે પાપાત્મક એવું મન ધારવા લાગ્યો; પરંતુ સ્વદેષ દિવસો વડે મારવાનો ઉદ્યોગ કરવાને અર્થે સાહસ કરનારા જનોદ્વારા મંત્રનું અનુષ્ઠાન કરીને, ઉપર પ્રમાણે રાજાનો નાશ કરવાની ઇચ્છાવડે હૃદયમાં સમર્થ એવો તે સેનાપતિ, વિષૂચિકા-કોલેરાની બીમારીથી શીઘ્ર ગતપ્રાણ થયો. થોડા

કાલે તે પાપાત્મા મરણ પામીને તે પાપકર્મવડે સિન્ધુ દેશ વિષે
સ્વપ્ન ઉઠવાળો તેજસ્વી અશ્વ જન્મ્યો. ત્યાર પછી અશ્વના
તત્ત્વેને બાણનારા અને બહુત યત્ન કરનારા, કોઈ વૈશ્યપુત્રે બહુ
મૂલ્યવડે તેને ખરીદીને પ્રાપ્ત કર્યો. ૧૦-૧૧-૧૨-૧૩-૧૪.

રાજાઽપિ પૌત્ર નપ્ત્રાચૈસ્તસ્યૈવ મરણાત્પરઃ ।

કાલેન વૃદ્ધતાં પ્રાપ્તઃ સ્વરાજ્યં ચાપિ પાલયન્ ॥૧૫॥

સ વૈશ્યસૂનુસ્તં ચાશ્વં રાજે દાતું સમાગતઃ ।

રાજો દ્વારસ્થિતસ્તત્ર પ્રતીક્ષંસ્તત્સમાગમમ્ ॥૧૬॥

જ્ઞાતપૂર્વોઽપિ વૈશ્યોઽસૌ પ્રતીહારેણ દર્શિતઃ ।

કિમર્થં ब्रूहि રાજેતિ પૃષ્ઠઃ સ્પષ્ટમભાષત ॥૧૭॥

તે સરભ ભેડેડના મરણ થયા પછી, રાજાપણુ પૌત્ર ભાણે-
બદિદ્વારા પોતાના રાજની પાલના કરતો છતો કાલે કરીને
વૃદ્ધતાને પ્રાપ્ત થયો. તે વૈશ્યપુત્ર તે અશ્વ રાજાને આપવા વાસ્તે
આવ્યો, અને ત્યાં રાજના સમાગમની રાહ જોતો છતો તે રાજના
દ્વારપર સ્થિત થયો. આ વૈશ્ય રાજાનો પૂર્વનો ઓળખાણુવાળો
છે, એમ સમજી દ્વારપાળે રાજાને દેખાડ્યો. એટલે રાજાએ
પૂછ્યું કે:-શા પ્રયોજનને વાસ્તે આવ્યાછો તે કહો; ત્યારે વૈશ્ય
રાજાપ્રત્યે સ્પષ્ટ બોલવા લાગ્યો. ૧૫-૧૬-૧૭.

દેવ ત્રિજગતીરત્ન મિતિ મત્વા તુરક્કમઃ ।

મયાઽઽનીયત મૌલ્યેન બહુના સાધુલક્ષણઃ ॥૧૮॥

તતોઽવલોકન્ વક્ત્રાણિ મૂપાલઃ પાર્શ્વવસિનામ્ ।

સમાદિદેશ વણિજમશ્વોઽત્રાઽઽનીયતામિતિ ॥૧૯॥

હે દેવ ! ત્રિલોકમાં અશ્વોની જાતિમાં શ્રેષ્ઠ છે, એમ જાણીને ઉત્તમ ઉચિત લક્ષણવાળો અશ્વ બહુ મુલ્યવડે મેં આણ્યો છે. વૈશ્યનાં વચન સાંભળ્યા પછી સમીપવર્તિઓના મુખો પ્રત્યે જોઈને રાજા વશિકરને કહેવા લાગ્યા:—“અશ્વ અહીં લેઈ આવો ઇતિ” ૧૮-૧૯.

શિરાંસિ ધૂનયન્નૃણામશ્વ લક્ષણવેદિનામ્ ।

શૂરાણામથ ચતાંસિ મુહુરુત્સાહ્યન્મહાન્ ॥૨૦॥

અશ્વજિતમેદિની વેગબહુસંક્રમણાર્જિતમ્ ।

લલાપેનચ્છલેનાસૌ વમઙ્શુભ્રતરં યશઃ ॥૨૧॥

ઉચ્ચૈઃશ્રવસ્તુલાં ભેજે ગુણસામ્યેન તત્ત્વતઃ ।

વિવૃણવન્નતિતેજશ્ચ હિયેવાઽઽનતકન્ધરઃ ॥૨૨॥

ચામરૈ રિન્દુધલેર્વીજ્યમાનો નિરન્તરમ્ ।

દુગ્ધામ્ભોનિધિલોલૈઃ સ્વૈઃ શ્વાસૈરુચ્ચઃશ્રવા ઇવ ॥૨૩॥

નીલાતપત્રયુગલધનચ્છાયાતલશ્રિયા ।

ચિન્નાણો ચારિદાલીદામિત્રિશિખરશ્રિયમ્ ॥૨૪॥

મેદિનીમણ્ડલસ્પર્શસંક્રાન્તમિવ પાવકમ્ ।

મુહુરુદારયન્ધુન્વન્ધન્ધુરં કન્ધરાતટમ્ ॥૨૫॥

ઈરયન્વૈરિણઃ સર્વાન્વ્યાહરન્વૈ જયશ્રિયમ્ ।

હેષારવેણ ગુરુણા દિક્ષુ પ્રહ્યાપયન્યશઃ ॥૨૬॥

સત્ત્વસ્ય રાશિરત્યુ ચૈર્ગતીનામિવ શેવધિઃ

રૂપસ્ય નિલયં સાક્ષાલ્લક્ષણાનાં પયોદિધિઃ ॥૨૭॥

આનીતો વણિજા વાજી રાજા ચ સમદૃશ્યત ।

बहुधा वर्णितोऽमात्यैरश्वलक्षणवेदिभिः ॥२८॥

વણિક તે ઘોડો લેવા ગયો. જુઓ કે ઘોડો, અશ્વોના લક્ષણના જ્ઞાતા મનુષ્યોના મસ્તકોને કંપાવતો છતો, અને શૂરાઓના ચિત્તોને વારંવાર અત્યન્ત ઉત્સાહ દેતો છતો, અને સમગ્ર પૃથ્વીપર બહુ જવાવડે વેગ સંપાદન કરતો, અને લાળફેનના મિખ્વડે આ શુભ્રતર યશને બહાર કાઢતો છતો, અને ગુણોની સમાનતાવડે તત્ત્વતઃ-મહત્ત્વથી-ઉચ્ચૈઃશ્રવા (ઇન્દ્રના અશ્વ)ની તુલનાને સેવન કરતો હતો. વળી અત્યન્ત તેજસ્વી, લજ્જા કરતો હોય તેમ નમાવેલી ગર્દન પસંદ કરતો છતો, અને ચંદ્ર સમાન શ્વેત આમરોવડે, અને દુધના સમુદ્રની પેઠે પોતાના ચંચળ શ્વાસોવડે નિરંતર કુલીન ઇન્દ્રનો અશ્વજ હોય તેમ શોભતો હતો. તથા નીલ છત્રની જોડની ધનછાયાતળની શોભાવડે, મેઘવડે જખમ કરેલા હિમાદ્રિના શિખરોની શોભાને ધારણ કરતો હતો. તથા અગ્નિ વા સૂર્યની પેઠે પૃથ્વી મંડલને સ્પર્શ કરતો ઉલ્લંઘન કરતો હતો. તથા ગ્રીવાને વારંવાર ઉચી કરતો છતો રમણીય તાજને કંપાવતો હતો. તથા સંપૂર્ણ શત્રુઓના પ્રત્યે બોલતો છતો જયની શોભાને બણો પ્રેરણા કરતો હતો. તથા હણહણવારૂં મ્હોટા શબ્દોવડે દિશાઓમાં યશ પ્રસિદ્ધ કરતો હતો. તથા સત્ત્વના સમૂહરૂપ, અતિ ઊચ્ચ ગતીના ભંડારની પેઠે સાક્ષાત્ રૂપનું સ્થાન, અને લક્ષણોનો સમુદ્ર હતો. આ પ્રકારના લક્ષણો વાળો ઘોડો વણિકે આણ્યો; તે રાજાએ સારી પેઠે અવલોકન કર્યો; તેમ અશ્વનાં લક્ષણોના બાણનાર મંત્રીઓએ બહુ પ્રકારે ઘોડાનું વર્ણન કરી પ્રસંસા કરી. ૨૦-૨૧-૨૨-૨૩-૨૪-૨૫-૨૬-૨૭-૨૮.

યથેચ્છં વણિજોદીર્ઘં સ્વર્ણં દત્ત્વા મહીપતિઃ ।

જગ્રાહ તુરગં વેગાદસીમાનન્દાનિર્ભરઃ ॥૨૯॥

તતોઽશ્વપાલમાહૂય ભૂપાલસ્તં નિરૂપ્ય ચ ।

વિસર્જિતસમા લોકો ગૃહાન્તમગમન્નૃપઃ ॥૩૦॥

ત્યારે તો રાજાએ વાણિયાની ઇચ્છાનુસાર ઘણુંજ સુવર્ણ આપીને, અવધિ રહિત અતિશય આનંદ યુક્ત થઇ વેગથી અશ્વને પ્રહણ કર્યો. ત્યાર પછી અશ્વપાલને બોલાવીને રૂપશુભ વગેરેનું નિરૂપણ કરીને તે અશ્વ તેને સોંપ્યો; પછી સલાના લોકોને વિસર્જન કરી રાજા પોતાના ગૃહમધ્યે આવ્યા. ૨૯-૩૦.

અનેકથા સમાપૃષ્ઠો મહીપાલરણાઃ ॥

શસ્ત્રવ્રણાકેળશ્રેણી-ષ્ણં સત્ત્વસંનિભમ્ ॥૩૧॥

एकदा मृगयां खेलन्कुहलरसान्मनाः ।

तमारुह्य महीपालो वनं प्रति विवेश ह ॥૩૨॥

विसृज्य संनिकान्પૃષ્ઠે ધાવતઃ પરિતોઽસ્થિલાન્ ।

આરૂપ્યમાણો હરિણૈઃ પેપાસાલિતોઽભવત્ ॥

તત ઉત્તીર્ય તુરગાઞ્જલમન્વેષયન્નૃપઃ ॥૩૩॥

વળી ખડ્ગથી શરીરપર પડેલા જખમના ચિન્હની પંક્તિઓ-રૂપ ભૂષણયુક્ત અને સત્ત્વ સદૃશ રાજાને, મહીપાલની યુદ્ધભૂમિમાં મનુષ્યોએ આ અશ્વના સંબંધમાં અનેક પ્રકારથી પૂછ્યું. ત્યાર પછી એક સમયે મૃગયા ખેલવામાં ઉત્કંઠાથવાવડે બ્રાન્ત મનવાળો રાજા, તે અશ્વ ઉપર આરૂઢ થઈને વનપ્રત્યે પ્રવેશ કરવા લાગ્યો.

ત્યાં ચોતરફ દોડતા સમસ્ત મૈનિકોને પછવાડે ત્યજીને, હરિજો-
દ્વારા આકર્ષણ થયેલો રાજા તેની પાછળ પાછળ ગયો, જેથી
તૃષાવડે આકુલ વ્યાકુલ થયો; તેથી અશ્વઉપરથી ઉતરીને રાજા
જલ શોધવા લાગ્યો, ૩૧-૩૨-૩૩.

બદ્ધવાઽશ્વં તરુશાખાયામારુરોહ શિલાતલં ।

ગીતાપઞ્ચદશાધ્યાય શ્લોકાર્થં લિખિતં નૃપઃ ॥૩૪॥

પાતિતં મરુતા તત્ર પત્રગ્વણ્ડે વ્યલોકયત્ ।

પત્રં વાચયતો રાજાઃ શ્રુત્વા ગીતાક્ષરાવલીમ્ ॥૩૫॥

તતો મુક્તિપદં લેભે તુરઙ્ગસ્ત્વરયાઽપતત્ ।

તતો ગ્રન્થિ સમાચ્છિન્ન પલ્યાણમવતાર્ય ચ ॥૩૬॥

ઉત્થાપ્યમાનસ્તુરગો રાજા નોત્થિતવાન્મુવઃ ।

કશાચાતૈર્થુવિધં તાઢિતોઽપિ જડીકૃતઃ ॥૩૭॥

તતઃ સરભમેરુણ્ડો નૃપમાનમ્ય સત્વરમ્ ।

દિવ્યં વિમાનમારુહ્ય જગામ ત્રિદશાલયમ્ ॥૩૮॥

રાજા અશ્વને વૃક્ષની શાખામાં બાંધીને જળ શોધવા શિલા-
તલપર ચઢ્યો; તો ત્યાં વૃક્ષના પત્ર ખંડપર શ્રી ભગવદ્ગીતાના
પંદરમાધ્યાયનો અર્થ શ્લોક લખેલો પત્રનથી પડેલો રાજા જોવા
લાગ્યો. રાજાએ પત્ર વાંચ્યો. ત્યાર પછી પત્રને વાંચનાર રાજાના
મુખથી ગીતાના અક્ષરોની પંક્તિને શ્રવણકરીને, અશ્વ શીઘ્રતાથી
પૃથ્વીપર પડી મુક્તિપદને પ્રાપ્ત થયો. ત્યારપછી રાજાએ ઘોડાને
બાંધેલી ગાંઠ છેદી નાંખી, ઉપર નાંખલું પલાણ ઉતારી નાંખીને
ઘોડો ઉઠાડવા પ્રયત્ન કર્યો; તથાપિ રાજાવડે પૃથ્વી ઉપરથી ઘોડો

હીડી શક્યો નહિ. ચાખકના આઘાતવડે ખંડુ પ્રકારે તાડના કરી પણ અશ્વ જડીભૂતજ રહ્યો, કેમકે તે મૃતક થઈ ગયો હતો. ત્યાર પછી અશ્વરૂપ થઈ આવેલો સરભણેરૂંડ ત્વરાથી રાજાને ભણેપ્રકારે નમસ્કાર કરીને, દિવ્ય વિમાનપ્રત્યે આરૂઢ થઈને સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો.

૩૪-૩૫-૩૬-૩૭-૩૮.

તતો ગિરિં સમારુહ્ય દદર્શાઽઽશ્રમમુત્તમમ્ ।

પુનાગકદલી ત્તનાલિકેરસમન્વિતમ્ ॥૩૯॥

દ્રાક્ષેશ્વવાદિકાપૂગનાગકેશર ચમ્પકમ્ ।

સ્વેલત્કલમસારઙ્ગ નૃત્યત્કેકિકુલં નૃપઃ ॥૪૦॥

પ્રણિપત્ય દ્વિજન્માનન્દજામ્બ્યન્તર સ્થિતમ્ ।

પપ્રચ્છ પરયા ભક્ત્યા મુક્તસંસારવાસનમ્ ॥૪૧॥

ત્યાર પછી રાજા પહાડ પર ચઢીને ઉત્તમ આશ્રમને દેખવા લાગ્યો. તે પુનાગ કેસર, કેળ, આંબા અને નાલિયેરના વૃક્ષોથી યુક્ત હતો; તથા દ્રાક્ષ અને શેલડીની વાડીઓથી અને સોપારી પનસ, નાગકેશર, ને ચંપાના વૃક્ષોથી સમન્વિત હતો. ત્યાં હસ્તિનાં ખર્યાં અને હરિણો ખેલતાં હતાં, તથા મોરોનો સમૂહ નૃત્ય કરી રહ્યો હતો. તે આશ્રમ પ્રત્યે ઘાસની પર્ણકુટીની અંદર સ્થિત થયેલા અને સંસારવાસનાથી મુક્ત એવા બ્રાહ્મણ દેવને પ્રણામ કરીને શ્રેષ્ઠ ભક્તિથી રાજા પૂછવા લાગ્યો. ૩૯-૪૦-૪૧

।જોવાચ.

તુરગો નિરગાત્સ્વને હેતુના કેન મે વદ ॥૪૨॥

રાજા ખોલ્યો કે:-મહારો અશ્વ કોણ હેતુથી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો, તે મ્હને કહો. ૪૨.

શ્રી શિવ ઉવાચ.

इत्याकर्ण्य वचो राज्ञो द्विजन्मा वाचमूचिवान् ।

त्रिकालदर्शी मंत्रज्ञो विष्णुश्चर्मामहत्तरः ॥૪૩॥

શ્રી મહાદેવજી બોલ્યા:—એ પ્રમાણે રાજાનાં વચનો શ્રવણ કરીને ત્રિકાલ દર્શી અને મંત્રના જ્ઞાતા વિષ્ણુશર્મા નામા અતિ ઉત્તમ પ્રાદ્ધાણ વચન બોલ્યા. ૪૩.

द्विजन्मोवाच.

आसीत्सेनापतिः पूर्वं भेरुण्डस्तव भूपते ।

त्वां निहत्य समं पुत्रैः कर्तुं राज्यं समुद्यतः ॥૪૪॥

तावद्विषूचिकारोगાત્કાલધર્મમવાપ સઃ ।

કાલેન બહુના પ્રેત્ય તત્પાપાત્તુરગોઽભવત્ ॥૪૫॥

અથ પશ્ચદશાધ્યાય શ્લોકાર્થ લિખિતં કચિત્ ।

મચ્છિષ્યેણ મુદા કાપિ ગતેન વનમધ્યતઃ ॥૪૬॥

ત્વત્તો વાચયતઃ શ્રુત્વા નિરગાત્તુરગો દિવમ્ ।

अनेकजन्मपापोघान्मुक्तो जन्मकृतादसौ ॥૪૭॥

પ્રાદ્ધાણદેવ બોલ્યા:—હે રાજન્ ! પૂર્વે ભેરુંડનામા આ તહારો સેનાપતિ હતો. તે પુત્રો સહિત ત્હને હનન કરીને રાજ્ય કરવાને અર્થે ઉદ્યત હતો; પરંતુ તે કાર્ય સિદ્ધ કરતા પહેલાંજ તે વિષુચિકા-કોલેરાના રોગથી કાલધર્મને-મૃત્યુને પામ્યો. બહુકાલ વીત્યે મરીને તે પાપકર્મથી ઘેરો અવતર્યો. ત્યારપછી કયંક વનમધ્યે ગયેલા મહારા શિષ્યે હર્ષિત થઈ શ્રીગીતાના પંચદશાધ્યાયનો

અર્થે શ્લોક લખેલો, તે વનમાંથી ત્હમારા વાંચવામાં આવવાથી ત્હમારાદ્વારા શ્રવણ કરીને આ અશ્વ સ્વર્ગમાં ગયો, અને અનેક જન્મોમાં કરેલાં પાપોના સમૂહથી મુક્ત થયો. ૪૪-૪૫-૪૬-૪૭

શ્રી શિવ ઉવાચા.

તતઃ સમાગતૈસ્તત્ર પરિવારજનૈર્વૃતઃ ।

પ્રણિપત્ય દ્વિજન્માનં દ્રષ્ટો રાજા વિનિર્ગતઃ ॥૪૮॥

પત્રં તદેવ લિખિતં ગીતાપઞ્ચદશાક્ષરમ્ ।

વાચયન્સ મહીપાલો હર્ષસંફુલ્લલોચનઃ ॥૪૯॥

અભિષિચ્ય નિજં પુત્રં મંત્રવિન્મંત્રિભિઃ સમમ્ ।

સિંહાસને સિંહબલં મુક્તિમાપ વિશુદ્ધધીઃ ॥૫૦॥

इति श्रीभगवद्गीतापञ्चदशाध्यायमाहात्म्यं सम्पूर्णम् १५

શ્રી મહાદેવજી બોલ્યા:-હે દેવિ ! ત્યાર પછી ત્યાં સાથે આવેલા પરિવાર જનોએ પસંદ કરેલા-પ્રાર્થિત, અને હર્ષ પામેલો-વિસ્મય થયેલો રાજા બ્રાહ્મણદેવને નમસ્કાર કરીને નીકળી આવ્યો. પછી શ્રીગીતાના પંદરમા અધ્યાયના અક્ષરનો લખેલો તેજ પત્ર વાંચતો છતો, હર્ષવડે સમ્યક્ વિકાસ પામેલા નેત્રવાળો તે રાજા, સલાહના જ્ઞાતા મંત્રિઓની સાથે પોતાના સિંહ સમાન બળવાળા પુત્રને રાજ્યગાદિના સિંહાસનપર અભિષેક કરીને, વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળો થકો મુક્તિને પામ્યો. ૪૮-૪૯-૫૦.

इति श्रीमद्भगवद् गीता पञ्चदशाध्याय महात्म्य संपूर्ण.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા પદ્મદશોઽધ્યાયઃ ॥

પૂર્વે ચૈાદમા અધ્યાયમાં “ માં ચ યોઽવ્યભિચારેણ મક્તિયોર્ગેન સેવતે ” એ વચનથી અનન્ય ભક્તિયોગ વડે જે મહુને-પરમેશ્વરને ઉપાસે છે, તે ગુણાતીત થઈને મોક્ષ પામે છે, એમ બતાવી તેમાં હેતુ દર્શાવતાં “ બ્રહ્મણો હિ પ્રતિષ્ઠાઽહં ” એ વચનથી શ્રી કૃષ્ણ-ભગવાને પોતાનામાં બ્રહ્મરૂપતાનું બોધન કર્યું છે. આ સૂત્રભૂત શ્લોકના અર્થનું વિસ્તારથી વર્ણન કરનારો વૃત્તિસ્થાનરૂપ પંદરમો અધ્યાય શ્રી ભગવાને પ્રારંભ કર્યો છે. જેનાથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના વાસ્તવિક સ્વરૂપને બાણીને તેઓના નિરતિશય પ્રેમરૂપ ભજનવડે ગુણાતીત થયેલા અધિકારી પુરૂષ બ્રહ્માભાવરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે.

સંસારથી વિરક્ત થયેલા પુરૂષનેજ પરમેશ્વરના વાસ્તવિક સ્વરૂપના જ્ઞાન વિષે અધિકાર છે; વૈરાગ્યથી રહિત પુરૂષને જ્ઞાનમાં અધિકાર નથી; તેથી વૈરાગ્ય સંપાદન કરવાની આવશ્યકતા છે. આ અભિપ્રાયવડે વૈરાગ્યપૂર્વક જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવાની જિજ્ઞાસાથી, સંસારમાંથી વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિને વાસ્તે શ્રી ભગવાન્ વૃક્ષના રૂપ-કથી સંસારનું વર્ણન કરે છે.

શ્રીભગવાનુવાચ ।

ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राङ्मुख्यम् ।

छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥૧॥

શ્રી લગવાન યોદ્યા:—હે અર્જુન ! આ સંસારરૂપ અશ્વત્થ (પીંપળાના) વૃક્ષને શ્રુતિ*સ્મૃતિઓ ઊર્ધ્વ-ઊચા મૂળવાળું, નીચી ડાળોવાળું, અશ્વત્થ (આવતી કાલ એટલે પ્રાતઃકાળ-પર્યન્ત સ્થિતિ (વનાનું-ક્ષણભંજુર) અને અવ્યય કહે છે. [અર્થાત્ ક્રાળ કરતાં પણ સૂક્ષ્મ હોવાથી, સર્વનું કારણ હોવાથી, નિત્ય હોવાથી, સર્વથી મહાન્ હોવાથી, અને સ્વપ્રકાશ પરમાનન્દરૂપ હોવાથી

❖“ઊર્ધ્વમૂલાર્વાક્ષાશ્વ ણ્ણોઽશ્વત્થઃસનાતનઃ।” (કઠ૦ઉપ૦)

“સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રજ્ઞરૂપ ઊર્ધ્વમૂલ (ઉત્કૃષ્ટ કારણ)વાળું, અને અર્વાક્-નિષ્કૃષ્ટ-કાર્યરૂપ ઉપાધિવાળા હિરણ્યગર્ભાદિ અથવા મહા-તત્ત્વ અહંકાર પંચન્માત્રાદિ પ્રસિદ્ધ શાખાની પેટે શાખાવાળું, ડાળીઓવાળું, આ પ્રત્યક્ષસિદ્ધ પ્રજ્ઞાથી સ્થાવરપર્યન્ત સંસારરૂપ અશ્વત્થ (આવતા દિવસ સુધી-પ્રાતઃકાલ પર્યન્ત નહિ સ્થિત રહેવાવાળું-ક્ષણભંજુર) વૃક્ષ સનાતન છે, અર્થાત્ પ્રવાહરૂપે અનાદિસિદ્ધ છે.” ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ સંસારનું વૃક્ષરૂપે વર્ણન કરે છે.

“અવ્યક્તમૂલપ્રભવસ્તસ્યૈવાનુગ્રહોત્થિતઃ । બુદ્ધિસ્કન્ધમયશ્ચૈવ
ઇન્દ્રિયાન્તરકોટરઃ ॥ ૧ ॥ મહામૂતવિશાશ્વઃ વિષયૈઃ પત્રવાંસ્તથા ।
ધર્માધર્મસુપુષ્પઃ સુખદુઃખફલોદયઃ ॥ ૨ ॥ આજીવ્યઃ સર્વભૂતાનાં
બ્રહ્મવૃક્ષઃ સનાતનઃ । એતદ્બ્રહ્મ વનં ચૈવ બ્રહ્માચરતે સાક્ષિભત્ ॥૩॥
એતન્નિષ્ઠત્ત્વા ચ ભિત્ત્વા ચ જ્ઞાનેન પરમાસિના । તતશ્ચાત્મગતિં પ્રાપ્ય
તસ્માન્નાવર્તતે પુનઃ ॥૪॥” (સ્મૃતિ પુરાણ૦) “માયા વિશિષ્ટપ્રજ્ઞ-
રૂપમૂલ-કારણથી ઉત્પત્તિવાળું સંસારવૃક્ષ છે; અને તે અવ્યક્તરૂપ
મૂલના અનુગ્રહથીજ ઉત્થિત થયેલું-મહાન્ વૃદ્ધિને પામેલું છે;
જેમ દોઢ પ્રસિદ્ધ વૃક્ષની શાખાઓ સ્કંધથી (થડથી) ઉત્પન્ન થાય

માયા શક્તિવાળું પ્રજ્ઞા ઉર્ધ્વ એટલે ઉત્કૃષ્ટ કહેવાય છે. આવા માયા શક્તિવાળા પ્રજ્ઞરૂપ ઉત્કૃષ્ટમૂલવાળું-કારણવાળું આ સંસારરૂપ વૃક્ષ છે, અને તેની શાખાઓ-ડાળ્યો નીચે છે, અર્થાત્ હિરણ્યગર્ભાદિ અથવા મહત્ત્વ, અહંકાર, શબ્દસ્પર્શરૂપ રસગંધરૂપ પંચતન્માત્રાઓ ઇત્યાદિ લોકપ્રસિદ્ધ વૃક્ષની શાખાની પેટે આ માયામય વૃક્ષને નીચે નીચે શાખાઓ પ્રસરેલી છે. અને તે છે, તેમ આ સંસારરૂપ વૃક્ષ ખુદ્ધિરૂપ સ્કન્ધવાળું છે; જેમ વૃક્ષની અંદર છિદ્રરૂપ કોટર હોય છે, તેમ આ સંસાર વૃક્ષમાં શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયો કોટર છે. જેમ લોક પ્રસિદ્ધ વૃક્ષને શાખાઓ હોય છે, તેમ આ સંસાર વૃક્ષને આકાશાદિ પંચમહાભૂતોરૂપ વિવિધ પ્રકારની શાખાઓ-ડાળ્યો છે, અથવા વિશાખ-સ્તંભ છે; જેમ વૃક્ષ પત્રોવાળું હોય છે તેમ સંસારવૃક્ષ શબ્દસ્પર્શાદિ વિષયોવડે પાંદડાંવાળું છે; તથા જેમ વૃક્ષપુષ્પોવાળું હોય છે તેમ સંસારવૃક્ષ ધર્મઅધર્મરૂપ પુષ્પોવાળું છે; જેમ વૃક્ષ ફલયુક્ત હોય છે તેમ સંસારવૃક્ષ ધર્માધર્મરૂપ પુષ્પોથી ઉત્પન્ન થયેલાં સુખદુઃખાદિરૂપ ફલોવાળું છે. જેમ લોક પ્રસિદ્ધવૃક્ષ પક્ષી આદિનું ઉપજીવ્ય છે અર્થાત્ ઉપજીવન-જીવનદોરી છે, તેમ આ સંસારવૃક્ષ સર્વ ભૂતોનું ઉપજીવ્ય-જીવન આધાર છે. આ સંસારવૃક્ષને પરમાત્મારૂપ પ્રજ્ઞદેવે આશ્રિત કર્યું છે, જેથી સંસારવૃક્ષને પ્રજ્ઞવૃક્ષ કહે છે. સંસારવૃક્ષ આત્મજ્ઞાનવિના અન્ય ઉપાયથી છેદાતું નથી માટે સનાતન છે. સંસારવૃક્ષ જીવાત્મારૂપ પ્રજ્ઞનું લોગ્ય છે જેથી તે પ્રજ્ઞવન કહેવાય છે. આવા સંસારરૂપ વૃક્ષવિષે શુદ્ધ પ્રજ્ઞ સાક્ષીની પેઠે સ્થિત છે, એટલે આ સંસારના ગુણ દોષવડે તે પ્રજ્ઞ લેપાયમાન થતું નથી. આ સંસારરૂપ વૃક્ષને ‘ અદ્વંત્રજ્ઞાસિમ ’ (હું પ્રજ્ઞરૂપ છું) એવા દૃઢ

સંસારરૂપ અશ્વત્થનામે પિંપલાનું વૃક્ષ ક્ષણભંગુર-વિનાશી છે. તે સંસારરૂપ વૃક્ષને અવ્યય કહે છે અર્થાત્ સંસારમાયાનું અનાદિ-કાલથી પ્રવર્ત્તપણું હોવાથી અવ્યય છે. તાત્પર્ય કે અનાદિ અનન્તરૂપ જે આ દેહાદિકનો પ્રવાહ છે તેનો આ સંસારવૃક્ષ આશ્રય છે, તથા આત્મજ્ઞાનવિના અન્ય કોઈ ઉપાયવડે તે સંસાર વૃક્ષનો ઉચ્છેદ થતો નથી તેથી તેને અવ્યય કહે છે.] વળી જે સંસારરૂપ વૃક્ષનાં કર્મકાંડરૂપ વેદો પાંદડાં છે; અર્થાત્ તત્ત્વવસ્તુના આવરક હોવાથી અથવા સંસારરૂપ વૃક્ષના રક્ષક હોવાથી કર્મકાંડરૂપ ઋગાદિ વેદો પ્રસિદ્ધ પત્રોની પેઠે સંસારવૃક્ષનાં પાંદડાં છે; એટલે જેમ વૃક્ષનાં પાંદડાં વૃક્ષના પરિરક્ષણને વાસ્તેજ હોય છે, તેમ કર્મકાંડરૂપ વેદપણુ ધર્મઅધર્મ અને તેનાં કારણ તથા તેમનાં આત્મજ્ઞાનરૂપ ખડગવડે છેદીને તથા ભેદન કરીને, અર્થાત્ સમૂલથી કાપી નાંખીને, ત્યારપછી પરમઆત્મગતિને-મોક્ષને પામીને મુમુક્ષુ પુરૂષ તે આત્મારૂપ મોક્ષમાંથી ફેર આવતો નથી, જન્મતો નથી.” ઈત્યાદિ સ્મૃતિઓ આ સંસારનું વૃક્ષરૂપે વર્ણન કરે છે.

યદ્યપિ સંસારમાં એવું કોઈ વૃક્ષ પ્રસિદ્ધ નથી કે જેનું મૂલ ઊંચું હોય ને ડાળીઓ નીચે લટકતી હોય; તથાપિ શ્રીગંગાજીના તરંગોવડે હણાયેલું જે ગંગાજીનું ઊંચુંતીર છે, તે ઊંચીતીરરૂપ ભેખડ ઉપરથી પ્રબળ વાયુએ ઉથલાવી નાંખી નીચે પાડેલું જે મહાન્ અશ્વત્થ (પીંપલા)નું વૃક્ષ છે; તેનું મૂલ ઊંચે ભેખડમાં વળગેલું હોય છે, અને શાખાઓ ડાળીઓ ડાળાં નીચે હોય છે. આવા અશ્વત્થવૃક્ષની ઉપમાવડે શ્રીભગવાને સંસારવૃક્ષને ઊર્ધ્વમૂલવાળું અને અધઃશાખાઓવાળું કહ્યું છે; તેથી શ્રીભગવાનનાં વચનોમાં કિંચિત્ માત્ર વિરોધ પ્રાપ્ત થતો નથી.

ફળને પ્રકાશ કરી આ સંસારવૃક્ષનું પરિરક્ષણ કરે છે, માટે વેદરૂપ છંદો સંસારવૃક્ષનાં પાંદડાં છે. જે વિવેકી પુરૂષ આ પ્રકારના તે મૂળસહિત માયામય અશ્વત્થરૂપ સંસારવૃક્ષને જાણે છે, તેજ પુરૂષ વેદવેત્તા છે; અર્થાત્ કર્મકાંડરૂપ વેદના કર્મરૂપ અર્થને તથા જ્ઞાનકાંડરૂપ વેદના બ્રહ્મરૂપ અર્થને તેજ પુરૂષ જાણે છે.

તાત્પર્ય કે:—સંસારરૂપ વૃક્ષનું ઉત્કૃષ્ટ મૂલ બ્રહ્મ છે, અને હિરણ્યગર્ભાદિજીવ અથવા મહત્તત્ત્વ અહંકારાદિ, શાખાઓ છે. આ સંસારવૃક્ષ સ્વરૂપેતો વિનાશી છે, અને પ્રવાહરૂપે અનાદિ અનંત છે; એવું સંસારવૃક્ષ વેદોક્ત કર્મરૂપ જાળ વડે સિંચેયું છે; અને બ્રહ્મજ્ઞાનરૂપ ખડગવડે છેદન કરાય છે; એટલેજ સર્વ વેદોનો અર્થ છે. આ પ્રકારે જે જાણે છે તે પુરૂષ સર્વ અર્થોને જાણે છે. ૧.

હવે શ્રીભગવાન પૂર્વોક્ત સંસારવૃક્ષના અવયવોની બીજી પણ કલ્પના કરે છે:—

અધશ્ચોર્ધ્વં પ્રસૂતાસ્તસ્ય શાખા-

ગુણપ્રવૃદ્ધા વિષય પ્રવાલાઃ ।

અધશ્ચ મૂલાન્યનુન્તતાનિ-

કર્માનુબન્ધીનિ મનુષ્યલોકે ॥૨॥

તે સંસારવૃક્ષની શાખાઓ નીચે અને ઉપર વિસ્તારને પામેલી છે; અર્થાત્ નિષિદ્ધ આચરણવાળા કુષ્ઠૃતી જીવો સંસાર વૃક્ષની નીચે પ્રસરેલી શાખાઓ છે, એટલે પાપીજીવો પશુઆદિ નીચે યોનિઓને પામેલા અધઃ શાખારૂપ છે; તથા શાસ્ત્રવિહિત શ્રેષ્ઠ આચરણવાળા સુકૃતી જીવો-ધર્માત્માઓ સંસારવૃક્ષની ઉપરની શાખાઓ છે, એટલે દેવાદિ ઉત્તમ યોનિઓને પામેલા

પુણ્યાત્માઓ ઊર્ધ્વશાખારૂપ છે. સારાંશ કે:-મનુષ્યલોકથી લેઈને પશુ પક્ષી વૃક્ષ નારકીય શરીરપર્યન્ત નીચે નીચેનાં સ્થાનોમાં તથા મનુષ્યલોકથી બ્રહ્મલોક પર્યન્તનાં ઉપર ઉપરનાં સ્થાનોમાં સંસારરૂપવૃક્ષની શાખાઓ ફેલાયેલી છે. આ શાખાઓ સત્ત્વાદિ ગુણોવડે અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલી છે, અર્થાત્ જેમ વૃક્ષની શાખાઓ જળના સિંચનવડે સ્થૂલતાને પામે છે, તેમ દેહ ઇન્દ્રિય વિષય ઇત્યાદિ આકારે પરિણામને પામેલા સત્ત્વાદિ ગુણોરૂપ જળવડે તે જીવરૂપ શાખાઓ સ્થૂલભાવને પામેલી છે. વળી તે શાખાઓ વિષયરૂપ પલ્લવોવાળી છે, અર્થાત્ જેમ વૃક્ષની શાખાઓના અગ્ર ભાગ સાથે કોમળ અંકુરરૂપ પલ્લવોનો-કુંપળોના સંબંધ હોય છે, તેમ સંસારવૃક્ષની જીવરૂપ શાખાઓના અગ્રભાગ સ્થાનીય ઇન્દ્રિયજન્યવૃત્તિઓની સાથે તે શબ્દાદિ વિષયોનો સંબંધ છે, જેથી તે શબ્દાદિ વિષયો તે શાખાઓનાં કોમળ પલ્લવો છે. તથા મનુષ્યલોકમાં એટલે બ્રાહ્મણાદિ ચાર વર્ણના મનુષ્યોમાં, પ્રથમ પોતે ઉત્પન્ન થઈને પછી ધર્મ અધર્મરૂપ કર્મને ઉત્પન્ન કરનારાં, રાગદ્રેષાદિ વાસનારૂપ, સંસારવૃક્ષનાં અવાંતર મૂળો નીચે પ્રવેશ થયેલો છે. ૨.

હવે પૂર્વોક્ત સંસારના અનિર્વચનીયપણાનું, તેના છેદનના ઉપાયનું, અને છેદન કર્યા પછીની કર્તવ્યતાનું શ્રીભગવાન કથન કરે છે:—

ન રૂપમસ્યેહ તથોપલભ્યતે—

નાન્તો ન ચાદિર્ન ચ સંપ્રતિષ્ઠા ।

અશ્વત્થમેનં સુવિરૂઢમૂલ—

મસક્લશસ્ત્રેણ દૃઢેન છિત્ત્વા ॥૩॥

તતઃ પદં તત્પરિમાર્ગિતવ્યં-

યસ્મિન્ગતા ન નિવર્તન્તિ ભૂયઃ ।

તમેવ ચાચં પુરુષં પ્રપદ્યે-

યતઃ પ્રવૃત્તિઃ પ્રસૂતા પુરાણી ॥૪॥

આ સંસારવૃક્ષનું જેવું રૂપ પૂર્વે વર્ણવ્યું છે, તેવું રૂપ આ લોકમાં સંસારી લોકોએ પ્રાપ્ત થતું નથી-જણાતું નથી, કેમકે સ્વપ્નના પદાર્થો-મૃગ તૃણાનું જળ-અને ગંધર્વનગર એ સર્વ મિથ્યા હોવાથી દૃષ્ટનદ્રસ્વભાવવાળાં છે, તેમ સંસારવૃક્ષ પણ મિથ્યા હોવાથી દૃષ્ટનદ્રસ્વભાવવાળું છે; તેથી જોત જોતામાં નદ્રથવાના સ્વભાવવાળા સંસારવૃક્ષનું ઊર્ધ્વમૂલ અધઃશાખાવાળુંરૂપ જીવોએ પમાતું નથી-જોવાતું નથી. વળી એજ કારણથી આ સંસાર-વૃક્ષનો અન્ત પણ પ્રતીત થતો નથી, અર્થાત્ ‘આટલો કાલ વ્યતીત થયાપછી સંસારવૃક્ષ સમાપ્ત થશે’ એમ એનો અવસાન રૂપ અન્ત પણ પમાતો નથી; તથા આનો આદિ પ્રતીત થતો નથી, અર્થાત્ ‘અમુક કાળથી આ સંસારવૃક્ષ પ્રવૃત્ત થયું છે’ એમ એનો આદિ પણ પમાતો નથી; એટલે સંસાર અનાદિ છે. તથા સંસારવૃક્ષની સ્થિતિરૂપ પ્રતિષ્ઠા પણ પ્રતીત થતી નથી, અર્થાત્ જેનું આદિ અન્ત સમજાતું નથી તેથી તે મધ્યકાલમાં પણ અનિશ્ચિતજ છે. આવા હુ^૨છેદ-અનર્થકારી-અને અનાદિ અજ્ઞાનરૂપ દૃઢ મૂલવાળાએ અધ્ધતરૂપ સંસારવૃક્ષને દૃઢ અસંગ શસ્ત્રવડે, અર્થાત્ સર્વ વિષયસુખની સ્પૃહાથી રહિતથવારૂપ, એટલે પુત્રૈષણા, વિતૈષણા, લોકૈષણાદિની નિવૃત્તિરૂપ, દૃઢ તીવ્ર વૈરાગ્યરૂપ શસ્ત્રવડે મૂલસહિત છેદન કરીને, ત્યારપછી જે પદવિષે ‘અહં બ્રહ્માસ્મિ’

(હું બ્રહ્મરૂપ છું) એવા જ્ઞાનવડે પ્રાપ્ત થયેલા તત્ત્વવેત્તા પુરૂષો, પુનઃ સંસારની પ્રાપ્તિને વાસ્તે આગમન કરતા નથી, અર્થાત્ પુનર્જન્મને પામતા નથી, એવા તે અદ્વિતીય પરંબ્રહ્મરૂપ પદને, શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ શ્રીગુરૂની સમીપ જઈને અધિકારી પુરૂષે શ્રવણમનનરૂપ વેદાન્ત વાક્યોના વિચારવડે જાણવાને-શોધવાને યોગ્ય છે. [તે બ્રહ્મપદ કેવી રીતે શોધવું ? એમ શંકા થતાં કહે છે.] “જે આદ્ય પુરૂષથી માયાના યોગવડે આ માયામય સંસારવૃક્ષની અનાદિ-ચિરકાલિની પ્રવૃત્તિ પ્રસરેલી છે, તે પૂર્વે પદશબ્દવડે કથન કરેલા, તે અદ્વિતીય નિર્ગુણબ્રહ્મરૂપ આદ્ય પુરૂષનાજ શરણુને હું અધિકારી મનુષ્ય પ્રાપ્ત થયો છું. ” એમ એક પરંબ્રહ્મનીજ શરણુતાવડે અદ્વિતીય બ્રહ્મપદ જાણવામાં આવે છે. ૩-૪.

હવે, કેવી સ્થિતિના પુરૂષો તે બ્રહ્મપદને પામે છે ? એ આશંકા થતાં કહે છે:—

નિર્માનમોહા જિતસદ્ગદોષા-

અધ્યાત્મનિત્યા વિનિવૃત્તકામાઃ ।

ઘ્નૈર્વિમુક્તાઃ સુખદુઃખસંજૈ-

ર્ગચ્છન્ત્યમૂઢાઃ પદમવ્યયં તત્ ॥૫॥

ગર્વ-અહંકારરૂપ માન, અને અવિવેકરૂપ મોહ, એ બન્નેથી નિવૃત્ત થયેલા; તથા કર્તૃત્વ અભિમાનરૂપ સંગ, અને રાગદ્વેષાદિ દોષો, એ બન્નેને છૂતનારા; તથા પરમાત્માના વાસ્તવિક સ્વરૂપના વિચાર વિષે નિરંતર તત્પર થયેલા; તથા વિષયભોગરૂપ કામનાઓથી નિવૃત્ત થયેલા અર્થાત્ વિવેક વૈરાગ્યદ્વારા સર્વ કર્મોના પરિત્યાગ કરનારા; તથા સુખદુઃખનાં હેતુ હોવાથી સુખદુઃખ

નામવાળાં પ્રિય અપ્રિય, હર્ષ વિષાદ અને રાગદ્રેષાદિ દ્વન્દ્વોએ પરિત્યાગ કરેલા, અર્થાત્ સુખદુઃખાદિ નામવાળાં દ્વન્દ્વોથી મુક્ત થયેલા, તત્ત્વજ્ઞાની પુરૂષો પૂર્વોક્ત તે અવ્યય-અવિનાશી અદ્વિતીય નિર્ગુણ બ્રહ્મપદને પામે છે. ૫.

શ્રી ભગવાન્ તે ગંતવ્ય અદ્વિતીય બ્રહ્મપદનું વિશેષ વર્ણન કરી બતાવે છે:—

ન તદ્દાસયતે સૂર્યો ન શશાઙ્કો ન પાવકઃ ।

યદ્ગત્વા ન નિવર્તન્તે તદ્દામ પરમં મમ ॥ ૬ ॥

પૂર્વોક્ત તે નિર્ગુણ બ્રહ્મપદને સૂર્ય પ્રકાશકરી શક્તા નથી, ચંદ્ર પણ પ્રકાશી શક્તા નથી, તેમ અગ્નિ પણ તેને પ્રકાશતો નથી; જે બ્રહ્મપદને પામીને તત્ત્વવેત્તાઓ સંસારની પ્રાપ્તિને વાસ્તે પાછા આવતા નથી, તે મ્હારૂં સર્વોત્કૃષ્ટ પરંબોધિતરૂપ અમાયિક સ્વરૂપ છે. ૬.

હવે શ્રી ભગવાન્ પાંચલોકવડે સંસારી જીવાત્માનું સ્વરૂપ બતાવી વાસ્તવસ્વરૂપ બોળાવે છે:—

મમૈવાંશો જીવલોકે જીવભૂતઃ સનાતનઃ ।

મનઃ ષષ્ઠાનીન્દ્રિયાણિ પ્રકૃતિસ્થાનિ કર્ષતિ ॥૭॥

જીવલોકમાં એટલે સંસારવિષે મ્હારો-પરમાત્માનોજ અંશ સનાતન જીવરૂપ છે; અર્થાત્ જળમાં પ્રતિબિંબરૂપ થયેલો જળ સૂર્ય, જેમ સૂર્યના અંશરૂપ થવાથી, જળરૂપ નિમિત્તવડે સૂર્યમાં અંશ અંશીરૂપ મિથ્યાભેદ કલ્પાય છે, તેમ વાસ્તવિકરીતે અંશ અંશીભાવથી રહિત હું-પરમેશ્વરનો પણ ભાવાવડે કલ્પિત મિથ્યા ભેદવાળા અંશની પેઠે અંશ વિદ્યમાન છે, તે મ્હારો-પરમાત્માનો

અંશ પ્રાણોના ધારણરૂપ ઉપાધિવડે જીવભૂત છે, અર્થાત્ કર્તાલોકતા સંસારી એવી મિથ્યા પ્રસિદ્ધિને પામેલો છે; તથા તે જીવરૂપ મહારો અંશ સનાતન એટલે નિત્ય છે, અર્થાત્ અન્તઃકરણાદિ ઉપાધિવડે પરિચ્છિન્નપણું હોવા છતાં પણ વાસ્તવ રીતે તે જીવરૂપ અંશ પરમાત્મા સ્વરૂપજ છે. તે જીવાત્મા જેને વિષે મન છડું છે, એવી અજ્ઞાનરૂપ પ્રકૃતિવિષે સૂક્ષ્મરૂપે રહેલી શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયોને આકર્ષણ કરે છે; અર્થાત્ જાગૃતસ્વપ્નનાં લોગજનક કર્મોનો ક્ષય થતાં અજ્ઞાનરૂપ પ્રકૃતિને વિષે સૂક્ષ્મરૂપે રહેલી મનસહિત શ્રોત્રાદિ સર્વ ઇન્દ્રિયોને, પુનઃ જાગૃત અવસ્થાનાં લોગજનક કર્મોનો દેહ્ય થતાં લોગોને વાસ્તે જીવાત્મા આકર્ષે છે-એવે છે. ૭.

શરીરં યદવાપ્નોતિ યજ્ઞાપ્યુત્ક્રામતીશ્વરઃ ।

ગૃહીત્વૈતાનિ ધંયાતિ વાયુર્ગન્ધાનિવાશયાત્ ॥૮॥

જ્યારે દેહ ઇન્દ્રિયોરૂપ સંઘાતનો સ્વામી ઇશ્વરરૂપ જીવાત્મા ઉત્કંભણ કરે છે, અર્થાત્ આ દેહમાંથી બાહ્ય નિર્ગમન કરે છે, ત્યારે આ દેહમાંથી મનસહિત સર્વ ઇન્દ્રિયોને આકર્ષણ કરે છે, અર્થાત્ સાથમાં લેઈને જાય છે. તથા જીવાત્મા જ્યારે પૂર્વશરીરમાંથી બીજા નવા શરીરને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે પણ મનસહિત એ સર્વ ઇન્દ્રિયોને ગ્રહણકરીને જાય છે. તેમાં દૃષ્ટાન્ત કે:-જેમ પુષ્પાદિ સ્થાનોમાંથી વાયુ ગંધોને લેઈને દિશાઓમાં જાય છે, તેમ જીવાત્મા પણ આ સ્થૂલ દેહમાંથી મનસહિત સર્વ ઇન્દ્રિયોને લેઈને બીજા શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. ૮.

શ્રોત્રં ચક્ષુઃ સ્પર્શનં ચ રસનં ઘ્રાણમેવ ચ ।

અધિષ્ઠાય મનઃશાયં વિષયા પસેવતે ॥૯॥

આ જીવાત્મા, શ્રોત્ર, ચક્ષુ, ત્વક્, જિહ્વા અને નાસીકા એ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોનો, તથા વાક્, હસ્ત, પાદ, ગુહા, અને ઉપસ્થ એ પાંચ કર્મેન્દ્રિયોનો, તથા પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન, અને સમાન એ પાંચ પ્રાણોનો, તથા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર એ ચતુષ્ટય અન્તઃકરણનો આશ્રય કરીને શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંદાદિ વિષયોને ભોગવે છે. ૯.

उत्क्रामन्तं स्थितं वापि भुञ्जानं वा गुणान्वितम् ।

विमूढા નાનુપદ્યન્તિ પદ્યન્તિ જ્ઞાનચક્ષુષઃ ॥૧૦॥

વાસ્તવિક રીતે ગમનાદિ સર્વ વિકારોથી રહિત હોવા છતાં પણ અન્તઃકરણાદિ ઉપાધિના તાદાત્મ્ય અધ્યાસથી પૂર્વ શરીરનો જાણે પરિત્યાગ કરતો હોય, અને ખીજ શરીરની પ્રત્યે જાણે ગમન કરતો હોય, અથવા શરીર વિષે જાણે સ્થિત રહેલો હોય, અથવા શરીર વિષે જાણે શબ્દાદિ વિષયોને ભોગવતો હોય, અથવા સુખ દુઃખ મોહરૂપ સત્ત્વાદિ ગુણોવડે જાણે યુક્ત હોય, એમ પ્રતીત થતા આત્માને, મૂઢ-અવિવેકી પુરૂષો જોઈ શકતા નથી, અર્થાત્ આલોક પરલોકના વિષય ભોગની વાસનાઓ વડે હજાયલા ચિત્તવાળા હોવાથી આત્મા અનાત્માનો વિવેક સમજવામાં અયોગ્ય પુરૂષો દેહાદિકથી અને તેમના વ્યવહારથી ભિન્ન રહેલા અક્રિય, અસંગ, અકર્તા, અલોકતા, અવિનાશી આત્માને; યથાર્થ રીતે દેખી શકતા નથી; કિન્તુ કર્તા, ભોક્તા, સુખી દુઃખી, સંસારીરૂપે જુએ છે. તથા જ્ઞાનરૂપ ચક્ષુવાળા-વિવેકદષ્ટિવાળા પુરૂષોત્તો આત્માને દેહાદિકથી અને તેમના વ્યવહારથી ભિન્ન, અક્રિય, અસંગ, અકર્તા અલોકતા, અવિનાશી, સમ્યક્જ્ઞાનંદસ્વરૂપે દેખે છે. ૧૦.

યતન્તો યોગિનશ્ચૈનં પશ્યન્ત્યાત્મન્યવસ્થિતમ્ ।

યતન્તોઽપ્યકૃતાત્માનો નૈનં પશ્યન્ત્યચેતસઃ ॥૧૧॥

વિવેક વૈરાગ્યાદિ સાધન સંપન્ન થઇને શ્રવણ મનન ધ્યાનાદિ વડે આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવાને પ્રયત્ન કરતા શુદ્ધ અન્તઃકરણવાળા યોગિઓજ, પોતાની બુદ્ધિ વિષે સ્થિત રહેલા આ આનંદરૂપ આત્માને દેખે છે, અર્થાત્ બુદ્ધિમાં રહેલા એટલે બુદ્ધિ આદિને પ્રકાશ કરનાર આત્માને ‘આ તે જ હું છું’ એમ આત્મા વડે સાક્ષાત્કાર કરીને પોતાને અકર્તા-અલોકતા-અસંસારી-સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ અનુભવે છે. તથા યજ્ઞાદિ નિષ્કામ કર્મો દ્વારા નહિ શુદ્ધ કરેલા અન્તઃકરણવાળા, અવિવેકી પુરૂષો, પ્રયત્ન કરતા છતાં પણ આ આનંદ સ્વરૂપ આત્માને દેખી શકતા નથી-સાક્ષાત્ અનુભવી શકતા નથી. ૧૧.

સર્વનાં પ્રકાશક છતાં પણ સૂર્યાદિક ન્યોતિ જે પરંબ્રહ્મરૂપ પદને પ્રકાશ કરી શકતાં નથી, અને જે પદને પામેલા મુમુક્ષુઓ ફરીને સંસારને વાસ્તે પાછા આવતા નથી; તથા જેમ ઘટાકા શાદિ મહાકાશના અંશરૂપ પ્રતીયમાન થાય છે, તેમ ઉપાધિ ભેદનો આશ્રય કરતા જીવો જે પદના અંશરૂપ પ્રતીત થાય છે; તે પદનું સર્વાત્મપણું તથા સર્વ વ્યવહારનું આશ્રયપણું દર્શાવી “બ્રહ્મણોહિ પ્રતિગ્રહં” એ પૂર્વાધ્યાયમાં કહેલા વચનના અર્થનું વર્ણન કરવા વાસ્તે, હવે આર શ્લોકથી શ્રી ભગવાન્ પોતાની વિભૂતિઓનું સંક્ષેપમાં વર્ણન કરે છે:—

યન્નાત્યગતં તેજો જગદ્ભાસયતેઽસ્થિલમ્ ।

યચ્ચન્દ્રમસિ યજ્ઞાગ્નૌ તત્તેજો વિદિ મામકમ્ ॥૧૨॥

જે ચૈતન્યાત્મક જ્યોતિર્રૂપ તેજ આદિત્યવિષે સ્થિત છે, જે ચૈતન્યાત્મક જ્યોતિર્રૂપ તેજ ચંદ્રવિષે રહેલું છે, તથા જે ચૈતન્યાત્મક જ્યોતિર્રૂપ તેજ અગ્નિવિષે વર્તે છે, અને જે ચૈતન્યાત્મક જ્યોતિર્રૂપ તેજ સમસ્ત જગત્ને પ્રકાશ કરે છે, તે ચૈતન્યાત્મક જ્યોતિર્રૂપ તેજ મહાઈ-પરમેશ્વર વાસુદેવનું જાણુ. ૧૨.

ગામાવિશ્ય ચ ભૂતાનિ ધારયામ્ય મોજસા ।

પુષ્ણામિ ચૌષધીઃ સર્વાઃ સોમો ભૂત્વારસાત્મકઃ ॥૧॥

વળી હું-પરમેશ્વરજ પૃથ્વીદેવતારૂપે પૃથિવીમાં પ્રવેશ કરીને, મહારા કામરાગવર્જિત ઐશ્વર્યરૂપ બળવડે આ પૃથિવીને અત્યંત દઢકરીને, સ્થાવરજંગમાત્મક સર્વભૂતોને ધારણ કરે છું. તથા હું-પરમેશ્વરજ સર્વરસસ્વભાવવાળો સોમ (ચન્દ્રમા) થઈને સર્વ ઔષધિઓને પુષ્ટિમાન તથા સ્વાદુ કરે છું. ૧૩.

અહં વૈશ્વાનરો ભૂત્વા પ્રાણિનાં દેહમાશ્રિતઃ ।

પ્રાણાપાનસમાગ્રુક્તઃ પચામ્યન્નં ચતુર્વિધમ્ ॥૧૪॥

‘ અયમગ્નિવૈશ્વાનરો યોડ્યમન્તઃપુરુષે યેનેદમન્ પચ્યતે ’ (જે આ અગ્નિ પુરૂષના અંતરમાં રહેલો છે, તથા જે અગ્નિવડે આ ચાર પ્રકારનાં અન્ન પાચન કરાય છે, તે આ અગ્નિ વૈશ્વાનર છે.) આ બૃહદારણ્યક શ્રુતિએ વૈશ્વાનર નામવડે કથન કરેલો જઠરાગ્નિરૂપ થઈને હું-પરમેશ્વર સર્વપ્રાણીઓના દેહ પ્રત્યે રહ્યો છો, પ્રાણ અપાનવડે એટલે ઉર્ધ્વાસ નિશ્વાસવડે પરસ્પરના સંઘર્ષણથી પ્રજ્વલિત થયેલો હું, પ્રાણીઓએ ભોજન કરેલા ભક્ષ્ય-ભોજ્ય-લેહ્ય-ચોષ્ય, એ ચાર પ્રકારના અન્નને પચાવું છે.

લાડુપૂરી-રોટલો-ફળ-કંદ-ચણા આદિ જે પદાર્થ દાંતો વડે ચાવી ચાવીને ખવાય છે તે ભક્ષ્ય કહેવાય છે. આ ભક્ષ્ય વસ્તુને અર્ચ્યપણુ કહે છે.

હ્રદપાક, દાળ વગેરે જે પદાર્થ દાંતોના વ્યાપારવિના કેવળ જિહ્વાથી ચાળવી ચાળવીને-હુલાવીને અંદર ઉતારવામાં આવે છે, તે વસ્તુ લોભ્ય કહેવાય છે.

ગોળ, શિખંડ, આમ્રરસ વગેરે જે પદાર્થ જિહ્વાને પ્રાપ્ત થતાંજ રસના સ્વાદ માત્રને લેઇ અંદર ઉતારી જવાય છે, તથા કિંચિત દ્રવીભૂત થાય છે, તે વસ્તુ લેહ્ય કહેવાય છે.

શેરડી ઇત્યાદિ જે પદાર્થો દાંતોએ ચૂસી ચૂસીને માત્ર જેનો રસ અંદર ઉતારી અવશેષ રહેલા અસાર કૂંચાનો પરિત્યાગ કરાય છે, તે વસ્તુને ચોષ્ય કહેવાય છે.

‘પચામ્યન્નં ચતુર્વિધમ્’ એ વચનનો કોઈ એવો પણ અર્થ કરે છે કે:-હું-પરમેશ્વરજ નઠરામિરૂપ થઈને સર્વ પ્રાણીમાત્રના અંતરમાં રહીને પ્રાણાપાનવડે પ્રજવલિત થયેલો હું, પાર્થિવ, આપ્ય, તૈજસ, અને વાયવ્ય એ ચાર પ્રકારનાં અન્નને પાચન કરું છું. તેમાં મનુષ્યાદિ પ્રાણીઓનું વ્રીહિ-ચવાદિ પાર્થિવ અન્ન છે; આતકાદિ પ્રાણીઓનું જળરૂપ આપ્ય અન્ન છે; વાલખિલ્યાદિ પ્રાણીઓનું અમિરૂપ તૈજસ અન્ન છે; અને સર્પાદિ પ્રાણીઓનું વાયુરૂપ વાયવ્ય અન્ન છે. ૧૪.

सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो

मत्तः स्तितिज्ञानमपोहनं च ।

वेदैश्च सर्वैरमेव वेद्यो

वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ॥૧૬॥

વળી હું-પરમાત્માજ સર્વ સ્થાવર જંગમરૂપ પ્રાણીઓની
 યુદ્ધિમાં આત્મારૂપે હોઈને પ્રવિષ્ટ થયેલો છું. (આટલા કથનથી
 શ્રી લગ્નને જીવ-પ્રદાનો અલેહ કહ્યો. એજ જીવ-પ્રદાના અલેહને
 ‘તત્ત્વમસિ તે પરમાત્મા તું છે.’ ‘અહં બ્રહ્માસ્મિ હું પ્રદારૂપ છું’
 ઇત્યાદિ શ્રુતિરૂપ વેદનાં મહાવાક્યો પણ કહે છે.) અને સર્વ
 પ્રાણીઓના હૃદયમાં પ્રવેશ કરી રહેલો હોવાથી તેમને સ્મૃતિ
 અને જ્ઞાન, તથા સ્મૃતિ અને જ્ઞાનના અભાવરૂપ-વિસ્મરણરૂપ
 અસંભવરૂપ અપોહન પણ મહારાથીજ થાય છે; અર્થાત્ મહારી
 પરમેશ્વરની ઉપાસનાવડે શુદ્ધ અન્તઃકરણવાળાને શાસ્ત્ર અને
 આચાર્યના અનુગ્રહથી સ્મૃતિ અને જ્ઞાન થાય છે. શ્રીગુરૂથી
 ‘તત્ત્વમસિ’ એ મહાવાક્યનો યોગ થાય, અને એ યોગાનુસાર
 આત્મામાં પોતાપણાની યુદ્ધિ થાય તે સ્મૃતિ છે, તેનાથી આત્મ-
 સાક્ષાત્કાર પર્યન્તનું જ્ઞાન થાય છે. અર્થાત્ ‘હું આ અને સર્વજગત્
 એ સર્વનો પ્રદા સાથે અલેહ છે,’ એવું જ્ઞાન થાય છે. અને જેઓ
 મહારી-પરમેશ્વરની ઉપાસનાથી રહિત છે, અને તેથી રાગદ્વેષાદિ
 દોષથી જેમની યુદ્ધિ મલિન છે તેમને, એ સ્મૃતિ અને જ્ઞાનનો
 અભાવ-અસંભવજ હોય છે; એ સર્વ મહારથી થાય છે. અથવા:
 પૂર્વે અનુભવ કરેલા અર્થને વિષય કરનારી સંસ્કાર જન્ય અન્તઃ
 કરણની વૃત્તિવિશેષ તે સ્મૃતિ કહેવાય છે; અને વિષય ઈન્દ્રિયોના
 સંયોગ જન્ય જે થાય છે તે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કહેવાય છે. તે સ્મૃતિ
 અને જ્ઞાન સર્વ પ્રાણીને મહારાથીજ થાય છે. પરંતુ આ સ્મૃતિ,
 અયોગી પુરૂષને આ જન્મમાં પૂર્વ અનુભવેલા અર્થના વિષય
 વાળી થાય છે, અને યોગીઓને તો આ જન્મમાં અને જન્માંત-
 રમાં અનુભવેલા અર્થના વિષયવાળી થાય છે. તેમજ પ્રત્યક્ષજ્ઞાન

પણ અયોગીને ઈન્દ્રિયસાથે વિષયના સંબંધથી થાય છે, પણ યોગીને તો દેશકાલવડે વ્યવહિત વસ્તુનું પણ જ્ઞાન થાય છે. આ બન્ને પ્રકારનાં સ્મૃતિ અને જ્ઞાન મહારાથીજ થાય છે. વળી કામ ક્રોધ મોહાદિકથી જેમનાં ચિત્ત વ્યાકુળ હોય છે એવા પરમને સ્મૃતિનો ને જ્ઞાનનો અભાવ-વિસ્મરણ-હોય છે તે પણ મહારાથીજ થાય છે. (શ્રી ભગવાને એ પ્રમાણે પોતાની જીવરૂપતાનું કથન કરીને, હવે પોતાની પ્રકાશરૂપતાનું કથન કરે છે.) તથા ઋગ્-યજુષ્ સામ-અથર્વણ એ સર્વવેદોવડે હું પરમાત્માજ બાણુવા યોગ્ય છું. તથા હું પરમેશ્વર વેદાન્તકૃત છું, અર્થાત વેદવ્યાસાદિ રૂપે ઉપનિષદ્ગ્રંથ વેદાન્ત અર્થના સંપ્રદાયનો પ્રવર્તક હું છું, અથવા વેદાન્તનો અનુગ્રહ કર્તા, અથવા અધિકારી શિષ્યોને ગુરૂ આચાર્ય રૂપે વેદાન્તાર્થનો પ્રકાશ કર્તા હું પરમાત્માજ છું. તથા કર્મકાંડ, ઉપાસના કાંડ, જ્ઞાનકાંડરૂપ જેટલા મંત્ર પ્રાણજપ્ત સર્વવેદ છે તે સર્વવેદોનાં અર્થનો જ તાપણ હું પરમાત્માજ છું. ૧૫.

શ્રી ભગવાન પોતાના સાપાધિક સ્વરૂપનું કથન કરીને, હવે ક્ષર-અક્ષર નામે કાર્ય-કારણરૂપ બન્ને ઉપાધિઓથી રહિત નિરૂપાધિક શુદ્ધ સ્વરૂપનું ત્રણ શ્લોકવડે નિરૂપણ કરે છે:—

દ્વાવિમૌ પુરુષૌ લોકે ક્ષરચ્ચાક્ષર એવ ચ ।

ક્ષરઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ કૂટસ્થોઽક્ષર ઉચ્યતે ॥૧૬॥

સંસારમાં ક્ષર અને અક્ષર એવા આ બેજ પુરૂષો છે. તેમાં ઉત્પત્તિ વિનાશવાળાં કાર્યસમૂહરૂપ સર્વ ભૂતો ક્ષર પુરૂષ છે; અને કૂટસ્થ અક્ષર પુરૂષ કહેવાય છે; અર્થાત્ યથાર્થ વસ્તુને આજ્ઞાદન કરીને અયથાર્થવસ્તુનું જે પ્રકાશન છે તેને કૂટ કહે છે. કૂટ એટલે માયા-વંચના કૂટલતા બાણવી. આ કૂટરૂપે જે

સ્થિત હોય તે કૃતસ્થ કહેવાય છે. એવી કૃતસ્થ નામવાળી ભગ-
વાનની માયાશક્તિરૂપ કારણ ઉપાધિ છે. આ માયાશક્તિરૂપ
કારણ ઉપાધિ ક્ષરનામા પુરૂષની ઉત્પત્તિના એટલે સર્વ સંસારની
ઉત્પત્તિના બીજરૂપ હોવાથી તથા આત્મજ્ઞાન વિના અન્ય ઉપાયે
નાશ નહિ પામતી હોવાથી અનંત છે. તેથી માયાશક્તિરૂપ
કારણ ઉપાધિ અક્ષર પુરૂષ કહેવાય છે. ૧૬.

ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહૃતઃ ।

યો લોકત્રયમાવિશ્ય ચિમર્ત્યવ્યય ईश्वरः ॥૧૭॥

વળી કાર્યસમૂહરૂપ ક્ષર ઉપાધિથી અને માયાશક્તિરૂપ
અક્ષર ઉપાધિથી બિન્ન-અત્યંત વિલક્ષણ, પ્રત્યક્ ચેતન સ્વરૂપ
અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ પુરૂષતો, પરમાત્મા એપ્રકારે વેદાન્ત શાસ્ત્રોમાં
કહેવાય છે. જે પરમાત્મા ભૂલોક, ભુવલોક, સ્વલોક એ ત્રણ લોકરૂપ
સર્વજગતમાં પોતાની બળશક્તિ (ચેતન્ય શક્તિ) વડે પ્રવેશ કરીને
માત્ર સ્વરૂપના સદ્ભાવથીજ તેમને ધારણ-પોષણ કરે છે. તે
પરમાત્મા જન્મમરણાદિ સર્વવિકારથી રહિત, અને સર્વ જગત્તો
નિયંતા-પરમેશ્વર છે. ૧૭.

યસ્માત્ક્ષરમતીતોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ ।

અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ ॥૧૮॥

જે હેતુથી, કાર્યરૂપ હોવાથી વિનાશી એવા માયામય અશ્વ-
ત્થ નામે સંસાર વૃક્ષરૂપ ક્ષર પુરૂષને, હું-પરમેશ્વર અતિમંડળ
કરી ગયો છું; તથા માયામય સંસાર વૃક્ષના બીજરૂપ માયાશક્તિ-
નામે કારણ ઉપાધિરૂપ અક્ષર પુરૂષથી પણ હું પરમાત્મા ચેતન્યરૂપ
હોવાથી અત્યંત ઉત્તમ છું. એ કારણથી હું લોકોમાં અને વેદોવિષે
'પુરૂષોત્તમ' એ નામથી પ્રસિદ્ધ છું:—

હવે પૂર્વોક્ત અર્થસહિત પુરુષોત્તમના જ્ઞાનનું કૃપા વર્ણવે છે:-

યો મામેવમસંમૂઢો જાનાતિ પુરુષોત્તમમ્ ।

સ સર્વવિદ્ભજતિમાં સર્વભાવેન ભારત ॥૧૯॥

દેહાદિકના મોહથી રહિત થયેલો જે મુમુક્ષુપુરુષ પૂર્વોક્ત પ્રકારે કથન કરેલા મ્હને પુરુષોત્તમ ભગવાનને પોતાના આત્મારૂપે જાણે છે, તે સર્વજ્ઞ પુરુષ, હે ભારત ! મ્હને-પરમાત્માને સર્વાત્મ પાણાવડે ભજે છે અર્થાત્ “હું આ અને સર્વ જગત્ પ્રદા સ્વરૂપ છું” એમ સર્વત્ર પ્રદાદષ્ટિ વડેજ મ્હને-પરમાત્માને ભજે છે. ૧૯.

જેનું મોક્ષરૂપ કૃપા છે એવું ભગવાનનું તત્ત્વજ્ઞાન કહીને, હવે તેની સ્તુતિ કરતાં અધ્યાયનો ઉપસંહાર કરે છે:-

इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयाऽनघ ।

एतद्बुध्वा बुद्धिमान्स्यात्કृतकृत्यश्च भारत ॥૨૦॥

इति श्रीभद्रगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा-
र्जुनसंवादे पुरुषोत्तमयोगोनाम पञ्चदशोऽध्यायः समाप्तः ॥ ૧૫ ॥

હે નિષ્પાપ ! હે પ્રદાવિદ્યામાં પ્રીતિવાળા અર્જુન ! મેં ભગવાને પૂર્વોક્ત પ્રકારે આ અત્યંત રહસ્યરૂપ ગીતા શાસ્ત્ર ત્હારા પ્રત્યે કહ્યું આને જાણીને-શ્રીગુરુમુખથી નિશ્ચય કરીને અધિકારી પુરુષ ‘ હું પ્રદારૂપ છું ’ એવા આત્મજ્ઞાનવાળો-બુદ્ધિમાન થાય છે; તથા કૃતકૃત્ય-કૃતાર્થ થાય છે. ૨૦.

ઈતિશ્રી ભગવદ્ગીતા સુબ્રોધિની વ્યાખ્યાયાં

પંચદશોધ્યાયઃ સમાપ્તઃ ૧૫

ૐતત્સત્ ॥

શ્રીગુરુમાહિમ્નઃસ્તોત્રમ્ ॥

શિશ્વરણીવૃત્તમ્ ॥

અધોઽજસ્રં પુંસાં ચલુ નિપતતાં વિગ્રહમૃતામ્ ।
પ્રતીક્ષ્યો નિત્યં વિશ્રુતઃ૬૬ ભવાન્ધૌ ભયમયે ॥
વૃણાસિન્ધુઃ સ્નિગ્ધો જનનમરણૌર્વાગ્નિસદને ।
ગુરુર્નૈકાઽઽલમ્બો વિષમભવજમ્બાલતરણિઃ ॥૧॥

પ્રચુર ભયપ્રદ સંસારસમુદ્રમાં પડેલા દેહધારી જીવોના સમુદ્ધારાર્થે કૃપાસિન્ધુ શ્રીસદ્ગુરુજી નૈકારૂપ આલંબન છે; એમ પ્રથમ શ્લોકમાં કહે છે:—

શ્લોકાર્થ:—જન્મમરણરૂપી વડવાનજઅગ્નિના મંદિરરૂપ, અને ભયમય એવા આ સંસાર સમુદ્રનેવિષે નિરંતર નીચે પડેલા (ડૂબકાંખાતા) શરીરધારી પુરૂષોને, નિશ્ચયપૂર્વક સદા વિષમસંસાર-રૂપ કીચડને સૂકાવવાવાળા સૂર્યસ્વરૂપ, પરમપૂજ્ય, વિખ્યાત, દયાસાગર, ભક્તવત્સલ શ્રીસદ્ગુરુજી નૈકારૂપ આલંબન છે (૧).

હવે બીજા શ્લોકમાં-કામકાંધાદિ ભયંકર શત્રુઓરૂપ અગ્નિની જ્વાલાઓવડે દગ્ધ થયેલા પ્રાણીઓના ભવભયને દર્શનમાત્રથીજ વિનાશ કરનારી શ્રીસદ્ગુરુજીની મૂર્તિનો મહિમા વર્ણન કરવાને કોઈપણ સમર્થ નથી; એમ નિરૂપણ કરે છે:—

નૃણામીક્ષામાત્રાદપિ પરિરન્ત્યા ભવમયમ્ ।
શિવાયાસ્તે મૂર્તેઃ ક હ્રહ મહિમાનં નિગદિતુમ્ ॥
ગુરો કામક્રોધપ્રબલતરસજ્ઞાતજટિલ-

જ્વરજ્વાલાજાલજ્વલિતવપુષાં વાઽપિ સબલઃ ॥૧॥

હે ગુરો ! કામક્રોધાદિવડે કરીને અતિશય ઉત્પન્ન થયેલો શિખાવાળો જે જ્વર તેની જ્વાલાઓના સમુદાયવડે વિદગ્ધ થયેલાં શરીરોવાળા મનુષ્યોના સંસારસંખંધિ જન્મમરણાદિ ભયાનક દુઃખોને એકવાર દર્શન કરવા માત્રથી પણ જે હરણ કરે છે; એવી આપની કલ્યાણરૂપી (મોક્ષદાતા) મૂર્તિના માહાત્મ્યને નિશ્ચય કથન કરવાને આ જગતમાં કોઈપણ સમર્થ છે ? અર્થાત આપની કલ્યાણકારી મૂર્તિના મહિમાને પરિપૂર્ણરીતે નિરૂપણ કરવાને આ ત્રિલોકમાં કોઈપણ સમર્થજ નથી. (૨)

હવે ત્રિલોકીક્રમાં-શ્રીસદ્ગુરુદેવની ચરણરજનો મહિમા વર્ણવે છે:—

દરિદ્રાણાં દૈન્યં કુરિતમતિદુર્વાસનદ્વદામ્ ।
દ્રુતં દૂરીકુર્વન્સત્તદપિ ગતો ગાત્રશિરસિ ॥
ગુરો દ્રાગાવિચ્છાદુમદલનદીક્ષાગુરુરિહ ।
તવાઙ્ગેઃ પાંસુર્વા શ્રિયમયમપારાં દિશતુ નઃ ॥૩॥

હે ગુરો ! તહમારા ચરણકમલની રજ, એકવારમણ શરીરના શિરોભાગ ઉપર પ્રાપ્ત થયે દરિદ્રપુરુષોની દીનતાને, અને અતિ-દુષ્ટવાસનાયુક્ત હૃદયવાળા મનુષ્યોના પાપને શીઘ્રજ દૂર કરે છે; તથા અખિલ અવિદ્યાઓરૂપ વૃક્ષોને જલદી છેદન કરવાના ઉપ-

દેશની યોગક છે. એવી આપના ચરણસરોજની ધુળી આલોકમાં અમારા અપાર શ્રેયને નિશ્ચય આપો એવી પ્રાર્થના છે. (૩).

હવે ચોથાલોકમાં—શ્રીગુરુનું નામ એકવાર સ્મરણ કરતાં તેમજ એકવાર ગાન કરતાં હૃદયના પાપતાપને નાશકરી અંતઃકરણ શાંત કરે છે; તે શ્રીગુરુપદ મહારા અંતસમયમાં મહારા મુખથી ઉચરે; એમ કહે છે:—

સ્મૃતં સઘઃ સ્વાન્તં વિરચયતિ શાન્તં સકૃદપિ ।

પ્રગીતં યત્પાપં ઘટિતિ ભવતાપં ચ હરતિ ॥

इदं कर्णप्रेयो गुरुरिति शिवं मञ्जुलपदम् ।

मम प्राणान्तस्तद्वदनकमलान्तर्विलसतु ॥ ૪ ॥

હે પ્રભો ! જે એકવાર પણ સ્મરણ કરે સતે અંતઃકરણને શાંત-દ્રવ્યલોભાદિરહિત-જિતેન્દ્રિય-કરી દે છે. તથા જે એકવારપણ પ્રકર્ષણ ઉચ્ચારણ કરેસતે પાપને અને સંસારના જન્મમરણાદિ તથા આધ્યાત્મિકાદિ સંતાપને ઝટ હરણ કરે છે. એવું આ શ્રવણ કરવામાં મનોરંજક અને કલ્યાણસ્વરૂપ “ગુરુ” એ પ્રકારનું સુંદર-પદ છે; તે મહારા પ્રાણના ઉત્ક્રમણ સમયે વદનકમલમધ્યે શોભે. તાત્પર્ય કે:—મહારાપ્રાણોત્ક્રમણ સમયે અર્થાત્ મહારા અંતકાલ વખતે મહારા મુખથી હે સમ્યક્દાનંદગુરો ! હે સદ્ગુરો ! હે પ્રભો ! એ પ્રકારે શ્રીસદ્ગુરુપરમાત્માનું નામ ઉચ્ચારણ થાઓ. લેશમાત્ર પણ વાત પિત્ત ક્ષાદિવડે કંઠ અવરોધન નહિ થાઓ. (૪)

હવે પાંચમાલોકમાં—હે ગુરો ! તહમારો આશ્રય કરી આપને ભરોસે અભિમાન કરી સર્વે દેવતાઓને મેં તુચ્છ જાણ્યા છે. હવે આપ જો મહારો ઉદ્ધાર કરવામાં ઉપરામ થશો, તો પછી હું કોના આગળ મહાઈ હુઃખ રોઈશ ? એમ પ્રશ્ન કરી પ્રાર્થના કરે છે:—

તવાઽઽલમ્બાદેવ સ્ફુરદલઘુર્વેણ સહસા ।

મયા સર્વેઽવજ્ઞાસરણિમથ નીતાઃ સુરગણાઃ ॥

इदानमौदास्यं भजसि यदि हा देशिक तदा ।

निराधारोऽहं रोदिमि कथय केषामिह पुरः ॥ ૬ ॥

હે દેશિક હે ગુરો ! તહમારા આશ્રયથીજ મહારા અંતઃ
કરણમાં સ્ફુરાયમાન થયેલા મહાભારી અહંકાર વડે મેં વિચાર
કર્યા વિના સર્વે દેવતાગણો અવજ્ઞા માર્ગપ્રત્યે પ્રાપ્ત કર્યા; તાત્પર્ય
કે:-મેં આપ સમર્થનો આશ્રય કર્યો જેથી મહારા હૃદયમાં અતિ-
શય ગર્વ થયો કે:-“મેં મહાસમર્થ સદ્ગુરુનું શરણ લીધું છે;
હવે મહારે અન્ય કોઈના શરણનું કામજ નથી. હું સદા નિર્ભય
છું: મહારે રક્ષણ કરવાવાળા સમર્થ સદ્ગુરુ પરમાત્મા મહારે
માથે શોભે છે, અને તેમણે કૃપા કરી મહારા મસ્તકપર હાથ
મૂકેલો છે જેથી મહારે કિંચિન્માત્ર ભય નથી; માટે મહારે હવે
બીજા કોઈના આશ્રયનું પ્રયોજન નથી. ” આવા અભિમાનથી
મેં સર્વે દેવતાઓના શરણનો પરિત્યાગ કર્યો; અર્થાત્ જેમ સૂર્યના
પ્રકાશ આગળ આગિયાનો પ્રકાશ તુચ્છ છે, તેમ તે દેવોને
શ્રીગુરુના સામર્થ્ય આગળ તુચ્છ જાણી, તે દેવો શ્રીસદ્ગુરુ સમાન
અવિમુક્ત પદ આપવાને અસમર્થ છે એમ નિશ્ચય કરી તેમનો
અનાદર-તિરસ્કાર-કર્યો. હે નાથ ! હવે આ મહારા ઉદ્ધાર સમયે
જો આપ ઉદ્ધાસીનતા (ઉદ્ધારાનુકૂળ વ્યાપાર શૂન્યતા) ને અંગીકાર
કરશો, અર્થાત્ મહારો ઉદ્ધાર નહીં કરો, તો મહાભારી ખેદની
વાત છે કે:-અપમાન કરવાથી દેવોએ મહારો પરિત્યાગ કરેલો છે;
અને હવે આપ જો ઉદ્ધાસીન થાઓ, તો પછી ઉભયતઃ આશ્રય

રહિત નિરાધાર થયેલો હું આ જગતમાં કોની આગળ મ્હારું હુઃખ રૂઢન કરું ? તે આપ કહેા; ભાવાર્થ કે:-મ્હારી શી ગતિ ? તે આપ કથન કરો. પ્રાર્થના કે:-શરણાગતનું આપ રક્ષણ કરો. અને અનુગ્રહ કરી મ્હને અવિમુક્ત પદ આપો; હે પ્રભો ! મ્હારો પરિત્યાગ ન કરો. (૫)

હવે છઠ્ઠા શ્લોકમાં-સમુદ્રપર્યન્તના પ્રચુર રાજ્યસુખને તૃષ્ણવત્ તુચ્છ જાણી, તેનો પરિત્યાગ કરી શ્રીગુરૂના ચરણકમલમાં નિવાસ કરી શ્રીગુરૂના ચરણામૃતનું પાન કરતાં ઉદ્ધભવેલો જે આનંદ, તે આનંદ પોતાનાથી અદ્યસુખવાળા નિર્વાણપદનું હાસ્ય કરે છે, એમ કહે છે:-

ગુરો સ્ફારં રાજ્યં તૃણમિવ પરિત્યજ્ય સહસા ।

સ્વરૂપે મગનાનામનઘ તવ પાદાશ્રિતવતામ્ ॥

સુઘાતઃ સ્વાદીયસ્તવ ચરણતોયં ચ પિબતામ્ ।

જાનાનામાનન્દઃ પરિહસતિ નિર્વાણપદવીમ્ ॥ ૬ ॥

હે નિષ્પાપ ગુરૂ ! મહાસમુદ્રપર્યન્તનો પૃથ્વીના નિષ્કંટક પ્રચુરરાજ્યને તૃષ્ણસમાન તુચ્છ જાણી સહસાપરિત્યાગ કરી, ત્હમારા ચરણકમલનો આશ્રય કરવાવાળા અર્થાત્ ત્હમારા પાદસરોજનું સેવન કરવાવાળા, અને આપના અનુગ્રહથી નિજાત્મસ્વરૂપમાં નિમગ્ન થયેલા, તથા અમૃતથી પણ અતિશય સ્વાદીષ્ટ આપના ચરણકમલના જળનું પાન કરવાવાળા, ઉત્તમ ભક્તજનોનો આનંદ, તે કેવલ્ય (મોક્ષ) પદવીનો ઉપહાસ કરે છે. તાત્પર્ય કે:-ઉત્કૃષ્ટ રાજ્યાદિ વૈભવનો પરિત્યાગ કરી શ્રીગુરૂના ચરણોનું સેવન કરતાં અને અમૃતથી પણ અતિશય સ્વાદીષ્ટ એવા આપના ચરણામૃતનું

પાન કરતાં, આપનાજ કૃપાપ્રસાદથી જીવન્મુક્ત પુરૂષોને પ્રાપ્ત થયેલો જે આનંદ, તે અતિ ઉત્કૃષ્ટ અને અવાચ્ય હોવાથી મુક્તિના સુખને ન્યૂન સમજી હાંસી કરે છે; અર્થાત્ એવું કહે છે કે:-શ્રી સદ્ગુરુ પરમાત્માના ચરણકમલોનું સેવન કરતાં કરતાં તેઓશ્રીના અનુગ્રહથી ઉત્પન્ન થયેલો જે આનંદ, તેની આગળ મોક્ષસુખ કોણ માત્ર છે ? અર્થાત્ અતિ અદ્ય છે. (૬)

હવે સાતમા શ્લોકમાં-કદાચ શ્રીસદ્ગુરુ એમ પૂછે કે: સર્વોત્કૃષ્ટ વેદાદિકોને અગોચર એવા પરંબ્રહ્મનો પરિત્યાગ કરી સ્વાભિમત કૃપાની પ્રાપ્તિને અર્થે મ્હારી શા માટે સ્તુતિ કરે છે ? તો પ્રત્યુત્તર કે: વેદાદિકોને અગોચર એવા જે પરંબ્રહ્મ તે આપજ છો; આપ માયિક વસ્તુ નથી, માટેજ આપની સ્તુતિ કરું છું. એમ કહે છે:-

न यत्साक्षाद्देदैरपि कमलपत्राक्ष मनितम् ।

न यस्मिञ्जीवानां प्रसरति मनोवागवसरः ॥

निराकारं नित्यं निजमहिमनिर्वासिततमो ।

गुरो तद्यत्તत्त्वं त्वमसि विमलं वागविषयः ॥ ૭ ॥

(કં બ્રહ્મુલ્લેખં સ્વરૂપાનન્દસ્તમલતિ પ્રકાશયતીતિ કમલમાત્મ-જ્ઞાનં,-યત્તદેવ પતનાત્રાયત્વમિતિ પત્રં, કમલં ચ તત્પત્રં ચ કમલપત્રં તેનાદ્યતે-પ્રાપ્યત્વમિતિ કમલપત્રાક્ષસ્તત્સમ્બોધનં હે કમલપત્રાક્ષ જ્ઞાનૈકગમ્ય-પરમાત્મન્ !) હે જ્ઞાનૈક ગમ્ય પરમાત્મન્ ! જે બ્રહ્મને વેદોએ પણ પ્રત્યક્ષ નિશ્ચિત ખુલાસાથી-ઇદમાકારે-નથી કથન કર્યું; અર્થાત્ શ્રુતિઓએ પણ જેને ઇયત્તાવડે નિશ્ચય નથી કહ્યા કે પરમાત્મા આવા છે. તથા જે બ્રહ્મને વિષે વ્યાસાદિ મહર્ષિઓથી આરંભી સર્વ જીવોના મનવાણીનો વ્યાપાર પ્રસરણશીલ નથી; અર્થાત્ જે

બ્રહ્મ ચિત્તવડે ચિંતવન કરાય નહી, તથા વાણી વડે કથન કરી શકાય નહીં એવું છે. તથા જે બ્રહ્મ અવયવ રહિત નિરાકાર છે, અને ઉત્પત્તિ નાશાદિ વિકારથી રહિત છે; તથા જેણે સ્વમાહાત્મ્યવડે અંધકાર નાશ કર્યો છે, અર્થાત્ જે સ્વયં પ્રકાશ છે; એવું જે માયામલરહિત બ્રહ્મતત્ત્વ છે, તે આત્મતત્ત્વ, હે ગુરો ! વાણી-મનાદિકના અવિષયભૂત એવા તમેજ છે. (૭)

હવે આઠમા શ્લોકમાં-સર્વ લોકોને બરાબર રીતે અલભ્ય બ્રહ્મ પદ દેવાવાળા આપ કોઈની તુલ્ય કહેવાને લાયક નથી; એમ કહે છે.

મહાદાનૈર્ધ્યાનૈરયિ बहुवितानैरपि च य-

न्न लभ्यं घोराभिर्गुरुवर तपोराशिभिरपि ॥

अचिन्त्यं तद्ब्राह्मं पदमखिलसाधारणतया ।

प्रदाता केनासि त्वमिह शिव तुल्यः कथय नः ॥૮॥

હે કલ્યાણસ્વરૂપ કેષ ગુરો ? જે બ્રહ્મપદ, પૃથ્વી ગજ અશ્વ સુવર્ણતુલાદિરૂપ મહાદાનોવડે, તેમ નાનાપ્રકારે ધ્યાન કર્યો વડે, અને અનેક પ્રકારના યજ્ઞોએ કરીને પણ તથા પરમકષ્ટસાધ્ય તપોના સમૂહ વડે પણ સંપ્રાપ્ત થતું નથી; તે અચિન્ત્ય (મન-વાણીના અવિષયભૂત) બ્રહ્મપદ સર્વલોકોને સાધારણ પણાથી (ન્યૂનાધિક્યરહિતપણાથી) દેવાવાળા તહમે આ સંસારમાં કોંની સાથે તુલ્ય છે ? તે અમારા પ્રત્યે કથન કરો. અર્થાત્ કોઈની સાથે આપની તુલ્યતા થઈ શકે તેમ નથી; કેમકે આપની સમાન આ ત્રિલોકમાં કોઈ છેજ નહી; આપજ સર્વોત્કૃષ્ટ છે. (૮)

હવે નવમા સ્લોકમાં—સર્વલોકોનું સંરક્ષણ કરવામાં સમથ
ઔષધ ત્હમેજ છે; એમ કહે છે:—

ग्रहग्रस्तानस्ताम्बिलदुरितनिस्तारसरणीन् ।

निलिम्पैर्निर्मुक्तानपि च निरयान्तर्निपततो ॥

जडानन्धान्प्रज्ઞૂन्પ્રકૃતિबधिरानुक्तिविकलान् ।

नरान्स्वामिस्त्रातुं त्वमिह परमं भेषजमसि ॥ ૯ ॥

હે સ્વામિન ! આ કલિયુગમાં આદિત્ય ચંદ્ર શનિ મંગળાદિ
નવગ્રહોવડે કરીને પીડિત; અને નિષિદ્ધ પાપોની નિવૃત્તિનો માર્ગ
(પ્રાયશ્ચિત્તાદિ આચરણ માર્ગ) અસ્ત થયેલો છે (અવિદ્યમાન છે)
જેનો એવા, અર્થાત્ પાપાદિકની બાહુદયતાથી તેની નિવૃત્તિનો
કોઈપણ ઉપાય વિદ્યમાન નથી એવા; તેમ દેવોએ પણ પોતાનાથી
પરિરક્ષણ નહિ થવાથી પરિત્યાગ કરેલો છે જેનો એવા, નિરંતર
નરક મધ્યે પડેલા જીવોનું, તથા અજ્ઞાની, આંધળા, પાંગળા, સ્વભા-
વથી (જન્મથી) બધિર, અને મૂંગા એવા સમસ્ત મનુષ્યોનું સંરક્ષણ
કરવાને અર્થે તમેજ ઉત્કૃષ્ટ ઔષધ છે. જ્યારે ત્હમે સર્વેનું ઔષધ
છો ત્યારે તો હે પ્રભો ! સર્વની અંતર્ગત એવો જે હું તેના
(મહારા) પણ ઔષધરૂપ ત્હમે થશેજ; એતો નિઃસંદેહજ છે.”(૯)

હવે દશમા સ્લોકમાં—થોડા પાપવાળા પાપિઓના પાપને
દૂર કરવાને અર્થે ગંગા, નર્મદા, ગોદાવરી આદિ બહુત તીર્થાદિક
છે. પણ અત્યંત અશુદ્ધ એવા કે જેના પાપાદિકની વિશુદ્ધિ
કરવાને કોઈપણ પ્રાયશ્ચિત્તજ નથી; એવા દૂષિતોના દોષને
દૂર કરવાને અર્થે તો ત્હમારા સરખા તમેજ વિદ્યમાન છે;
એમ કહે છે:—

કૃતધુદ્રૈનસ્કાનથ ક્ષાદિતિ સન્તપ્તમનસઃ ।

સમુદ્ધર્તુ સન્તિ ત્રિભુવનતલે તીર્થનિવહાઃ ॥

નરાન્પ્રાયશ્ચિત્તપ્રસરણપથાર્તીતચરિતાન્ ।

સમુદ્ધર્તુ સ્વામિસ્ત્વમિવ તદપિ ત્વં વિજયસે ॥૧૦॥

હે સ્વામિન ! ક્ષુદ્ર (અદપ) પાપ કરવાવાળા, અને પાપાચરણ કર્યા પછી તુરતજ પશ્ચાતાપ કરવાવાળા જે પાપી જીવો છે; તેમનો સમુદ્ધાર કરવાને અર્થે (તેમનાં પાપોને દૂર કરવાને અર્થે) ત્રૈલોક્ય-માં ગંગા, નર્મદા, ગોદાવરી, કૃષ્ણાદિ તીર્થોનો સમુદાય વિદ્યમાન છે. તથાપિ હે ગુરો ! પ્રાયશ્ચિત્ત (પાપકર્મોને દૂર કરવાના ઉપાય) ના આચરણની વાટને અતિક્રમણ કરી ગયાં છે અદિત્ર જેમનાં, અર્થાત્ પુદ્ગિપૂર્વક મહાપાપાચરણ કરવાથી જેમના પાપોની નિવૃત્તિનો કોઇપણ ઉપાયજ નથી એવા મહાપાપી મનુષ્યોને પાપોથી દૂર કરવાને વાસ્તે ત્હમારા સરખા તમેજ સર્વોત્કૃષ્ટ પણે વર્તો છો* (૧૦)

હવે અગીઆરમા શ્લોકમાં—દેવાદિકર્થી પણ જેનું રક્ષણ ન થાય તેનું સંરક્ષણ કરવાવાળા તમે છે; માટે હે ગુરો ! અમારાં જન્મમરણાદિ સંતાપને આપ નાશ કરો; એમ પ્રાર્થના કરે છે:-

યદા રુષ્ટે રુદ્રે સપદિ સતતં રક્ષતિ ગુરુઃ ।

ગુરૌ રોષે લોકે ભવતિ શરણં રુદ્ર હ્રહ નો ॥

* અત્રોપમાનોપમેયત્વં ગુરોરેવ । તત્ફલં તુ અન્યત્વત્સદૃશો નાસ્તીતિ । અત એવાત્રાનન્વયાલંકારઃ ॥ તદુક્તમ્ । “ઉપમાનોપમેયત્વં યદેકસ્યૈવવસ્તુનઃ । રૂદુરિન્દુરિવ શ્રીમાનિત્યાદૌ તદનન્વયઃ” इति ॥

ગુરો શસ્તઃ સંસારજલધિતરિર્મહુ કૃપયા ।

ભવાન્પ્રાસદ્યં નો જનિમરણદુઃખં જરયતુ ॥ ૧૧ ॥

જે કાળમાં સંસારસંહારક રૂદ્ર કોપાયમાન થાય, તો તે સમયે તત્કાલ નિરંતર શ્રીસદ્ગુરુદેવ સંરક્ષણ કરે છે; પરંતુ આ લોકમાં શ્રીગુરુનો શેષ થયે સતે રૂદ્રાદિક દેવતાપણુ શરણરૂપ થતા નથી; અર્થાત્ શ્રીગુરુ રૂદ્ર થયે સતે રૂદ્ર વિપણુઆદિ દેવતાપણુ સંરક્ષણ કરવા સમર્થ થતા નથી. માટે હે ગુરો ! સંસારસમુદ્રના નૌકારૂપ અને કલ્યાણસ્વરૂપ એવા આપ કૃપાકરીને અમારાં પ્રકષેણુ અસદ્ય એવાં જન્મમરણાદિ દુઃખને શીઘ્ર નાશ કરો. (૧૧)

હવે બારમા શ્લોકમાં-મહાપાપીઓ પણ ત્હમારું સ્મરણ કરવાવડે પાપથી વિમુક્ત થઇ ઉત્તમપદને પામે છે; એમ કહે છે:-

અપિ ઘ્ર્નન્તો વિપ્રાનવિરતમુશન્તો ગુરુસતીઃ ।

પિબન્તો મૈરેયં પુનરપિ હરન્તશ્ચ કનકાન્ ॥

ભવન્તં સંસ્મૃત્વા નિશ્ચિલસુરસંભાવિતપદાઃ ।

ગુરો ક્રીડન્ત્યન્તે સતતમચલે સ્વાત્મમિ પદે ॥૧૨॥

નિરંતર પ્રાર્થણાને પણ હનન કરવાવાળા, અને નિત્ય પ્રહ્લવિદ્ પ્રાર્થણાની *પતિવ્રતાસ્ત્રીઓને ભોગવવાની ઇચ્છા કરવાવાળા તથા મદિશપાન કરનારા, તેમ સુવર્ણની ઓરીપણુ કરવાવાળા એવા મહાપાપીઓ પણ હે ગુરો ! આપના સપ્રેમશ્ર-

*“વર્ણનાં બ્રાહ્મણો ગુરુઃ” ઇતિ હેતોઃ બૃહસ્પતિગ્યાસવસિષ્ઠભારદ્વાજાત્રિ-
યાજ્ઞવલ્ક્યાદિ બ્રહ્મવિન્મહર્ષીણાં તત્સદ્દેશાનાં સાંપ્રતં બ્રાહ્મણાનાં ચ
પતિવ્રતધર્મયુતસ્ત્રિયઃ ॥

દ્વાલક્ષિતપૂર્વક સ્મરણસેવનાદિવડે કરીને અંતે (નિષ્પાપ થવાથી) નિખિલ દેવોએ પૂજિત છે ચરણ જેમના એવા થકા, અથવા સમસ્ત દેવોનું પ્રાપ્ત જે પદ તે પદ સંપ્રાપ્ત કરેલું છે જેમણે એવા થકા, તેઓ નિરંતર અચળ નિબત્તમપદવિષે કોડા કરે છે. તાત્પર્ય કે:-આપના સ્મરણ સેવન ધ્યાનાદિકના અભ્યાસથી મહાપાપીઓ પણ પોતાના પાપથી નિર્મુક્ત થઈ બ્રહ્માનંદ સુખનો અનુભવ કરે છે. (૧૨).

હવે તેરમા શ્લોકમાં-શ્રીગુરુની અને કાશી, ગંગા, વિશ્વનાથાદિકની સમાનતા દર્શાવે છે:-

સદા કાશીક્ષેત્રસ્થિતિરપિ ગુરોઃ પાદકમલે ।

નિવાસો યત્તદ્વૈ ગુરુચરણનીરં સુરધુનીઃ॥

ગુરુઃ કાશીવિશ્વેશ્વર ઇહ મમાનુગ્રહકરઃ ।

ગુરોર્વાક્યં મંત્રો ભવતિ ભવરત્નાકરતરિઃ ॥૧૩॥

શ્રીસદ્ગુરુદેવના ચરણ કમલમાં જે નિવાસ કરવો, તેજ શ્રીકાશીક્ષેત્રમાં સદા સ્થિતિ જાણવી; અને શ્રીસદ્ગુરુનાથના ચરણ-કમલનું જે જળ, તેજ દેવનદી (ગંગાજી) જાણવી; તથા આશ્લોકમાં મહારા ઉપર અનુગ્રહ કરવાવાળા શ્રીસદ્ગુરુ પરમાત્મદેવ, તેજ શ્રીકાશીવિશ્વનાથ છે; અને શ્રીસદ્ગુરુના મુખારવિન્દથી ઉદ્ધતવેલું જે વાક્ય તેજ સંસારસમુદ્રમાંથી તરવાને માટે નૌકારૂપ મંત્ર છે. તાત્પર્ય કે:-શ્રીકાશીક્ષેત્રમાં નિવાસ કરવાથી જે ફળ સંપ્રાપ્ત થાય છે, તેજ અવિમુક્તફળ શ્રીસદ્ગુરુદેવના ચરણકમલોમાં નિવાસ કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, તથા શ્રીગંગાજીનાં જળ સ્નાનપાન કરવાથી જેમ જ્ઞાનનાં પ્રતિબંધકરૂપ પાપોને નાશ કરે છે, અને

ચિત્તની વિશુદ્ધિપૂર્વક જ્ઞાનદ્વારા મુક્તિ આપે છે, તેજ્ઞ શ્રીસદ્ગુરના ચરણામૃતના પાનાદિકરૂપ સેવનથી ઉપલબ્ધ છે. શ્રી કાશીક્ષેત્રમાં શ્રીકાશીનિવાસી જીવો ઉપર અનુગ્રહ કરવાવાળા જે શ્રીવિશ્વનાથ છે, તેજ્ઞ શ્રીસદ્ગુરુદેવ છે; તેથી જેમ શ્રીકાશીક્ષેત્રમાં શ્રીવિશ્વનાથ તારકમંત્ર આપે છે, તેમ તેજ્ઞ વિશ્વનાથરૂપ શ્રીસદ્ગુર પરમાત્માજ આ જગત્માં તારકમંત્ર આપી જન્મમરણાદિ દુઃખો-યુક્ત સંસારસમુદ્રમાં ઝૂકતા સંસારીજીવોને દુઃખથી નિર્મુક્તાકરી અવિમુક્તપદ આપે છે. (૧૩)

હવે ચૌદમા શ્લોકમાં-ધ્યાન પૂજનાદિ કરવાની વસ્તુ પ્રશ્નોત્તરથી બતાવે છે:-

ગુરોર્મર્તિર્નૂનં પ્રચુરવિચિકિત્સાવિચલિતૈઃ ।

કલા જ્ઞાતાઽશ્રદ્ધૈરપિ ન હિ યદેકાઽજ્ઞપુરુષઃ ॥

અહો કા ધ્યાનાર્હા જગતિ જનપૂજ્યં હ્યવિરતં ।

ગુરોઃ પાદો મુક્તિર્ભવતિ કિલ તદ્યદ્ગુરુકૃપા ॥૧૪॥

અલભ્ય અને અનિર્વચનીય લાલ આપનાર હોવાથી અહો ! ઈતિ આશ્ચર્ય ! ધ્યાન કરવાને યોગ્ય આ સંસારમાં કોણ વસ્તુ છે ?

અતિશય સંશયોવડે ચલાયમાન થયેલું છે ચિત્તજેમનું એવા શ્રદ્ધાહીન અજ્ઞાની જીવોએ, જેની એક કલા (સોળમો ભાગ) પણ નથી બાણી એવી જે શ્રીસદ્ગુરુદેવની મૂર્તિ છે, તેજ્ઞ નિશ્ચય ધ્યાન કરવાને યોગ્ય છે.

આ સંસારમાં નિરંતર મનુષ્યોને પૂજ્ય શી વસ્તુ છે ?

શ્રી સદ્ગુરનાથનાં ચરણકમલો આ સંસારમાં પ્રાણી માત્રને પૂજન કરવાને યોગ્ય છે.

આ જગતમાં મોક્ષ શાવડે થાય છે ?

શ્રીસદ્ગુરુદેવની જે કૃપા તેજઃમુક્તિ છે, અર્થાત્ શ્રીસદ્ગુરુદેવના અનુબ્રહ્મથી જ્ઞાન સંપાદન કરી મુક્તિ મેળવાય છે; કેમકે શ્રીસદ્ગુરુ પરમાત્માની કૃપાવિના અપરોક્ષ જ્ઞાન સંપાદન કરી શકાતુંજ નથી. (૧૪)

હવે પંદરમા શ્લોકમાં-કલિયુગના વિષયાન્ધ ગુરુઓના ગુણો પ્રકટ કરી ભક્તજનોના અધ્યાત્માદિતાપોને શમાવનાર શ્રીસદ્ગુરુદેવનું દુર્લભપણું દર્શાવે છે:—

અહંતાકામક્રોધમદનવિદગ્ધાશ્ચ ગુરવઃ ।

અસંખ્યાઃ સંસારેઽભિનવનવધર્મવ્રજયુતાઃ

ભવાટવ્યાં ગત્વા શરણજનવિત્તાવપહ્રતાઃ ।

વતૈકો દુર્લભ્યઃ શરણજનહૃત્તાપશમકઃ ॥૧૬॥

હું બ્રાહ્મણ છું, હું વિદ્વાન છું, હું ઉત્તમ કુળવાન છું, હું પૂજ્ય-આશ્રમવાળો છું, હું આચાર્ય છું, અને હું સર્વગુણસમ્પન્ન છું; જેથી સર્વબ્રાણી માત્રને હું પૂજનીય છું; આ પ્રકારની જે અહંતા, અને સાંસારિક અનેક પદાર્થોની ઇચ્છા (મનોરથ કામના), તથા ક્રોધ અને કામદેવાદિ અનેકદુર્ગુણોવડે વિશેષે કરીને સંદગ્ધ થયેલા, તેમજ નવીન નવીન ધર્મોના સમુદાય પ્રવર્ત્તકરવામાં જોડાયેલા એવા અસંખ્ય ગુરુઓ (નામ માત્રના ગુરુઓ) આ સંસારમાં વિદ્યમાન છે. તેઓ સંસારરૂપ વનવિષે વિચરતા થકા શરણે આવેલા જનોના ધનાદિકને હરણ કરે છે; અર્થાત્ શરણાગતના શ્રેયસંબંધી કોઈપણ વિચાર કરતા નથી, અને ભક્તજનોના ધનાદિકને પોતે લોગવે છે; માટે તેઓને ધુતારા-ખલ-ભણવા

આત્મા ગુરૂઓ શ્રવણમાત્રથીજ ખેદકારક થાય તેમ છે, પરંતુ આશ્ચર્ય પૂર્વક સંતોષ એટલોજ છે કે:-શરણાગત ભક્તોના હૃદયમાં રહેલા આધ્યાત્મિકાદિ તાપોને નાશ કરવાવાળા અને મહાકૃપથી સંપાદન કરવાને યોગ્ય એવા એક વિરલા શ્રીસદ્ગુરુ જગત્માં છે. તાત્પર્ય કે:-શ્રોત્રિય પ્રશ્નવેત્તા ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલા અને દુર્લભ્ય એવા એક કૃપાસાગર પ્રકટપ્રભુ શ્રીસદ્ગુરુ જગત્માં વિદ્યમાન છે, માટે તેમને શરણે જઈ સેવનાદિ ભક્તિવડે તેઓ-શ્રીનો અનુગ્રહ સંપાદન કરી, આત્મજ્ઞાન અનુભવવાનો અવસર મળે તેમ છે; એજ અંતઃકરણમાં સંતોષ માનવાનું સ્થાન છે. માટે મુમુક્ષુ ભક્તજનોએ ભક્તવત્સલ શ્રોત્રિય પ્રદર્શનિષ્ઠ શ્રીસદ્ગુરુ પરમાત્માનો સેવનાદિ ભક્તિવડે અનુગ્રહ મેળવી, આત્મજ્ઞાન સંપાદન કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; જેથી આધ્યાત્મિકાદિ દુઃખોની તેમજ સંસારનાં જન્મમરણાદિ દુઃખોની નિવૃત્તિ પૂર્વક નિરતિશય પરમાનંદ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય. (૧૫)

હવે સોળમા શ્લોકમાં-કેટલાએક લોક પરોપકાર કરે છે, અને કેટલાએક પરલોકનાં સાધન સંપાદન કરવા પ્રયત્ન કરે છે; પરંતુ હું તો આલોક પરલોકને શ્રીગુરુપરમાત્માવિષે રજ્જુસર્પવત્ વિવર્તરૂપ સમજી સુખપૂર્વક શયન કરી રહ્યો છું; એમ કહે છે:-

કિયન્તઃ સન્ત્યેકે નિયતમિહ લોકાર્થઘટકાઃ ।

તથા પુણ્યાત્માનઃ કતિ ચ સુરલોકપ્રણયિનઃ ॥

કૃપાતઃ ચેતેઽહં તવ નિજસુખં વાઙ્મનિર્શં ।

મુરો જ્ઞાત્વા લોકં ત્વયિ સ્વલુ વિવર્તે ક્ષગણિતમ્ ॥૧૬॥

અ. લોકમાં કેટલાએક આધારણ મનુષ્યો નિયમપૂર્વક પરોપકારને વાસ્તે લોકોનાં કાર્ય સિદ્ધ કરવાવાળા છે; તથા કેટલાએક

પુણ્યાત્માઓ દેવલોકપ્રત્યે ગમન કરવાવાળા છે. તથાપિ હે ગુરો ! આ હું તો તમારી પૂર્ણ કૃપાથી અગણિત-સમસ્ત-લોકને તમારે વિષે રજજીમાં સર્પની પેઠે નિઃસંદેહ વિવર્તરૂપે બાણીને નિરંતર રવાત્મસ્થ બે પ્રકારે થાય તે પ્રકારેજ શયન કરી રહ્યો છું. ખલુ શબ્દ વાક્યાલંકારને વાસ્તે છે. (૧૬)

કદાચ સોળમા શ્લોકથી શંકા થાય કે: તું સુખપૂર્વક સૂઈ રહ્યો છે તો તહારી શી ગતિ ? તો હવે સત્તરમા શ્લોકથી કહે છે કે:—સંસાર રૂપ રોગગ્રસ્ત આ બાળક આપને શરણ આપ્યું છે; હવે આપ આપના મહિમાનુસાર આપને યોગ્ય લાગે તેમ કરો; એમ કહે છે:—

સુધાસિન્ધું તૃષ્ણાઽઽકુલિતહૃદયો બ્રહ્મગતિદં ।

પદાસક્તાનાં તે વિગલિતગતિઃ સિદ્ધમિષજમ્ ॥

મહાબાહો શ્રીલં ગદવિગલિતસ્ત્વામહમયમ્ ।

શિશુઃ સમ્પ્રાપ્તઃસ્વામિનમિહ વિદધ્યાઃસમુચિતમ્ ॥૧૭॥

હે મહાબાહો) તમારા ચરણ કમલમાં પ્રીતિ કરવાવાળા ભક્તજનોને બ્રહ્મગતિના આપવાવાળા, અને અમૃતના સિંધુસમાન સિદ્ધવૈદ્યરૂપ, બ્રહ્મવિદ્યાદિરૂપ લક્ષ્મીવાન તથા પ્રભુ એવા જે તમે! છે; તે તમારા પ્રતિ, તૃષ્ણાવડે આકુલવ્યાકુળ હૃદયવાળો, અને પાપની બાહુલ્યતાથી નષ્ટ થઈ છે પુણ્યલોક સંબંધની ગતિ જેની એવો, તથા સંસારના જન્મ જરામરણાદિ રોગવડે વિશેષ કરીને જર્જરિભૂત થયેલો એવો આ હું નાનોબાળ (અજ્ઞાની) પ્રાપ્ત થયો છું, હવે આ મહારા સંબંધમાં આપસ્વામીને જે સમ્યક્ ઉચિત હોય તે આપ કરો. ભાવાર્થ કે: આપ શરણગત બાળકનો કદાપિ

પરિત્યાગ ન કરો; કેમકે આપ શરણાગત રક્ષક છો, માટે આપ આપના મહિમાનું પાલન કરી સદા મ્હારું સંરક્ષણ કરો. (૧૭)

હવે અઢારમાં શ્લોકમાં-હે ગુરો ! ભક્તોના હિતેચ્છુ કલ્પ-
વૃક્ષસમાન તમો વિદ્યમાન છો, તો પછી બ્રહ્માદિ દેવોની પાસેથી
કે ઇપણુ વસ્તુની હું શામાટે યાચના કરું ? અર્થાત્ આપના વિના
અન્ય કોઈ દેવાદિક પાસેથી હું કાંઈ ઇચ્છતોજ નથી; એમ કહે છે:-

હિતેચ્છુર્મક્તાનાં ત્વમસિ यदि कल्पद्रुम इह !

व्रतप्रायश्चित्तैः किमथ च तपोदानयजनैः ॥

बहिस्तीर्थस्नानैरजहरहरिभ्यः किमुत तत् ।

गुरो वाञ्छिच्छयामीषदपि किमहं वस्तु ह कदा ॥ ૧૮ ॥

હે સદ્ગુરો ! યદિ આ સંસારમાં ભક્તોના હિત ઇચ્છવાવાળા
કલ્પદ્રુમ (કલ્પવૃક્ષની નીચે જઈ સંકલ્પ કરીએ તે સિદ્ધથાય છે
અર્થાત્ સફળ થાય છે તેવા) તમો છો ! તો પછી અતિશયવ્રત
પ્રાયશ્ચિત્તાદિવડે તથા અતિશય બહારનાં ગંગા નર્મદાદિતીર્થોના
સ્નાનવડે શું પ્રયોજન છે ? કાંઈ પ્રયોજન નથી; તથા આપ
કલ્પદ્રુમ સમાન છો તો પછી બ્રહ્માવિષ્ણુ રૂદ્રાદિક દેવો પાસેથી
કોઈકાલમાં કિંચિન્માત્ર વસ્તુને મેળવવા પણ હું કેમ ઇચ્છા
કરીશ ? નહિજ કરું. ભાવાર્થ કે:-વ્રત, પ્રાયશ્ચિત્ત, તપ, દાન,
યજ્ઞન, તીર્થાદિક સર્વે આપની અંતર્ગત છે; જેથી હે ગુરો !
એક આપનાજ સેવનથી વ્રતાદિ સર્વ પ્રકારનું ફળ સંપાદન થાય
છે, તો પછી અતિકષ્ટસાધ્ય તે વ્રત યજ્ઞનાદિકનું મ્હારે કોઈ
પ્રયોજન નથી; તેમજ બ્રહ્માદિક દેવો પાસે હું કાંઈપણ ઇચ્છતો
નથી. કારણ કે મ્હારા સર્વ મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવાવાળા આપ

સમર્થ સદ્ગુરુ મહને ઉપલબ્ધ છે; જેથી હું અન્ય સર્વ પ્રપંચથી ઉપરામ થયેલો છું. (૧૮)

હવે ઓગણીશમા શ્લોકમાં-મહારા અનેક દુર્ગુણોને વારંવાર શ્રવણ કરતાં છતાં હે ગુરો ! આપ કૃપાળુ વિના અન્ય કોણ એવો છે કે એક ક્ષણ માત્ર પણ મહારૂં મુખ અવલોકન કરે ? અર્થાત્ કોઈપણ ન જુએ; એમ કહે છે:—

શ્વવૃત્તિવ્યાસજ્ઞો નિયતમથ મિથ્યાપ્રલપનમ્ ।

કુતર્કેષ્વભ્યાસો મમ તુ પુનરેવં ગુણગણાન્ ॥

અપિ શ્રાવં શ્રાવં મમ ચ પરપૈશુન્યમનનમ્ ।

હિરુક્ ત્વત્કો નામ ક્ષણમપિ નિરીક્ષેત વદનમ્ ॥૧૯॥

હે ગુરો ! (શ્વવૃત્તિવ્યાસઃ) શ્વાનવૃત્તિની પેઠે એટલે દેશેદેશ અને આમેશામ તેમજ ઘેર ઘેર ભ્રમણ રૂપ દોડાદોડ કરી અન્નજળ ધનાદિક ઉચ્છિષ્ટ પદાર્થોના ભક્ષણ ગ્રહણ કરવા રૂપ આચરણનો ઉદ્યોગ; વળી નિયમપૂર્વક નિરંતર અસત્ય-અનર્થક ભાષણ; તથા નિરંતર કુતર્કો વિષે અભ્યાસ; અથવા કુત્સિત-પરસ્ત્રી પરગૃહ પરધનહરણાદિકમો સંબંધિ-તર્કોવિષે અભ્યાસ; કિંવા સાક્ષાત્ પ્રજ્ઞાવિદ્યાના અપ્રતિપાદકતાવડે તેમજ વેદાંતિઓને જિતવાની ઇચ્છાવડેયુક્ત કુત્સિતતર્કો-નામ તર્કશાસ્ત્રના ગ્રંથો-તેને વિષે અભ્યાસ; તથા નિરંતર બીજાઓની ચુગલી-ચાડીઓ કરવાનું ચિંતન; એવા એવા મહારા દુર્ગુણોના સમૂહને વારંવાર શ્રવણ કરતા છતાંપણ તહમારા વિના બીજા કોઈની સંભાવના કરવા યોગ્ય છે કે તે એક ક્ષણમાત્ર પણ મહારા મુખને દેખે ? તહમારા વિના અન્ય કોઈપણ મહારા દુર્ગુણયુક્ત મુખનું અવલોકન કરે

તેમ નથી. ત્હમેજ દયાળુ હોવાથી દાસના દોષ નહિ જોતાં મ્હને દૃષ્ટિગોચર કરો છો. (૧૯)

હવે વંશમાં શ્લોકમાં-સદા ત્હમારા ઉપર કુશળ ચિંતાનો ભાર રાખનાર (ત્હમે મ્હાડે કુશળ કરવામાં સદા ચિંતા રાખવાવાળા છો એટલે મ્હાડે કુશળ કરશેજ ! એવું નિઃશંક માનવાવાળા) મ્હને આ વિષમ સંસારમાં જો ત્યાગ કરશે તો આજથી લેઈને ત્રિભુવોકમાં તમારો કોઈપણ વિશ્વાસ કરશે નહિ, અને તમારી દૃષ્ટાળુતા પણ નિરાધાર થઈ જશે; એમ ભયરૂપ વચનો પ્રદર્શિત કરી કહે છે:- (અહીં ઇષ્ટ દેવમાં અત્યંત સ્નેહ ઉદ્ભવવાથી સખા-પણાની ભાવનાથી ભયરૂપ વચનો શ્રીગુરુદેવ પ્રત્યે પ્રદર્શાવેલાં છે):-

મદૈવ ત્વચ્ચેવાર્પિતકુશલચિન્તામરમિમમ્ ।

યદિ ત્વં માં સ્વામિ સ્ત્યજસિ વિષમેઽસ્મિન્નગતિ તે ॥

તદાઽયં વિશ્વાસાસ્ત્રિભુવનતલાદસ્તમયતે ।

નિરાધારા ચેયં શ્વલ્લુ જગતિ નિર્વ્યાજકરુણા ॥૨૦॥

હે સ્વામિન્ ! નિશ્ચય સર્વદાકાલ તમારા ઉપરજ, સર્વપ્રકારથી કુશળતા થવાની ચિંતાની આધિક્યતા સમર્પણ કરવાવાળો, અર્થાત્ શ્રી સદ્ગુરુજ સર્વદાકાલ સર્વપ્રકારથી મ્હાડે કુશળ કરશેજ એમ માનવાવાળો, અને તમારા શરણમાં તમારી સમીપ સ્થિત એવો આ મ્હને જો આ દુઃસહ સંસારમાં ત્હમે ત્યજશે, તો તમારો “ શ્રીગુરુ શરણાગતનું સદાહિત કરે છે ” એવો આ વિશ્વાસ ત્રિભુવનના તળમાંથી નષ્ટ થઈ જશે; તથા આ નિષ્કપટ કરુણાપણુ જગતમાં અવશ્યમેવ નિરાધાર થઈ જશે. તાત્પર્ય કે: શરણાગત થયેલો એવો જે હું ત્હનું આ વિષમ સંસારમાંથી

સંરક્ષણ નહીં કરો અને મ્હારો પરિત્યાગ કરશો, તો ત્હમારા મહિમાને કલંક (અપવાદ) લાગશે; માટે હે કૃપાસાગર ! મ્હને આપનો દાસ જાણી મ્હારાપર અનુગ્રહ કરી ત્હમેજ મ્હારું સર્વદાકાલ સંરક્ષણ કરો. એવી મ્હારી સંપ્રાર્થના છે. (૨૦)

હવે એકવીશમા શ્લોકમાં—અહુત્રોક આપના શરણમાં સંપ્રાપ્ત થાય છે; તેમાં કારણ:એ છે કે:—ત્હમે તે લોકોના સમસ્ત મનોરથ પરિપૂર્ણ કરો છો. હું પણ એજ કારણથી તમારામાં સ્વમાવથીજ અમાપ પ્રીતિવાળો છું; એમ કહે છે:—

भवन्तं पूज्यं किं कति न मनुजाः संमृतिशुचः ।

प्रपश्यन्ते तत्र स्फुरति तदुपाधिस्त्विह खलु ॥

अयं वै देवातोऽहमपि यदमीष्टं वितरसि ।

स्वभावादेव त्वय्यमितमनुरागं विधृतवान् ॥૨૧॥

હે પ્રભો ! પૂજા કરવાને યોગ્ય એવા આપના પ્રત્યે, સંસારના જન્મમરણાદિશેકોએ કરીને યસ્ત એવા કેટલાએક લોકો કેમ નથી પ્રાપ્ત થતા ? કિંતુ અહુ લોક આપના શરણમાં સંપ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ તેમાં આ ઉપાધિ-કારણ-સ્ફુરે છે (વર્તે છે) કે:— “આલોકમાં તેઓનું જે મનોવાંછિત છે તેને ત્હમે નિશ્ચય આપો છો. ” જેથી હે દેવ ! આ હું પણ પ્રકૃતિથીજ તમારામાં અપરિમિત પ્રીતિ ધારણકરવાવાળો છું; એ નિ:સંદેહ છે. માટે હે નીનખંધો ! આ શરણાગતનું આપ સદા અલીપ્ત કરશોજ એવો વિશ્વાસ છે. (૨૧)

હવે બાવીશમા શ્લોકમાં—કેટલાએક લોકો ઈષ્ટસિદ્ધિઓને વાસ્તે અતિકષ્ટસાધ્ય દેવોનું આરાધન, યજ્ઞ, યમ, નિયમ, વગેરે

કરે છે; તથાપિ હું તો તમારા નામ સ્મરણથીજ પૂર્ણકામ છું;
જેથી સંસારગતને તૃણતુલ્ય તુલ્ય બાણું છું; એમ કહે છે:—

યજન્ત્યેકે દેવાન્કઠિનતરસેવાંસ્તદપરે ।

મસ્વાદિવ્યારૂઢા યમનિયમસક્તાઃ કતિપયે ॥

અહં તુ ત્વન્નામસ્મરણ કૃતકામોઽનિશમયં ।

જગજ્જાલં જાનેઽયિ ગુરુવર તુચ્છં હિ તૃણવત્ ॥૨૨॥

હે શ્રેષ્ઠશુરો ! કેટલાએક લોકો તો જ્યોત્સ્ના અતિશય કઠિન
સેવા છે એવા દેવોનું પૂજન કરે છે. તેમનાથી બીજા કેટલાએક
લોકો યજ્ઞાદિ કર્મોત્તરે વિશેષ કરીને આરૂઢ છે, વળી અન્યલોકો
અહિંસા, સત્ય, અસ્તૈય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ એ પાંચ યમ, અને
જ્ઞાન, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય, ઈશ્વરપ્રણિધાન એ પાંચ નિયમ,
તેઓને વિષે આસક્ત છે. (અહીં યમ નિયમના ગ્રહણપરે યમ,
નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ
એ અષ્ટાંગનું ગ્રહણ સમજવું; એટલે કેટલાએક યમનિયમાદિ અષ્ટાંગ
યોગાભ્યાસ કરવામાં તત્પર છે.) પરંતુ આ હું તો નિરંતર
તમારા નામસ્મરણપરેજ પૂર્ણકામનાવાળો થકો નિરંતર સમગ્ર
જગતના સમૂહને નિશ્ચય તૃણનીપેઠે તુલ્ય બાણું છું. (૨૨)

હવે તેવીશમાં શ્લોકમાં જન્મપર્યન્ત નિરંતર પુણ્યકર્મ
કરવાવાળા સત્પુરુષોનું કલ્યાણ કરવાને અર્થે તો કેટલાએક દેવો
છે; તથાપિ સત્કર્મ નહિ કરવાવાળા નિરાધાર પાપીઓનું હિત
કરવાવાળા હે શુરો ! તમારાવિના આ સંસારમાં કોઈ વિદ્યમાન
નથી; એમ કહે છે:—

સતાં શ્રેયઃકર્તૃ શ્રદિતિ ન નૃણાં સન્તિ કતિ કિમ્ ।

સુપર્વાણો જન્માવધિસુકૃતજન્માર્જનકૃતાન્ ॥

અથોઽસ્તાલમ્બાનાં ત્વકૃતસુકૃતાનાં ગુરુમૃતે ।

ગુરો ત્વાં લોકેઽસ્મિન્ન પરમવલોકે હિતકરમ્ ॥૨૩॥

હે ગુરો ! જન્મપર્યાન્ત સુકૃતવડે જન્મસંગ્રહ કરવાવાળા સત્પુરુષોનું શીઘ્ર શ્રેયસ્ કરવાને અર્થે કેટલાએક દેવો કેમ સમર્થ નથી ? ‘ બહુ છે. ’ પરંતુ મંગળ સૂચક એ છે કે:-“ નિરાધાર અને સત્કર્મહીન પુરુષોનું કલ્યાણ કરવાને અર્થે આપશ્રીના વિના અન્ય કોઈ સમર્થ છેજ નહીં. ” એ શાસ્ત્ર અને અનુભવસિદ્ધ સિદ્ધાંતને ચિત્તમાં ધારણ કરીનેજ, હે દયાનિધે ! હે ગુરો ! હું આપના ચરણકમલોમાં શરણાગત થયેલો છું; માટે આપ કૃપાકરીને મહારા શ્રેયસ્કર થશોજ એવો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. (૨૩)

હવે ચોવીશમા શ્લોકમાં-સંસારસમુદ્રમાં ડૂબેલો એવો જે હું તહેનો સમુદ્ધાર કરવાને વાસ્તે હે ગુરો ! આપ આપની સુંદર કમ્ભરને જલદી મજબૂત બાંધો; કારણ કે મહારો ઉદ્ધાર કરવાનો આ સમય છે માટે તૈયાર થાઓ; મહારો અનાદર ન કરશો; એમ સ્તુતિપૂર્વક કહે છે:-

તતોઽયં સ્વામિન્મે ગુરુવર સમુદ્ધારસમયઃ ।

ન કુર્યાસ્ત્વં હેલામિતરજનસાધારણતયા ॥

સમુદ્ધર્તૃ સચોઽય તુ મમ જગત્યાં નિપતતઃ ।

વધાન દ્રાગેવ દ્રઢિમરમણીયં પરિકરમ્ ॥ ૨૪ ॥

હે ગુરુવર ! મહારો સમગ્ર ઉદ્ધાર કરવાનો આ સમય છે; તેથી હે સ્વામિન ! નીચજનોથી જેમ આપ ઉપરામ રહેલો તેમ,

અન્ય નીચજનોની સાથ મ્હારી તુલ્યતા કરીને અર્થાત્ નીચજનોના જેવો મને ગણીને ત્હમે મ્હારો અનાદર ન કરો. અહીં શ્રીગુરુ પ્રશ્ન કરે કે:-“ત્હારા ઉદ્ધારનો સમય છે તો હવે મ્હારે શું કર્તવ્ય છે ?” તો સ્તોત્રકાર કહે છે:-હે ગુરો ! જગત્ જાલમાં નિરંતર પડેલો એવો જે હું, ત્હેનો-મ્હારો-સમુદ્ધાર કરવાને અર્થે આજેજ તત્ક્ષણ શીઘ્ર (નિરતિશય આતુરતા-આદર-જણાવવાને અર્થે અહીં ત્રણ અવ્યયો સાથે સાથે ગ્રહણ કરેલા છે.) અતિશય દૃઢ અને અતિ રમણીય એવી આપની કટી (કમ્બર)ને ત્હમે બાંધો. તાત્પર્ય કે:-મ્હારો ઉદ્ધાર કરવાસાટે આપ સાવધાન થઈ આ વિષમ-સંસારમાંથી મ્હારો ઉદ્ધાર કરો એવી પ્રાર્થના છે. (૨૪)

હવે પંચવીશમા શ્લોકમાં-વસ્ત્રાલંકાર યુક્ત શ્રીસદ્ગુરુદેવની મૂર્તિનું સ્વરૂપ વર્ણન કરે છે:-

સિતામ્રશ્વેતાઙ્ગ સિતતિલકમસ્માદિકયુતં ।

કરાભ્યામબ્જાભ્યાં વરમયનિરાસૌ ચ વિધૃતમ્ ॥

ગલે રુદ્રાક્ષસ્રજ્યુતમનિશકાષાયવસન્ ।

ગુરો ત્વાં યે ધ્યાયન્ત્યુદયતિ ન તેષાં પરિભવઃ ॥૨૫॥

હે ગુરો ! કર્પુરના જેવા શ્વેતઅંગવાળા, અને શ્વેતભસ્મ-તિલકાદિક ધારણ કરેલા; તથા બેહસ્તકમલોવડે વર અને અભયને ધારણ કરવાવાળા, અર્થાત્ ભક્ત જનોને વરદાન અને અભયદાન આપવા બંને હાથોવડે ઉદ્યત થયેલા એવા; અને ગલામાં રૂદ્રાક્ષની માલા યુક્ત, તથા નિરંતર કાષાય (ભગવાં) વસ્ત્રને ધારણ કરનારા એવા, તમોને (ત્હમારું) જે મનુષ્યો ધ્યાન કરે છે; તે પુરુષોનો પરિભવ (તિરસ્કાર-અનાદર) કદાપિ ઉદય થતો નથી. (૨૫)

હવે છવીશમા શ્લોકમાં-શ્રીગુરુના લક્ષણો વર્ણન કરી તે લક્ષણોવાળા શ્રીગુરુદેવને નમસ્કાર કરે છે:—

યતિર્યઃ સંપૂજ્યોપનિષદભિવેદ્યઃ સ્વલુ ગુરુઃ ।

નિમગ્નોઽદ્વૈતાન્ધૌ વિમલપરમાત્મજ્ઞપુરુષઃ ॥

વિરક્તઃ સંસારે વિષયલલનાશ્રીષ્ઠ સતતં ।

સ મે પૂજ્યઃ સ્વામી ગુરુરિહ હિ તસ્મૈ નમઃ ફનઃ ॥૨૬॥

જે મન ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહ પૂર્વક સ્વરૂપાનુસંધાનાદિ કરવામાં યતનશીલ હોય, અને સમ્યક પૂજ્ય એવાં ઉપનિષદોવડે જે જાણવાને યોગ્ય હોય, અને અદ્વૈતાત્મસમુદ્રવિષે જે લીન થયેલા હોય; તથા માયાદિ વિકાર શૂન્ય શુદ્ધ પરમાત્મતત્ત્વને જે જાણવાવાળા પુરૂષ હોય; અને સંસારસંબંધિ શબ્દાદિક વિષય, સ્ત્રી અને લક્ષ્મી આદિ માયિક પદાર્થોમાં નિરંતર પ્રીતિરહિત જે હોય, અર્થાત્ સંસાર અને સાંસારિક પદાર્થોથી જે ઉપરામ હોય-તીવ્રતર વૈરાગ્યવાન હોય, તે સમિચ્છાનંદ પ્રદ્યતત્ત્વના ઉપદેષ્ટા ગુરુ મહારે નિશ્ચય પૂજન કરવાને યોગ્ય છે, અને તેજ મહારા સ્વામી છે. તથા તેજ આલોકમાં મહારા ગુરુ અને પ્રસિદ્ધ અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને નાશ કરનારા સૂર્યરૂપ-સમર્થ પ્રભુ છે. તે શ્રીસદ્ગુરુ દેવને અર્થે મહારે નમસ્કાર હો. (૨૬)

હવે સતાવીશમા શ્લોકમાં-શ્રીસદ્ગુરુદેવનું સ્વરૂપ વર્ણન કરે છે:

ભવાંજ્જુહ્વાનન્દઃ સદયહ્વદયો મદ્ગલવિભુઃ ।

અઘઙ્ઙન્દાર્તાતઃ શરણગતમુક્તિપ્રદ ફનઃ ॥

ગુરુર્વિઙ્ઙન્યો નિજપદનિમગ્નો જ્યહરહઃ ।

મહાવાક્યૈર્લક્ષ્યોઽનિશમપિ જગત્યાં વિજયતે ॥૨૭॥

હે ગુરો ! આ સંસારમાં શુદ્ધ, આનંદસ્વરૂપ, દયાસહિત હૃદયવાળા, કલ્યાણસ્વરૂપ, સર્વવ્યાપક, પાપ અને હર્ષશોક સુખ દુઃખાદિ ઇન્દ્રો રહિત, અને શરણાગતને મુક્તિ આપવાવાળા, પ્રભુ, અથવા-અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને નાશ કરનાર સૂર્ય, વિક્ષાનોએ વંદના કરવા યોગ્ય, અને નિરંતર સ્વાત્મપદમાં નિમગ્ન; તથા તત્ત્વમત્યાદિ મહાવાક્યોવડે જાણવાને યોગ્ય, એવા પ્રજ્ઞાવિદ્યાના ઉપદેષ્ટા-શ્રીગુરુ-આપ નિરંતર સર્વોત્કૃષ્ટપણાવડે વર્તતા છે. (૨૭)

હવે અઠાવીશમા શ્લોકમાં-શ્રીગુરુ સર્વદેવતાઓરૂપ તથા પરંપ્રજ્ઞ પરમાત્મા સ્વરૂપ છે; એમ જણાવે છે:—

દૃષીકેશો બ્રહ્મા જનિમરણદુઃસ્વાન્તક ક્વહ ।
ત્વમેવેશઃ સ્વામિન્યુમણિરપિ જિષ્ણુઃ સુરગુરુઃ ॥
પિતા માતા વિદ્યાઽનવરતસુહૃદ્જ્ઞાનસુત્વદઃ ।
ત્વમેવ બ્રહ્માત્મેતિ શરણગતં રક્ષ નનુ મામ્ ॥૨૮॥

હે સદ્ગુરો ! આ સંસારમાં વિષ્ણુ, બ્રહ્મા અને જન્મમરણાદિ દુઃખોના નાશક સમ્યક્દાનંદસ્વરૂપ ત્હમેજ છે, તથા હે સ્વામિન્ ! ત્હમેજ મહાદેવ, ત્હમેજ સૂર્ય, ત્હમેજ ઇન્દ્ર અને બૃહસ્પતિપણુ ત્હમેજ છે. તેમજ ત્હમેજ માતા, પિતા, વિદ્યા અને નિરંતર સુહૃદ્ (મિત્ર), તથા જ્ઞાન અને સુખના દાતા છે. વળી પરંપ્રજ્ઞસ્વરૂપ અને આત્મારૂપ પણ ત્હમેજ છે. એજ કારણથી હે પ્રભો ! શરણાગત એવો જે હું તેનું-મ્હારૂં નિશ્ચય સંરક્ષણ કરો. (૨૮)

હવે ઓગણત્રીશમા શ્લોકમાં-હે ગુરો ! તમારાથી અન્ય કોઇ મ્હારે માનવાને યોગ્ય ઇષ્ટ નથી; તેમ તમારાથી અન્ય કોઇ પ્રધાન નથી; ત્હમેજ મ્હારૂં ઉત્તમ શરણુ છે; એમ કહે છે:—

ત્વદન્યો નો માન્યો મહા તુ વરેણ્યોઽપિ ન હિ કઃ ।

ત્વદન્યં નાસ્ત્યેવાગ્રશરણમપિ શ્રેષ્ઠશરણમ્ ॥

ત્વમેવાદભ્રક્લેશવિસરવતો મેઽનવરતમ્ ।

ગુરો વેદાન્તજ્ઞો ગુણસમુદયાલઙ્કૃત ઇહ ॥ ૨૯ ॥

હે ગુરો ! મ્હારે આલોકમાં ત્હમારાથી અન્ય કોઈ માન્ય નથી; તેમ ત્હમારાથી અન્ય કોઈ ઉત્તમ પણ નથીજ, તથા ત્હમારાથી અન્ય કોઈ પ્રધાન શરણુપણુ મ્હારે નથીજ. હે પ્રસો ! આ સંસારમાં પ્રચુરકલેશોના સમુદાયવડે યુક્ત એવા મ્હારે વેદાન્તના જ્ઞાતા અને શમદમશાંતિવિવેક વૈરાગ્યાદિ સમસ્ત દૈવી ગુણોના સમુદાયવડે ભૂષિત એવા ત્હમેજ નિરંતર શ્રેષ્ઠ શરણુરૂપ છો. (૨૯).

હવે ત્રીશમા શ્લોકમાં-ઓગણુત્રીશમા શ્લોકમાં પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક અભ્યર્થના કરેલી છે કે:-“ હે ગુરો ! તમારાથી અન્યકોઈ મ્હારે માનવાને યોગ્ય તેમ ઉત્તમ શરણુ નથી. ” તેથી ત્હમારા ચરણુ-રવિદમાં શરણુગત થયેલાનો-મ્હારો-સમુદ્ધાર કરો. હું ત્હમેને નમસ્કાર કરું છું; એમ કહે છે:-

તતસ્ત્વત્પાદાબ્જેઽનિશશરણલબ્ધોઽસ્મિ કૃપયા ।

શુચા સંદર્ગ્ધોઽહં દ્રુતમપિ સમુદ્ધારય હિ મામ્ ॥

ગુરોઽયે સ્વામિસ્ત્વં સુચતિકુલચૂડામણિરિમમ્ ।

નમો નેદિષ્ટાર્યૌ નમ ઇતિ ચ મંત્રેણ મમ તે ॥ ૩૦ ॥

પૂર્વશ્લોકમાં મેં પ્રાર્થના કરેલી છે કે:-“ હે નાથ ! ત્હમારાથી અન્ય કોઈ મ્હારે માન્ય નથી, તેમ ઉત્તમશરણુપણુ નથી; ત્હમેજ મ્હારું શ્રેષ્ઠશરણુ છો. ” તેથી હે સ્વામિન ! ત્હમારા ચરણુકમલોમાં

સંસારશોકથી સંદગ્ધ થયેલો હું નિરંતર શરણાગત થયેલો છું. હે ગુરો ! શ્રેષ્ઠયતિકુળના ચૂડામણિરૂપ તહમે, આ બે હાથ બેડી સમીપ ઉભેલા મહને કૃપા કરીને શીઘ્રજ ઉદ્ધારો. હે કૃપાસાગર ગુરો ! અત્યંત નિકટવૃત્તિ એવા તહમોને “ૐનમો નારાયણાય” એ પ્રકારના અષ્ટાક્ષર મંત્રવડે મહારો નમસ્કાર હો. (૩૦)

હવે એકત્રીશમા શ્લોકમાં-હે પ્રભો ! અધ્યાત્માદિક તાપોવડે ગસ્ત એવા મહને તહમો ત્યાગ ન કરો; હું દયા કરવાને યોગ્ય છું; માટે તહમે સ્વાભાવિકી કૃપા વિધાન કરો, અને મહારો મોહ નાશ કરો; એમ કહે છે:—

સમુત્સૃષ્ઠં સર્વૈર્જગતિ પતિતોદ્ધારક ગુરો ।

મહાચેતસ્તાપૈર્ભવગદચયૈર્જગદમપિ મામ્ ॥

ન જહ્યા જાતુ ત્વં પ્રયત્ન દયનીયં ચ ભવતા ।

અરં મોહં મે વારય કિલ કૃપાં ધેહિ સહજામ્ ॥૩૧॥

હે પતિતોદ્ધારક ! અંતઃકરણના અધ્યાત્માદિ મહાતાપોવડે તથા સંસારના જન્મજરામરણાદિક રોગોના સમૂહવડે ગસ્ત, અને જગત્માં સર્વસંબંધિઓએ પરિત્યાગ કરેલો, અને તેથીજ તહમારે દયા કરવાને યોગ્ય એવા, મહને કદાચિત્પણ તહમે ત્યાગ ન કરો. હે પવિત્ર ગુરો ! શીઘ્રજ આ સંસારસંબંધિ મહારા મોહને નિવારણ કરો; અને આપ સ્વાભાવિકી કૃપાને વિધાન કરો. ભાવ એ છે કે:-હે પ્રભો ! આપ સદા ભક્તવત્સલ દયાળુ દેવ છો; માટે અનુગ્રહકરીને મહારા સર્વમોહને નિવારણ કરો; અને મહારા ઉપર આપ આપની સ્વાભાવિકી કૃપાકરો એવી મહારી પ્રાર્થના છે. વળી મહારી પ્રાર્થના સફળ કરવાને આપ

સમર્થ છે, માટે મહારી પ્રાર્થના અનુગ્રહકરી સ્વીકારશોજ એવો મહને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. (૩૧)

હવે બત્રીશમા શ્લોકમાં-આ શ્રીગુરુમહિમ્નઃસ્તોત્રના કર્તાને જે શ્રીસદ્ગુરુપરમાત્માની કૃપાથી અનાયસે અલભ્યલાભ સંપ્રાપ્ત થયો છે; તે શ્રીસદ્ગુરુના ચરણકમલોમાં સ્તોત્રકર્તા પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર કરે છે:-

ચિદાનન્દો ભિક્ષુર્નિશદિનમહં યસ્ય દયયા ।

ચિદાન્દસ્થો હી જગતિ સહસાઽસ્મીતિ હિ ગુરોઃ ॥

નતસ્તસ્યાંદ્રયઞ્જં પ્રતિદિનમભીક્ષ્ણં ચ્વલુ પરં ।

કૃપાવારાં સિન્ધું હૃદયતિમિરધ્વંસમિહિરમ્ ॥ ૩૨ ॥

[‘આત્માનામ ગુરોર્નામ નામાતિકૃપણસ્ય ચ શ્રેયસ્કામો ન ગૃહ્ણીયાઞ્જેષ્ઠાપત્યકલત્રયોઃ ॥’ (પોતાનું નામ, શ્રીગુરુનું નામ, અતિકૃપણનું નામ, જેષ્ઠપુત્રનું નામ, અને સ્ત્રીનું નામ; એ પાંચ નામ મોક્ષની કામનાવાળો વૈખરી વાણીથી ગ્રહણ ન કરે; અર્થાત્ અન્યજનો સાંભળે તેમ ઉચ્ચારણ ન કરે.) આ નિષેધવચનથી સ્વનામ ઉચ્ચારણ કરવું અશ્રેયસ્કર છે; છતાંપણ શ્રીગુરુને વિષે નિરતિશયભક્તિથી અને શ્રીગુરુના અનુગ્રહથી મળેલા અલભ્ય લાભથી પ્રેમ મોહવશયતાં વિસ્મય થઇ અત્યંત આતુરતાવડે નિષેધનું ઉલ્લંઘન કરી આ સ્તોત્રકર્તાએ પોતાનું નામ ગ્રહણકરી આ બત્રીશમો શ્લોક ઉચ્ચારેલો છે. આવા પ્રયોગ ભટ્ટિકાવ્યમાં દેખાય છે; જેથી આ પ્રયોગ નિઃશંક નિર્દોષ છે.]

આ જગતમાં જે શ્રીસદ્ગુરુપરમાત્માની કૃપાથી હું ચિદાનંદનામા સંન્યાસી અકસ્માત્ નિરંતર સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપમાં

સ્થિતિવાળો થયો છું; એ નિશ્ચય મહાન્ આશ્ચર્ય છે. કારણકે વિનાપરિશ્રમે કેવળ શ્રીસદ્ગુરસ્વામીની મહત્કૃપાથીજ મહને અપૂર્વ નિરતિશય સુખનો લાભ થયો છે; જેથી મહને અત્યંત વિસ્મયતા ઉદ્ભવે છે. તેથી કૃપારૂપીજળના સમુદ્રરૂપ અને ભક્તોના હૃદયના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને નાશ કરનાર સૂર્યસ્વરૂપ એવા, તે શ્રીસદ્ગુરુ દેવના ઉત્તમચરણકમલને નમ્રતા પૂર્વક દિનદિન પ્રત્યે વારંવાર નિરંતર હું નમસ્કાર કરું છું. ઇતિ શબ્દ સ્તોત્રની સમાપ્તિને અર્થે છે. (૩૨)

હવે તેત્રીશમા શ્લોકમાં—આ સ્તોત્રપાઠનું ફળ કહે છે:—

પુમાંસ્તિવમં યઃ પઠતે પરં સ્તવમ્ ।

સમાહિતોઽઘૌઘઘનપ્રમજ્જનમ્ ॥

સ વિન્દતેઽત્રાશ્વિલભોગસમ્પદો ।

વિદેહમુક્તિં લભતે તતોઽચિરાત્ ॥૩૨॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीचिदानन्दस्वामिना विरचितं
श्रीगुरुमहिम्नःस्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

ઈન્દ્રિયમનાદિકને વશ રાખનાર જે પુરૂષ, શ્રદ્ધા ભક્તિપૂર્વક પાપના સમૂહરૂપ મેઘનેનાશ કરનાર વાયુરૂપ આ ઉત્તમ સ્તવનને બાંધે છે; તે મનુષ્ય આશ્લોકમાં નિખિલ લોભ સંપદાને (વૈભવોને) પામે છે. અને દેહપાતાનંતર શીઘ્રજ વિદેહ કેવલ્યમુક્તિને પામે છે. (આ તેત્રીશમા શ્લોકનું “વિશાલવંશસ્થ વૃત્ત” છે.) (૩૩)

इति श्रीगुरुमहिम्नः स्तोत्रम् ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

શ્રીદ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગની આરતી.

ૐ જય શંભુ શંકર, પ્રભુ જય શંભુ શંકર;
દ્વાદશ નામ સમરતાં (૨), નાશે યમકંકર;—

- ૐ શિવહર શિવ મહાદેવ;— ૧
પ્રથમ સોરઠે સોમનાથ, પ્રગટ્યા જગદીશ્વર; પ્રભુ પ્રગટ્યા૦;
બીજા ગિરિ શ્રીશૈલે (૨), મદલિકાભુર્ન ઇશ્વર;—ૐ શિવહર૦— ૨
ત્રીજા શિવ કેદાર, હિમ શિખરે ગાજે; પ્રભુ હિમ શિખરે૦;
ચોથા ભીમાશંકર (૨), ડાકિનીપુર રાજે;—ૐ શિવહર૦;— ૩
પંચમ શિવ મહાકાલ, ક્ષીપ્રાને તીરે;—પ્રભુ ક્ષીપ્રાને૦;
છઠ્ઠા શિવ ઐકાર (૨), વિંધ્ય-રેવાતીરે;—ૐ શિવહર૦;— ૪
સપ્તમ ત્ર્યંબકનાથ, પ્રગટ્યા ગૌતમીગંગે; પ્રભુ પ્રગટ્યા૦;
પંચવટીમાં રામ (૨), સીતા લક્ષ્મણ સંગે;—ૐ શિવહર૦;— ૫
અષ્ટમ પૂરણપ્રદ, વિશ્વેશ્વર કાશી;—પ્રભુ વિશ્વેશ્વર૦;
શ્રી ગંગોદક તીરે (૨), શોભે અવિનાશી;—ૐ શિવહર૦;— ૬
ઝાડખંડે વૈજનાથ, પૂરવદેશ વિષે; પ્રભુ પૂરવદેશ૦;
દશમા શિવ નાગેશ્વર (૨), દારૂકવન વિષે;—ૐ શિવહર૦;— ૭
એકાદશે રામેશ્વર, સેતખંધુ જ્યોતે; પ્રભુ સેતખંધુ૦;
બારમા ધુસ્રણેશ્વર (૨), શિવાલયે પોતે;—ૐ શિવહર૦;— ૮
સદ્ગચ્છિદ્રઆનંદ પ્રદ, શિવશંકર સ્વામી; પ્રભુ શિવશંકર૦;
બારતે-જ્યોતિર્લિંગ (૨), પ્રગટ્યા બહુ નામી;—ૐ શિવહર૦;— ૯
સ્વયંજ્યોતિ પરમેશ્વર, નિખિલ જગમાં વ્યાપે; પ્રભુ નિખિલ૦;
પ્રગટી દ્વાદશલિંગ (૨), ભક્તનાં હુઝ કાપે;—ૐ શિવહર૦;— ૧૦
દ્વાદશલિંગની આરતી, ભક્તિ ભાવથી ગાશે; પ્રભુ ભક્તિ૦;
જગન્નાથ મનવાંછિત (૨), શિવ સન્મુખ જાશે;—ૐ શિવહર;—૧૧

श्रीसद्गुरुस्तवः (आरात्तिकम्)

हरिःॐ

जय सद्गुरुवर पावन जय करुणासिन्धो ।

स्वामिन् जय करुणासिन्धो ॥

जय भवभीतिविनाशन-जय भवभीतिविनाशन ।

शरणागतबन्धो ॥ ॐ जय देव जय गुरुदेव ॥१॥

चन्दे परमाऽऽनन्दं शाश्वतमद्वैतं ।

स्वामिन् शाश्वतमद्वैतम् ॥

निर्गुणपूर्णानन्दं-निर्गुणपूर्णानन्दं ।

त्वां सच्चित्सुखदम् ॥ ॐ जय देव जय गुरुदेव ॥२॥

ब्रह्मादिसेव्यं सुपं सर्वात्माऽरूपं ।

स्वामिन् सर्वात्माऽरूपम् ॥

गुणातीतस्वरूपं-गुणातीतस्वरूपं ।

ज्ञानघनं भूपम् ॥ ॐ जय देव जय गुरुदेव ॥३॥

दुस्तरमायातीतं नित्यं शं शीतं ।

स्वामिन् नित्यं शं शीतम् ॥

भीतकामादिशत्रुं-भीतकामादिशत्रुं ।

विजितेन्द्रियवृन्दम् ॥ ॐ जय देव जय गुरुदेव ॥४॥

भवसिन्धुकर्णधारं निगमागमसारं ।

स्वामिन् निगमागमसारम् ॥

द्वन्द्वातीतमपारं-द्वन्द्वातीतमपारं ।

वरदं भवतारम् ॥ ॐ जय देव जय गुरुदेव ॥५॥

पठति स्तवनं भक्त्या दुःखं संसारं ।

स्वामिन् दुःखं संसारम् ॥

स हन्ति लभते श्रेष्ठं-स हन्ति लभते श्रेष्ठं ।

मोक्षपदं सारम् ॥ ॐ जय देव जय गुरुदेव ॥६॥

इति श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्य श्रीमत्स्वामिमाधवानन्द पूज्यपाद

शिष्य चिदानन्दस्वामिना विरचितः श्रीसद्गुरुस्तवः सम्पूर्णः ॥

श्रीगुरुपञ्चकस्तोत्रम् ॥

उपजातिवृत्तम् ।

श्रीमत्परं ब्रह्म गुरुं नमामि श्रीमत्परंब्रह्मगुरुं भजामि ।

श्रीमत्परंब्रह्मगुरुं वदामि श्रीमत्परंब्रह्मगुरुं स्मरामि ॥१॥

सज्ञानविज्ञानमथाद्वितीयं शभादियुक्तं च सदाऽऽत्मनिष्ठम् ।

तं सच्चिदानन्दसुरूपमीशं श्रीमत्परं ब्रह्म गुरुं नमामि ॥२॥

संसारदुःखैः परिपीडितेभ्योऽदात्तत्वमस्यादिविनिश्चितं यः

ज्ञानं जनेभ्यः खलु मुक्तिदं तं श्रीमत्परं ब्रह्म गुरुं भजामि ॥३॥
 मुमुक्षुसंसेव्यपदारविन्दं ब्रह्मादिभिर्वन्दितमुत्प्रतापम् ।
 क्लेशापहारं दहनोरुदीप्तिं श्रीमत्परं ब्रह्म गुरुं वदामि ॥४॥
 वेदान्तसिद्धान्तसुपद्मशोभाविधायिसूर्य्यकिलसाक्षिभूतं
 विनाशहीनं भवसिन्धुपोतं श्रीमत्परं ब्रह्म गुरुं स्मरामि ॥५॥

अनुष्टुप् छन्दः ।

तीर्थरूपमखण्डाभमज्ञानतिमिरापहम् ।
 लोकोत्तरप्रभावाढ्यं श्रीगुरुं सततं भजे ॥६॥

दुतविलम्बितंवृत्तम् ।

पठति यो गुरुरपञ्चरुमुत्तमं बहुलभक्तियुतोऽनुशृणोति वा ।
 स भवदुःखसमूहमपास्य वै पदमहो लभते परमं पुमान् ॥७॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्य्य श्रीमत्स्वामिमाधवानन्द पूज्यपाद
 शिष्य चिदानन्दस्वामिना विरचितं श्रीगुरुरपञ्चकंस्तोत्रं संपूर्णम् ॥

श्रीसहगुरुदेवती आरती.

जय सहगुरुं स्वाभिष्टु (२) आरतीं उताडुं (२)

प्रभु अंतर्धामी, ॐ जय देव जय गुरुदेव. १

आहिते अविनाश, पधार्या पुरमां, प्रभु पधार्या०;

लक्ष्मणवत्सल भगवान् (२), वासिष्ठा छे उरमां; ॐ जय देव०; २

સોમે સત્યસ્વરૂપ, સુંદરતા શોભે, પ્રભુ સુંદરતા૦;
 નિરખે નરને નાર (૨), મુનીનાં મન લોભે; ૐ જય દેવ૦; ૩
 મંગળ મૂર્તિ મહારાજ, ત્રિગુણાતીત કહાવો, પ્રભુ ત્રિગુણ૦;
 પિંડ પ્રદાંડની પાર (૨), લક્ષ્મણને લાવો; ૐ જય દેવ૦; ૪
 બુદ્ધિ અનુપમસાર, ગાયવેદની વાણી, પ્રભુ ગાય૦;
 ઉપનિષદનો સાર (૨), સંત રહ્યા જાણી; ૐ જય દેવ૦; ૫
 ગુરૂ પ્રગટ કરૂણાગાર, લક્ષ્મણને પ્રદક્ષિણ આપી, પ્રભુ લક્ષ્મણ૦;
 કોટિજન્મનાં કર્મ (૨), તે નાંખ્યાં કાપી; ૐ જય દેવ૦; ૬
 શંકર સદ્ગુરૂ સોય, જીવ કોઈક જાણે, પ્રભુ જીવ૦;
 અખંડાનંદ અદ્રિત (૨), તે સુખ તે માણે; ૐ જય દેવ૦; ૭
 શાને સમજે જે કોઈ, તે કૈવલ્ય પામે, પ્રભુ તે કૈવલ્ય૦;
 કૃષ્ણજી લજ સોઈ (૨), ગર્ભવેદના વામે; ૐ જય દેવ૦; ૮
 જય સદ્ગુરૂ સ્વામિજી (૨) આરતી ઉતાડે (૨)
 પ્રભુ અતરંયામી; ૐ જય દેવ જય ગુરૂ દેવ.....૬

શ્રીરામચંદ્રજીની સ્તુતિ.

શ્રી રામચંદ્ર કૃપાળુ લજમન હરણુ ભવભય દારૂણું;
 નવકંજલોચન કંજમુખ કરકંજ પદ કંજારૂણુમ્. ૧

સંસારમાં જન્મ મરણાદિ અનેક દારૂણુ ભયાનક દુઃખ છે,
 તહેને નાશ કરનારા; જેમનાં નેત્ર નવીન-તાજ કમળ સમાન છે
 એવા, અને મુખની છબી પ્રકુલિત લાલ કમલ સમાન છે જેમની
 એવા; તથા હાથ લાલ કમલ સમાન કોમળ છે જેમના એવા;
 તેમજ જેમના ચરણકમળ કમળને પ્રકુલ કરનાર-ખીલવનાર

પ્રાતઃકાળના સૂર્ય સમાન રક્ત વર્ણ વાળા છે, એવા કૃપાળુ ભગવાન શ્રીરામચંદ્રજીને હે મન ! તું ભજ-સ્મરણ કર. ૧

કુંદર્પ અગણિત અમિત છબી, નવનીલ નીરદ સુંદર,
પટપીતમાનહુતકિતરૂચિશ્રુચિ, નૌભિજનકસ્મુતાવરમ્. ૨

માપ રહિત અર્થ ત્ અસંખ્યાત્ કામદેવના કરતાં પણ જેમનું સૌંદર્ય ગણતરીમાં ન આવે એવું વધારે છે; તથા જેમની કાંતિ જળ વર્ષાવનાર નવીન શ્યામ મેઘ સમાન સુંદર છે, અને જેમનું પવિત્ર પીઠું રેશમી પીતાંબર માનો વિજળીના પ્રકાશ જેવું રૂચિકર છે, એવા જનક રાજાની પુત્રી સીતાજીના પતિ શ્રીરામચંદ્ર ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું. ૨

શિર કિરિટ કુંડળ તિલકચાડ, ઉદાર અંગ વિભૂષણ,
આજનુભુજશર ચાપધર, સંગ્રામજિત ખરદૂષણમ્. ૩

જેમના મસ્તકપર મુકુટ, કાનમાં કુંડળ, લલાટમાં સુંદર તિલક, અને જેમનું અંતઃકરણ મહાન ઉદાર છે, લથા જેમનાં સર્વ અંગો નાના પ્રકારના ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર વડે વિભૂષિત છે એવા, તથા જેમના હાથ ઢીંચણ સુધી પહોંચે એવા લાંબા છે, અને જેમણે હાથમાં ધનુષ્ય બાણ ધારણ કરેલાં છે એવા, તેમજ ખર દૂષણ નામના દૈત્યોને જેમણે રણસંગ્રામમાં જિત્યા છે એવા શ્રી રામચંદ્ર ભગવાનને હેમન ! તું નિરંતર ભજ-સ્મરણ કર. ૩

ભજ દીનબંધુ દીનેશ દાનવ દલન દુષ્ટ નિકંદન;
રઘુનંદ આનંદકંદ કૌસલચંદ દશરથનંદનમ્. ૪

વળી મહ મત્સર અભિમાનાદિ આસુરી ગુણોથી રહિત એવા નમ્ર ભક્તજનોના બંધુરૂપ, તેમજ તેમના પ્રભુ-નિયંતારૂપ, અને

હાનવોનો વિનાશ કરનારા, તેમજ દુષ્ટોનું નિકંદનકરનાર-સંહાર કરનાર એવા, તથા રઘુવંશીય સર્વ પ્રજાને પ્રસન્ન કરનાર, અને સર્વ જીવોને વાસ્તે આનંદના મૂલરૂપ એવા, તથા કોશલદેશના રાજા પ્રજાના અને કૌશલ્યામાતાના હૃદયકમલને આહ્લાદ-પ્રસન્નતા આપનાર-શાંતિકર ચંદ્ર સમાન, શ્રીદશરથ રાજાના પુત્ર શ્રીરામચંદ્ર લગવાનને હે મન ! તું અહુર્નિશ ભજ. ૪

ધર્તિ વદતિ તુલસીદાસ શંકર, શેષ મુનિ મનરંજન,
મમ હૃદયકંજ નિવાસકરૂ, કામાદિ ખલદલ ગંજનમ્. ૫

હે મન ! ઉપરોક્ત પ્રકારે મહાત્મા તુલસીદાસજી કહે છે. વળી વિશેષતામાં પણ કહે છે કે:-“ મહાદેવના શેષલગવાનના તેમજ મહામુનિઓના મનને નિરતિશય આનંદ આપનાર, અને કામ કોધાદિ મહા બળવાન ખલ શત્રુઓના સમૂહનો નાશ કરનાર એવા શ્રી લગવાન રામચંદ્રજી મહારાજ મહારા હૃદય કમલમાં નિવાસ કરે. હું પણ પ્રભુ રામચંદ્રજી પ્રત્યે પ્રાર્થના કરું છું કે:-હે લગવાન ! મહારા હૃદય કમળમાં આપ નિરંતર નિવાસ કરી, આપના સચ્ચિદાનંદધન સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવી આપના નિરતિશય અખંડિત આનંદનો અનુભવ કરાવો. ૫

સિયાવર રામચંદ્રકી જય, રાજા રામચંદ્રકી જય;

પવન સુત હનુમાનકી જય, ઉમાપતિ મહાદેવકી જય;

રઘુપતિ રામચંદ્રકી જય, વૃન્દાવન કૃષ્ણચંદ્રકી જય;

બોલો ભાઈ સખ સંતનકી જય, બોલો ભાઈ ગુરૂ ગોવિંદકી જય;

બોલો ભાઈ માત પિતાકી જય, શ્રી સદ્ગુરૂ દેવકી જય;

શ્રી સ્વામિજી મહારાજકી જય.

શ્રીગુરુસ્તુતિ.

શ્રીગુરુ મહારા પ્રભુ ખ્યારા હું લાગું છું પાય,
હરિખ્યારા શ્રી સદ્ગુરુ દેવજીરે; ૧
નયણે જોઈ રહ્યો મોહિ આનંદ નમાય; હરિખ્યારા શ્રી ૨
તીરથ જગ્યાં વિના માગ્યાં ઘરની માંહિ; હરિખ્યારા શ્રી ૩
ધન્ય ભાગ્ય અહો ભાગ્ય કાશી થઇ કાયા; હરિખ્યારા શ્રી ૪
લક્ષ્મણપો મહને આપો શ્રીચરણોની સેવા; હરિખ્યારા શ્રી ૫
પ્રભુ આવ્યા મનભાવ્યા આપ્યો વેદ મંત્ર; હરિખ્યારા શ્રી ૬
ગુરુસ્વામી અંતર્યામી રૂદે કરો વાસ; હરિખ્યારા શ્રી ૭
મુક્તિ આપો દુઃખકાપો જન્મને મર્ણુ; હરિખ્યારા શ્રી ૮
ગુરુદેવ કરું સેવ હું આવ્યો છું શર્ણુ; હરિખ્યારા શ્રી ૯
જગન્નાથ રહું સાથ હું લાગું છું પાય; હરિખ્યારા શ્રી ૧૦
શ્રીગુરુ મહારા પ્રભુ ખ્યારા હું લાગું છું પાય; હરિખ્યારા શ્રી ૧૧

શ્રીગુરુ સ્વામી અંતર્યામી, લક્ષ્મણ ત્હમારો જાણજો;
હરિગુણ ગાતાં દોષ પડે તો, સેવા અમારી માનજો; ૧
હું અપરાધી કાંઈ ન સમજું, નામ ત્હમારાં અપાર છે;
દાસ ઉપર દયા કરશે, ગુણ ત્હમારા અઘાત છે; ૨
હે દીન બંધુ ઓરે દયાળુ, પ્રાર્થના કરું કરગરી;
મુજદાસ ઉપર દયા કરોતો, જન્મ ના ધરું ફરી ફરી. ૩

પ્રભુપ્રાર્થના-સલીલ છંદ.

પ્રભુમીને કૃપા નાથને ભજું, ફરીત વાસના સર્વ હું તજું. ૧
પ્રભુ બચાવશે, પાપ કર્મથી, શરણુ રાખશે હે દયાનિધિ; ૨

સકલ કાર્યમાં તુજ સહાયતા, અતિ અવશ્ય છે હે જગત્ પિતા; ૩
જગતમાં સહુ વસ્તુઓ વિશે, ધરીત યોજના નાથની દીશે; ૪
સ્તુતિ નહિ થશે અદ્ય જીવથી, શરણુ રાખશે હે દયાનિધિ; ૫
હૃદયમાં રૂઢું ધ્યાન હું ધરું, પ્રભુ ઉપાસના પ્રેમથી કરું; ૬
નવ ખીજો પ્રભુ માનું હું વિધિ, શરણુ રાખશે હે દયાનિધિ; ૭
અસત્ય માર્ગથી વૃત્તિ પાળશે, દીનપર દયાનાથ લાવશે; ૮
લવપતિ કરો મુજ ઉન્નતિ, શરણુ રાખશે હે દયા નિધિ; ૯

શ્રીગુરુપ્રાર્થનાપદ્ધત્તોત્રમ્ ॥

ઉપજાતિવૃત્તમ્ ।

ઔદાર્યધૈર્ય્યાદિયુતંવિવેકપ્રશાન્તબુદ્ધિંબહુસાધુવૃત્તિમ્ ॥
સદ્વિચયાભૂષિતમીડિતંજ્ઞૈઃ।શ્રીમાધવાનન્દગુરુંભજેઽહમ્ ॥
સમ્પૂર્ણશાસ્ત્રાર્થવિનિશ્ચયજ્ઞં । સુપ્રેમસિન્ધુંપરસત્યવાચમ્॥
દયાનિધાનંવિજિતેન્દ્રિયંતં । શ્રીમાધવાનન્દગુરુંભજેઽહમ્॥
અષ્ટાઙ્ગયોગજ્ઞમનેકભોગવ્યાસજ્ઞહીનં સુત્રવચિત્ત્વરૂપમ્ ॥
યશોવિતાનેનવિકાશિતાઽઽશમ્ । શ્રીમાધવાનન્દગુરું
ભજેઽહમ્ ॥૩॥

મહામુનીશં ભવતાપહારમ્ । કામાદિશત્રુવ્રજવેગદારમ્ ॥
મેઘ્યં પ્રતાપેનવિરાજમાનમ્।શ્રીમાધવાનન્દગુરું ભજેઽહમ્॥
સુતીર્થપાદં શરણાગતેભ્યો । વરં મનોજ્ઞં દદતં જનેભ્યઃ ॥
ગતસ્પૃહં બ્રહ્મસમં વિમુક્તમ્ । શ્રીમાધવાનન્દગુરું ભજેઽહમ્॥

अनुष्टुप् छन्दः ।

श्रद्धाभक्तियुतो नित्यं यो नरः खलु पञ्चकम् ।

एतत्पठति मोक्षं च प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥ ६ ॥

इति श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्य्य श्रीमत्स्वामिमाधवानन्दपूज्यपाद
शिष्यचिदानन्द कर्मन्दिनाविरचितं श्रीगुरुप्रार्थनापञ्चकस्तोत्रं सम्पूर्णम्

श्रीशंभुपञ्चकस्तोत्रम् ॥

तोटकवृत्तम् ॥

शिवशङ्कर नन्दिपते भगवन् ।

शरणागतरक्षक विश्वपते ॥

हर भक्तजनाश्रय रुद्र विभो ।

भज चित्त सदा मृड शम्भुमिति ॥१॥

जगदीश्वर शाश्वत नाथ गुरो ।

भव भूतपते सुख पुण्य निधे ॥

त्रयताप निवारक देवपते ।

अज चित्त सदा भज शंभुमिति ॥२॥

परमेश्वर पालक शर्व पितः ।

वृषभध्वज मोक्षपदास्पद भोः ॥

तनुभस्म विभूषित सिद्धगुरो ।

भज चित्त सदा शिव शंभुमिति ॥३॥

हरिकेश सुतीर्थ शुभाक्ष मुहुः ।

उपशान्त वराजित कामदह ॥

भवरोगहरानघ पञ्चमुख ।

भज चित्त गिरीश हि शंभुमिति ॥४॥

वरदेश्वर योगिनुमाधव वै ।

जितकाम जटाधर भीम बलिन् ॥

ध्रुव गङ्गाधरामर सोम महत् ।

भज चित्त सुरेश तु शंभुमिति ॥५॥

प्रलयादिककारण मुक्त सुहृद् ।

भवदुःखविमोचन विष्णुनुत ॥

भज चित्त पुराण च शंभुमिति ।

अपवर्गदपञ्चकमद्य भण ॥६॥

इति श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्य्य श्रीमत्स्वामिमाधवानन्दपूज्यपाद
शिष्य चिदानन्दस्वामिना विरचितं श्रीशंभुपञ्चकस्तोत्रं संपूणम् ॥

श्री विश्वनाथपञ्चकस्तोत्रम् ॥

उपजातिवृत्तम्

विश्वेश्वरं पञ्चमुखं त्रिनेत्रम् ।

शिवं चिदानन्दधनं विरक्तम् ॥

मृडं हरं शम्भुमनादिदेवम् ।

श्रीविश्वनाथं शरणं प्रपद्ये ॥१॥

स्वयंप्रकाशं दशहस्तमीशं ।

शूलासिखट्वाङ्ग कुठार चर्म- ।

मृगाभयेष्टाब्ज पिनाक हस्तम् ।

श्रीविश्वनाथं शरणं प्रपद्ये ॥२॥

कर्पूरगौरं भुजगेन्द्रहारम् ।

पिनाकिनं चन्द्रकलावतंसम् ॥

गौरीशमद्वैतमपारशक्तिम् ।

श्रीविश्वनाथं शरणं प्रपद्ये ॥३॥

नन्दीश्वरं कामहरं सुरेशम् ।

भवाब्धिपोतं पुरनाशकं च ॥

भक्तप्रियं बिल्वदलाङ्गभूषम् ।

श्रीविश्वनाथं शरणं प्रपद्ये ॥४॥

अचिन्त्यमव्यक्तमनन्तरूपः ।

हरिप्रियं क्लेशहरं प्रशान्तम् ॥

रुद्राक्षभस्माजिनभूषणाङ्गम् ।

श्रीविश्वनाथं शरणं प्रपद्ये ॥५॥

तमोहरमिदं पुण्यं विश्वनाथस्य पञ्चकम् ।

यः पठेद्भक्तिरुतो नित्यं ज्ञानं मोक्षं प्रयाति सः ॥६॥

इति श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्य्य श्रीमत्स्वामिमाधवानन्दपूज्यपाद
शिष्य चिदानन्दस्वामिना विरचितं श्रीविश्वनाथपञ्चकस्तोत्रम् सम्पूर्णम्

[१०८]

ॐ नमःशिवायस्तोत्रम् ॥

उपजातिवृत्तम् ॥

विश्वादिरूपाय नमः शिवाय ।

यक्षस्वरूपाय नमः शिवाय ॥

भर्गाय पुण्याय नमः शिवाय ।

तस्मै त्रिनेत्राय नमः शिवाय ॥१॥

सन्मात्ररूपाय नमः शिवाय ।

ज्ञानस्वरूपाय नमः शिवाय ॥

विशुद्धरूपाय नमः शिवाय ।

तस्मै महेशाय नमः शिवाय ॥२॥

विमुक्तिमार्गाय नमः शिवाय ।

वेदान्तवेद्याय नमः शिवाय ॥

निवृत्तरागाय नमः शिवाय ।

तस्मै गिरीशाय नमः शिवाय ॥३॥

अव्यक्तरूपाय नमः शिवाय ।

भस्माङ्गरागाय नमः शिवाय ॥

विविक्तचेष्टाय नमः शिवाय ।

तस्मै शिवेशाय नमः शिवाय ॥४॥

कल्याणवीर्याय नमः शिवाय ।

मुक्ताय देवाय नमः शिवाय ॥

अद्वैतरूपाय नमः शिवाय ।

तस्मै पुरघ्नाय नमः शिवाय ॥५॥

शान्तस्वरूपाय नमः शिवाय ।

देवाधिदेवाय नमः शिवाय ।

ॐकाररूपाय नमः शिवाय ।

तस्मै विचित्राय नमः शिवाय ॥६॥

ब्रह्मस्वरूपाय नमः शिवाय ।

सर्वज्ञनाथाय नमः शिवाय ॥

श्रीनीलकण्ठाय नमः शिवाय ।

तस्मै प्रकाशाय नमः शिवाय ॥७॥

ब्रह्मण्डरूपाय नमः शिवाय ।

त्रैलोक्यनाथाय नमः शिवाय ॥

श्रीरामनाथाय नमः शिवाय ।

तस्मै ममेशाय नमः शिवाय ॥८॥

पञ्चाक्षरमिदं स्तोत्रं प्रत्यहं यः पठेन्नरः ।

नास्ति मृत्यु भयं तस्य मुक्तिं ददाति शङ्करः॥९॥

इति श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्य्य श्रीमत्स्वामिमाधवानन्दपूज्यपाद
शिष्य चिदानन्दस्वामिना विरचितं ॐ नमः शिवाय स्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

श्रीभगवत्कथानां प्रारंभानुं भगवत्परमः—

ॐकारं बिन्दुं संयुक्तं नित्यं ध्यायन्ति योगिनः ।

कामदं मोक्षदं चैव ॐकाराय नमो नमः ॥ १ ॥

नारायणं पद्मजं वसिष्ठं शक्तिं च तत्पुत्रपराशरं च ।

व्यासं शुक्रं गौडपदं महान्तं गोविन्दयोगीन्द्रमथास्य शिष्यम् ॥ २ ॥

श्रीशंकराचार्यमथास्य पद्मपादं च हस्तामलकं च शिष्यं ।

तं तोटकं वार्तिककारमन्यानन्दमद्गुरुस्संततमानतोस्मि ॥ ४ ॥

सनन्दनं श्रीसनकं सनातनं सनत्कुमारं च सनत्सुजितं ।

श्रीवामदेवं च शुक्रं महान्तं नमामि लक्ष्म्या निजलोधसिद्धये ॥ ४ ॥

शंकरं शंकराचार्यं केशवं आदरायणं ।

सूत्रभाष्यकृतौ वन्दे भगवन्तौ पुनः पुनः ॥ ६ ॥

श्रुतिस्मृतिपुराणानामालयं कर्णालयं ।

नमामि भगवत्पादं शंकरं लोकशंकरम् ॥ ७ ॥

कृष्णाय वासुदेवाय हरये परमात्मने ।

प्रभुतकलेशनाशाय गोविन्दाय नमो नमः ॥ ८ ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमं ।

देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥ ९ ॥

गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः ।

गुरुरेव परंप्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ १० ॥

ध्यानमूलं गुरोर्भूतिः पूजामूलं गुरोः पदं ।

भक्तमूलं गुरोर्वाक्यं मोक्षमूलं गुरोः कृपा ॥ ११ ॥

तत्रैव गंगा यमुना त्रिवेणी गोदावरी सिन्धुसरस्वती च ।

सर्वाणि तीर्थानि वसन्ति तत्र यत्रान्युतोदात्तकथाप्रसंगः ॥ १२ ॥

શ્રીસદ્ગુરનો ગરબો.

કે ગરબે સદ્ગુરને રમીએ, કે જુઠડે મારગ નવ લમીએ;
 કે સદ્ગુર ચરણે જઈ શમીએ, કે ગરબે સદ્ગુરને રમીએ;-૧
 કે શરદની રજની અજવાળી, કે રમવા સંત સખી ચાલી;
 કે લે છે કાંઈ તનમન શું તાળી, કે ગરબે સદ્ગુરને રમીએ;- ૨
 કે કાર્તિકે કર્મ ગયાં નાશી, કે હુંતો થઈ સદ્ગુરની દાસી;
 કે હવે હુંતો નહિં લમું કાશી, કે ગરબે સદ્ગુરને રમીએ; ૩
 કે માગશરે મનમારું મળીયું, કે વિષયા લાવ થકી ટળીયું;
 કે જેમ લૂણ પાણીમાં ગળીયું, કે ગરબે સદ્ગુરને રમીએ; ૪
 કે પોશે પાસે છે સ્વામી, કે ઘટમાં અલખ પુરૂષ પામી;
 કે નિરાદિન રહિછું શિશ નામી, કે ગરબે સદ્ગુરને રમીએ; ૫
 કે માહે મહાપદવી પામી, કે મળ્યા મુને પોતાના સ્વામી;
 કે સુરતી મારી ઈશ્વર શું જામી, કે ગરબે સદ્ગુરને રમીએ; ૬
 કે કાગણે પ્રભા રહ્યો કુલી, કે હવે હુંતો દેહ દશા ભૂલી;
 કે મનસા સુખસાગર ઝૂલી, કે ગરબે સદ્ગુરને રમીએ;- ૭
 કે ચૈતરે ચૈતન્ય થઈ જાગી, કે બ્રાંતિ મારી મનડાની લાગી;
 કે ચોટ મને સદ્ગુરની લાગી, કે ગરબે સદ્ગુરને રમીએ;- ૮
 કે વૈશાખે વિશ્વ થકી ન્યારા, કે ચિદાનંદ પ્રાણ થકી ખ્યારા;
 કે ક્ષણું એક નહિં મૂકું ન્યારા, કે ગરબે સદ્ગુરને રમીએ; ૯
 કે જેષની જુક્તિ નહિં કાચી, કે પ્રભુજીની વાતલડી સાચી;
 કે પ્રભા મગનમાં હું રાચી, કે ગરબે સદ્ગુરને રમીએ;- ૧૦
 કે અષાઢે અંતર ધૂન લાગી, કે ચોદિશ અમૃત ઝડ વાગી;
 કે સદ્ગુર શખે હું જાગી, કે ગરબે સદ્ગુરને રમીએ;- ૧૧

કે શ્રાવણે સુરતા ચડી ઉંચી, કે જડી મુને પ્રદ્ધ તણી કુંચી;
 કે સુરતા મારી આતમ શું ખુંચી, કે ગરબે સદ્ગુરને રમીએ; ૧૨
 કે લેદતો લાદરવે લાગ્યો, કે અનુભવ સ્વાત્મ તણો જાગ્યો;
 કે દૈતાદેત મતો ત્યાગ્યો, કે ગરબે સદ્ગુરને રમીએ;— ૧૩
 કે આશો આગ્યો ઉલટમાં, કે અનહદ નાદ ઘડ્યો ઘટમાં;
 કે પ્રભુજી મળ્યા ત્રવેણી તટમાં, કે ગરબે સદ્ગુરને રમીએ; ૧૪
 કે ઇંગળા પિંગળા દો નાડી, કે સુષુમ્ણા ખેલ રચ્યો ભારી;
 કે સુરતે નુરતે શણગારી, કે ગરબે સદ્ગુરને રમીએ;— ૧૫
 કે ગરબો વર્ષ તણો કીધો, કે અનુભવ જ્ઞાન તણો લીધો;
 કે વસ્તે અમૃત રસ પીધો, કે ગરબે સદ્ગુરને રમીએ;— ૧૬

ધર્તિ શ્રી સદ્ગુરનો ગરબો.

શાન્તાકારં ભુજગશયનં પદ્મનાભં સુરેશં,
 વિશ્વાધારં ગગનસદૃશં મેઘવર્ણું શુભાંગમ્;
 લક્ષ્મીકાન્તં કમલનયનં યોગિલિધ્યાનગમ્યં,
 વન્દે વિષ્ણુ ભવભયહરં સર્વલોકૈકનાથમ્; ૧
 શાન્તાકારં શિખરશયનં નીલકંઠં સુરેશં,
 વિશ્વાધારં ગગનસદૃશં ગૌરવર્ણું શુભાંગમ્;
 ગૌરીકાન્તં ત્રિતયનયનં યોગિલિધ્યાનગમ્યં,
 વન્દે શભુ ભવભયહરં સર્વલોકૈકનાથમ્; ૨
 શાન્તાકારં ભુવનશયનં ભસ્મભાલં સુરેશં,
 વિશ્વાધારં ગગનસદૃશં શુક્લવર્ણું ગુરો ત્વામ્;
 વિદ્યાકાન્તં ત્રિતયનયનં ધ્યાનબોધૈસ્તુ ગમ્યમ્,
 વન્દે દેવ ભવભયહરં સર્વલોકૈકનાથમ્; ૩

ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

પ્રભુપ્રાર્થના.

રાગ છાયા ખમાય-તીન તાલ.

(સદ્ગુરુ શરણુ વિના અજ્ઞાન તિમિર ટળશે નહિરે;-એ રાહ)

મ્હાણું સર્વ ત્હમે છે સ્વામી પ્રભુ સંભાળજેરે;

જાણી દાસ પોતાનો મુજને ગુરુ પાળજેરે;-ટોક.

અંતરયામી ક્યાં જશે નાશી, મુજ અંતરના છે ત્હમે વાસી;

કાયા ત્હમે કરી છે કાશી, નાથ નિહાળજેરે;-મ્હાણું ૧

નહિં જાવા દેઉં મુજ તનમાંથી, નાશી જશે ક્યાં મનમાંથી;

નિરખ્યા મેં નિર્મળ મનમાંથી, હરિ પાપોને ખાળજેરે;-મ્હાણું ૨

હકકરી રાખીશ મનમંદિરમાં, પ્રભુ ! પ્રેમ કર્યોમેં સ્યામમુંદિરમાં;

વ્યાપકછો આપ વિશ્વમંદિરમાં, મારા હૃદયે ટાળજેરે;-મ્હાણું ૩

હરિ ! બુદ્ધિગુફામાં જ્યોતિસ્વરૂપે, ભગવાન રહ્યાછો સ્વામીરૂપે;

હવેકેમ જીવ્યોમ્હને ભવકૂપે, સ્વામીજી તુરતજ ભાળજેરે;-મ્હાણું ૪

પ્રભુ ! આપ અનાદિ વેદ્યછો સાચા, વેદ વેદાંત ભણે સત્ય વાચા;

મેં ગુરુ શાસ્ત્ર ભરોસેં જાન્યા, ભવરોગ ટાળજેરે;-મ્હાણું ૫

વિશ્વનાથ હું ઘણું મનાવું, ઘર મેટી ઘટે નહીં જાવું;

હરિ ! નિર્દયમન નહીં થાવું, પ્રભુજી વેળા વાળજેરે;-મ્હાણું ૬

બહાલા ! સુખ ન જાણું ધન દારામાં, સેવક વાડી મહેલ સારામાં;

પ્રભુ ! કેમ રહું હું આમગારામાં, ભૂધર માયા ટાળજેરે;-મ્હાણું ૭

પ્રભુ ! રીઝવવાની રીત ન જાણું, મન ગમતી રીતે વરતાણું;

શિવ ! મન મ્હાણું ગભરાણું; મનઘોડાને વાળજેરે; મ્હાણું ૮

પ્રભુ ! જેહેવો ત્હેવો ભક્ત તમારો, તજવાથી નહીં આવે આરો;

વિશ્વેશ્વર ! હવે ભવથી ઉગારો, મન માયાને ખાળજે;-મ્હાણું ૯

રખડયો પેટ ભરી, હવે ગાવે; જગન્નાથ હરિ ચરણે આપે;

તારો, નહિતો લાજ ત્હમારી જાવે; સ્વામીજી મુજને ભાળજેરે;

-મ્હાણું ૧૦

વાંચો !

વાંચો !!

મોટો લાભ !!

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું.

“શ્રી દેવદ્યોપનિષદ્ અને ગીતાદિષોડશ સ્તનો”
આ પુસ્તક પોષ્ટ ખરચ માટે સંવત ૧૯૮૭ ના આસો સુદી
૧૫ સુધીમાં એક આનાની ટીકીટ મોકલો મંગલપનાર હરિ-
ભક્તોને જ્યાં સુધી પુસ્તક સીલકમાં હશે ત્યાં સુધી વિના
મૂલ્યે મોકલવામાં આવશે.

શ્રીમતી જમનાંબાઈ દાજીરામ બાની.

ડેલીવાળી ખડકી-રંગીલા પેળ,

શાહપુર—અમદાવાદ.

માસ્તર કરજીરાશંકર હરિશંકર

સુ. આંકલાલ. વાયા વાસઠ.

(જલ્દે ખેડ.)

